

ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИ АТЫНДАҒЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚ- ТҮРІК
УНИВЕРСИТЕТІ

HOCA AHMED YASAVI
ULUSLARARASI KAZAK-TÜRK
ÜNİVERSİTESİ

«TURKIC HISTORICAL STUDIES» SCIENTIFIC JOURNAL

№ 1 (5) 2025
сәуір-маусым

БАС РЕДАКТОР

Тарих ғылымдарының докторы, профессор
ТҰРСҰН ХАЗРЕТӨЛІ МАХАНҰЛЫ

Индекстеледі/Tarama indeksli/ Индексируется/ Scanned indexes:

ҚҰРЫЛТАЙШЫ:

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
Журнал Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі «Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігінің Ақпарат комитеті» республикалық мемлекеттік мекемесінде 2024 жылғы 3 мамырда тіркеліп, № KZ12VPY00092351 куәлігі берілген.(Астана қ.)

Атауы: журнал, Turkic historical studies

Тілі: қазақ, ағылшын, орыс, түрік.

Шығу жиілігі: 3 айда 1 рет.

Меншік иесі: «Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті» мекемесі

Тақырыптық бағыты: Ғылыми, тарих, археология және этнология.

Таралу аумағы: Қазақстан Республикасы, шетелдер.

KURUCU:

Hoca Ahmed Yasavi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi

Dergi, Kazakistan Cumhuriyeti Kültür ve Enformasyon Bakanlığı «Kazakistan Cumhuriyeti Kültür ve Enformasyon Bakanlığı Bilgi Komitesi» Cumhuriyet Devlet Kurumuna 3 Mayıs 2024 tarihinde tescil edilmiş ve KZ12VPY00092351 sayılı sertifika vermiştir.(Astana Şehri)

Adı: Dergi, Turkic historical studies

Dil: Kazakça, ingilizce, Rusça, Türkçe.

Çıkış sıklığı: 3 ayda bir 1 kez.

Sahibi: Kurum "Hoca Ahmed Yasavi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi"

Tematik yön: bilimsel, tarih, arkeoloji ve etnoloji.

Dağıtım bölgesi: Kazakistan Cumhuriyeti, yurtdışında.

УЧРЕДИТЕЛЬ:

Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави

Журнал зарегистрирован в Республиканском государственном учреждении «Комитет информации Министерства культуры и информации Республики Казахстан» Министерства культуры и информации Республики Казахстан 3 мая 2024 года и выдан сертификат № KZ12VPY00092351.(Г. Астана)

Название: журнал, Turkic historical studies

Язык: казахский, английский, русский, турецкий.

Периодичность издания: 1 раз в 3 месяца.

Владелец: учреждение " Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави»

Тематическое направление: научная, история, археология и этнология.

Территория распространения: Республика Казахстан, зарубежья.

FOUNDER:

Khoja Ahmed Yasawi International Kazakh-Turkish University

The journal was registered in the Republican State Institution "Information Committee of the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan" of the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan on May 3, 2024 and issued certificate No. KZ12VPY00092351.(Astana)

Title: journal, Turkish historical studies

Language: Kazakh, English, Russian, Turkish.

Periodicity of publication: 1 time in 3 months.

Owner: institution "International Kazakh-Turkish University named after Khoja Ahmed Yasawi"

Thematic area: scientific, history, archeology and ethnology.

The territory of distribution: The Republic of Kazakhstan, abroad.

РЕДАКЦИЈАЛЫҚ АЛҚА МҮШЕЛЕРІ

Алибек С.	- т.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Ахмет А.	- т.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Ауанасова А.М.	- т.ғ.д., профессор ҚР БЖМ Мемлекет тарихы институтының бас ғылыми қызметкері /Қазақстан/
Әбжанов Х.М.	- т.ғ.д., профессор ҚР ҰҒА академигі /Қазақстан/
Ержиласун Г.Қ.	- PhD доктор, профессор /Түркия/
Жеңіс Ж.	- Ш.Уәлиханов атынд. Тарих және этнология инст. директор орынбасары, т.ғ.к., профессор /Қазақстан/
Исин А.	- т.ғ.к., профессор /Қазақстан/
Қартаева Т.	- т.ғ.к., профессор /Қазақстан/
Қожа М.	- т.ғ.д., қауым. профессор /Қазақстан/
Примкулова Г.Ж.	- т.ғ.к., доцент /Қазақстан/
Ражабов К.К.	- т.ғ.д., профессор ӨР ҒА Тарих институтының бас ғылыми қызметкері /Өзбекстан/
Сельмаз Тоғиди	- т.ғ.д., профессор АР ҒА Шығыстану институтының бөлім меңгерушісі /Азербайжан/

DANIŞMA KURULU

Alibek S.	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Akhmet A.	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Auanasova A.M.	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Abzhanov K.M.	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Erzhilasun G. K.	- Prof. Dr. /Türkiye/
Zhenis Zh.	- Sh.Ualikhanov adını taşıyan Tarih ve Etnoloji Enstitüsü Müdür Yardımcısı, Prof. Dr. /Kazakistan/
Isin A.	- Doç. Dr. /Kazakistan/
Kartayeva T.	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Hoca M.	- Doç. Dr. /Kazakistan/
Primkulova G.	- Doç. Dr. /Kazakistan/
Razhabov K.K.	- Prof. Dr. /Özbekistan/
Selmaz Togidi	- Prof. Dr. /Azerbaycan/

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Алибек С.	- д.и.н., профессор /Казахстан/
Ахмет А.	- д.и.н., профессор /Казахстан/
Ауанасова А.М.	- д.и.н., профессор /Казахстан/
Абжанов К.М.	- д.и.н., профессор академик НАН РК /Казахстан/
Ержиласун Г.Қ.	- PhD, профессор /Турция/
Женис Ж.	- зам. директор института Истории и этнологии имени Ш.Уалиханова, д.и.н., профессор /Казахстан/
Исин А.	- к.и.н., ассоц. проф. /Казахстан/
Картаева Т.	- к.и.н., профессор. /Казахстан/
Кожа М.	- д.и.н., ассоц. проф. /Казахстан/
Примкулова Г.Ж.	- к.и.н., доцент /Казахстан/
Ражабов К.К.	- д.и.н., профессор /Узбекистан/
Сельмаз Тогида	- д.и.н., профессор /Азербайжан/

EDITORIAL BOARD

Alibek S.	- Doctor of Historical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Akhmet A.	- Doctor of Historical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Auanasova A.	- Doctor of Historical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Abzhanov K.	- Doctor of Historical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Erzhilasun G.	- PhD, Professor /Turkey/
Zhenis Zh.	- Deputy Director of the Institute of History and Ethnology named after Sh.Ualikhanov, Doctor of Historical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Isin A.	- Candidate of Historical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Kartayeva T.	- Candidate of Historical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Hoca M.	- Doctor of Historical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Primkulova G.	- Candidate of Historical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Razhabov K.	- Doctor of Historical Sciences, Professor / Uzbekistan/
Selmaz Togidi	- Doctor of Historical Sciences, Professor / Azerbaijan/

Агайдарова Ақмаржан

Магистр, аға оқытушы

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, (Қазақстан, Түркістан қ), e-mail: akmarzhan.agaidarova@ayu.edu.kz

Балабек Рахматулла

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті тарих мамандығының 2 курс студенті, e-mail: Balabekrakh@gmail.com

ҚҰБЫЛАЙДЫҢ ЖАПОНИЯҒА ЖОРЫҚТАРЫНЫҢ САЛДАРЫ

Аңдатпа. Құбылай хан бастаған моңғолдардың Жапонияға жасаған шапқыншылығы (1274 және 1281 ж.) Жапония мен Қиыр Шығыс аймағына айтарлықтай әсер етті. Жапония қорғанысын күшейтті, самурайлардың әскери рөлі күшейді, жапон мәдениеті мен оқшаулану саясатына әсер еткен «құдайлық жел» (камикадзе) туралы миф пайда болды. Құбылай ханның Моңғол мемлекеті үшін бұл жорықтар экономикалық тұрғыдан жойқын болды және әскердің беделін түсірді. Бұл оқиғаларды зерттеу маңызды, өйткені олар моңғолдардың осалдығын көрсетті және Жапонияның тәуелсіз держава ретінде тұрақтануына ықпал етті.

Кілт сөздер: Моңғол шапқыншылығы. Жапония, самурайлар, Қиыр Шығыс, орта ғасыр, флот, камикадзе

Agaidarova A.

Master, senior lecturer

Khoja Akhmet Yasawi International Kazakh-Turkish University, (Kazakhstan, Turkestan),
e-mail: akmarzhan.agaidarova@ayu.edu.kz

Balabek R.

2nd year student of history at Khoja Akhmet Yasawi International Kazakh-Turkish University, e-mail: Balabekrakh@gmail.com

THE CONSEQUENCES OF JAPANESE HIKES KHUBILAI

Abstract. The Mongol invasions of Japan (in 1274 and 1281) led by Kublai Khan had a significant impact on Japan and the Far East region. Japan strengthened its defenses, the military role of the samurai was strengthened, and the myth of the "divine wind" (kamikaze) emerged, which influenced Japanese culture and isolationist policies. For the Mongol state of Kublai Khan, these campaigns were economically devastating and undermined the prestige of the army. Studying these events is important because they demonstrated the vulnerability of the Mongols and contributed to the stabilization of Japan as an independent power.

Keywords: Mongol invasion. Japan, samurai, Far East, Middle Ages, navy, kamikaze

Agaidarova A.

Yüksek lisans, kıdemli öğretim görevlisi

Hoca Akhmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi, (Kazakistan, Türkistan),
e-posta: akmarzhan.agaidarova@ayu.edu.kz

Balabek R.

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi
2. sınıf tarih öğrencisi, e-posta: Balabekrakh@gmail.com

JAPON YÜRÜYÜŞLERİNİN SONUÇLARI KHUBILAI

Özet. Kubilay Han önderliğindeki Moğolların Japonya'yı istila etmesi (1274 ve 1281) Japonya ve Uzak Doğu bölgesi üzerinde önemli bir etki yarattı. Japonya savunmasını güçlendirdi, samurayların askeri rolü güçlendi ve Japon kültürünü ve izolasyonist politikaları etkileyen "ilahi rüzgar" (kamikaze) miti ortaya çıktı. Kubilay Han'ın Moğol devleti için bu seferler ekonomik olarak yıkıcıydı ve ordunun prestijini zedeledi. Bu olayları incelemek önemlidir çünkü Moğolların savunmasızlığını gösterdiler ve Japonya'nın bağımsız bir güç olarak istikrarına katkıda bulundular.

Anahtar kelimeler: Moğol istilasısı. Japonya, samuray, Uzak Doğu, Orta Çağ, donanma, kamikaze

Агайдарова Акмаржан

Магистр, старший преподаватель

Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмета Ясави, (Казахстан, Туркестан), e-mail: akmarzhan.agaidarova@ayu.edu.kz

Балабек Рахматулла

Студент 2 курса исторического факультета Международного казахско-турецкого университета имени Ходжи Ахмета Ясави, e-mail: Balabekrakh@gmail.com

ПОСЛЕДСТВИЯ ЯПОНСКИХ ПОХОДОВ ХУБИЛАЯ

Аннотация. Монгольские вторжения в Японию (в 1274 и 1281 годах) под предводительством Хубилай-хана оказали значительное влияние на Японию и регион Дальнего Востока. Япония усилила свою оборону, укрепились военная роль самураев, и возник миф о «божественном ветре» (камикадзе), что повлияло на японскую культуру и изоляционистскую политику. Для монгольского государства Хубилай-хана эти кампании стали экономически разрушительными и подорвали престиж армии. Изучение этих событий важно, поскольку они продемонстрировали уязвимость монголов и способствовали стабилизации Японии как независимой державы.

Ключевые слова: монгольское нашествие. Япония, самураи, Дальний Восток, средневековье, флот, камикадзе

Моңғолдардың Жапонияға шабуылы Шыңғыс ханның немересі Құбылай хан құрған Моңғол Юань әулетінен басталады. XIII ғасырда Моңғол империясы Шығыс Еуропадан Қытайға дейінгі ұлан-ғайыр аумақтарды басқаратын дүниежүзілік тарихтағы ең ірі мемлекеттік құрылымдардың бірі болды. Қытайды жаулап алып, Юань әулетінің негізін қалаған Құбылай Құбылай көрші елдерге өз билігін кеңейтуге ұмтылды. Оның нысаналарының бірі Камакура сегунатының бақылауындағы Жапония болды. Моңғолдардың Жапонияға шабуылы 1274 және 1281 жылдары болған екі үлкен жорықтан тұрды. Бұл оқиғалар жапондық әскери және мемлекеттік құрылым үшін маңызды сынақ болды, сонымен қатар Жапонияның өзінің де, бүкіл Шығыс Азияның болашағына да әсер етті.

Моңғол шапқыншылығына байланысты тарихи дереккөздер мен құжаттарды талдау арқылы екі жақтың әскери стратегиясын және шапқыншылықтардың нәтижесіне әкелген факторларды зерттеу бұл жұмыстың негізіне алынған. Және бастысы, Моңғол жорықтарының Жапонияға және Құбылай мемлекетіне тигізген салдарын және олардың аймақтың одан әрі дамуына әсерін бағалау жұмыстың мақсатына қойылған. Тақырып бойынша зерттеу дәрежесі Отандық зерттеушілер арасында тақырып танымал емес болса да, Моңғолдардың Жапонияға шабуылы тақырыбын Жапонияда да, шетелде де тарихшылар жақсы зерттеген. Бұл тақырыпқа қатысты маңызды материалдар жапон және қытай

жылнамаларында, мысалы, моңғолдық Цзиньни және Юань Ши. Дегенмен, бастапқы дереккөздердің болуына қарамастан, тарихшылар арасында Құбылайдың себептері мен моңғол әскерлерінің жеңілу себептері туралы пікірталастар әлі де жалғасуда. Жұмыс тек сәйкес әдебиетті ғана емес, сол әдебиеттердегі тарихи құжаттардың көшірмелерін зерттеу негізінде жазылған.

XIII ғасырдың аяғында (1274 және 1281 ж.) болған Жапонияға моңғол шапқыншылығы Шығыс Азия тарихындағы маңызды оқиғалардың бірі болды. Бұл шабуылдарды Моңғолияның Ұлы ханы Құбылай хан ұйымдастырды, ол аймақтағы ықпалын кеңейтуге және Жапонияға бақылау орнатуға тырысты, кейін ол тәуелсіз және оқшауланған мемлекет болып қалды. Моңғолдар қуатты әскери күш болғанымен, шабуылдар сәтсіз болды, бұл жапон әскері мен табиғи апаттар сияқты бірқатар факторлардың нәтижесі [1.20]. Моңғолдардың жеңілістері сан жағынан басымдығына қарамастан жапон қоғамы мен мәдениетіне қатты әсер етті, сонымен қатар моңғол гегемониясы туралы түсінікті өзгертті. Моңғол әскері өзінің ұтқырлығымен, ұйымшылдығымен және стратегиялық данышпандығымен танымал, әртүрлі майдандарда сәтті соғыс жүргізуге қабілетті қуатты күш болды. Құбылай ханның жасақтарына моңғол контингентінің өзі де, корейлер мен қытайлардың одақтас әскерлері де кірді. Моңғол әскері алыс қашықтыққа жылдам соққы беретін атты садақшылардың жоғары тиімді тактикасын қолданды. Оның үстіне, моңғолдар жабдықтауды тамаша ұйымдастыруымен, сондай-ақ қоршау қозғалтқыштары мен технологиясын қолдануымен ерекшеленді. Екінші жағынан, сол кездегі жапон әскері негізінен самурайлардан – жауынгерлер жеке жауынгерлік дайындығы жоғары, бірақ жалпы сандық ресурстары аз және моңғолдармен салыстырғанда шектеулі ұтқырлықтан тұрды. Жапондықтар әртүрлі стратегияларды қолданды, соның ішінде жергілікті ландшафт туралы білімдерін сәтті пайдалану және ірі шайқастар кезінде көрінетін қатты қорғаныс. Сандық және технологиялық жағынан артықшылығына қарамастан, моңғолдар Жапонияда жеңіске жете алмады. Бұл жеңілістің басты факторларының бірі табиғи апат болды. 1274 жылы бірінші шабуыл әрекеті кезінде күшті тайфун моңғол флотының көп бөлігін жойып, әскерлерді шегінуге мәжбүр етті. Жапондықтар камикадзе (Құдай жіберген жел) деп атаған бұл табиғи апат құдайдың араласуының символына айналып, Жапонияны құтқаруда шешуші рөл атқарды. 1281 жылғы шапқыншылықтың екінші толқынында моңғолдар тағы да қатты дауылға тап болды, бұл олардың флоттарын толығымен жойып, әскерді шегінуге мәжбүр етті. Сонымен қатар, Моңғол мемлекетінің ішкі мәселелері де жеңіліске ұшырады. Күштердің әртүрлі топтары (моңғол, қытай және корей) арасындағы үйлестірудің болмауы стратегиялық бағыттың әлсіреуіне әкелді. Жапондықтар жер бедерін жақсы білетін және жоғары моральдық тұрғыдан тиімді қорғана алды [1,127].

Моңғолдардың Жапониядағы және бүкіл Қиыр Шығыстағы жеңілісі тек әскери ғана емес, мәдени жағынан да маңызды оқиға болды. Моңғолдар сияқты күдіретті күшті жеңу жапондардың ұлттық сана-сезімін айтарлықтай нығайтып, жапондық бірегей ұлттық мифтің қалыптасуына негіз болды. Моңғол флоттарын жойған тайфундар жапон жерін құдайлардың қорғауына деген сенімді нығайта отырып, құдайдың араласуының белгісі ретінде қарастырылды. Бұл оқиға самурай рухын идеалдандыруға және жапондық ерекшелік идеясын нығайтуға негіз болды. Оның үстіне моңғолдардың Жапониядағы жеңілісі Моңғолия сияқты ең ұлы империяның өзі барлық майданда өз үстемдігін жүзеге асыра алмайтынын көрсетті. Бұл басқа мемлекеттер үшін маңызды сабақ болды, табиғи, мәдени және әскери факторлардың үйлесімі тіпті ең қуатты армияның табысына кедергі жасай алатынын көрсетті. Құбылай ханның Жапонияға жасаған жорықтары аймақта жалғыз моңғол гегемониясын орнатудың мүмкін еместігін атап көрсетті. Моңғолия Қытайды жаулап алу және бақылаудағы жетістіктеріне қарамастан, Шығыс Азияның барлық елдеріне өз билігін орната алмады. Жапония өз кезегінде моңғол үстемдігіне мойынсұнбай, тәуелсіздігін қорғай алатынын көрсетті. Моңғол империясының әлсіреуіне Жапониядағы жеңіліс те маңызды фактор болды. Моңғолдар экспансияға стратегиялық назар аудара отырып, жаулап алған

аумақтарды бақылауда ұстауда өте қиын қиындықтарға, сондай-ақ экономикалық және материалдық-техникалық қиындықтарға тап болды. Бұл олардың гегемониясының шегін көрсетті, тіпті ең үлкен және ең қуатты империяның бүкіл Шығыста даусыз үстемдікке ие бола алмайтынын растады.

Моңғолдардың Жапонияға шапқыншылықтары ұлттық бірегейлік пен стратегиялық саясаттың қалыптасуына сыртқы қауіп-қатердің әсерін ашатын маңызды оқиға болып табылады. Осы оқиғалардың салдарын зерттеу қуатты империяның жергілікті мәдениетпен соқтығысуы екі жақтың да тарихи траекториясын қалай анықтайтынын көрсетеді [2,29] Жапония үшін шапқыншылықтарды тойтару ұлттық бірлікті нығайтты, сонымен қатар оқшаулану үрдістеріне ықпал етті. Екінші жағынан, Моңғолияның жеңілуі империялық гегемонияның шектеулілігін және алыс аймақтарды бақылаудың қиындығын көрсетті. Осы аспектілерді талдау география, саясат және мәдени айырмашылықтар сияқты объективті факторлардың тарих барысына қалай әсер ететінін түсінуімізді тереңдетеді.

XIII ғасырға қарай Моңғол империясы Орталық Азиядан Шығыс Еуропа мен Қытайға дейінгі аумақтарды қамтыған өзінің шарықтау шегіне жетті. Империяның негізін қалаушы Шыңғыс хан қатаң тәртіптің, тамаша әскери ұйымшылдықтың және бірегей ұрыс тактикасының арқасында өз иелігінің бұрын-соңды болмаған кеңеюінің негізін қалады. 1227 жылы қайтыс болғаннан кейін империяны басқару оның ұрпақтарына өтті. Басты билеушілердің бірі Шыңғыс ханның немересі Құбылай хан болды, ол империяның одан әрі кеңейіп, нығаюында маңызды рөл атқарды. Құбылай 1260 жылы басқа отбасы мүшелерімен тақ үшін қиян-кескі күрестен кейін билікке келді. Таққа отырған ол империяның әр жерінде өз билігін танытып, жаулап алу саясатын жалғастыру қажеттілігіне тап болды. Оның негізгі мақсаттарының бірі Қытайды жаулап алу болды, ол осы уақытқа дейін бірнеше соғысушы патшалықтарға бөлінген. 1271 жылы Құбылай өзін ресми түрде Қытай императоры деп жариялап, Юань әулетінің негізін қалады. Алайда Қытайды жаулап алу оның соңғы өршіл жобасынан алыс еді. Құбылай тұсындағы Моңғол империясы әскери машина ғана емес, Шығыс пен Батыс арасындағы мәдени көпір болды. Құбылай дипломатия мен сауданың маңыздылығын түсініп, басқа мемлекеттермен және халықтармен қарым-қатынасты жақсартуға ұмтылды. Бірақ оның саясаты моңғол билігін мойындаудан бас тартқандарға қарсы қатал әскери жорықтарды да қамтыды. Жапония салыстырмалы түрде оқшауланған мемлекет болғандықтан, осы елдердің бірі болды. Құбылай Жапониямен дипломатиялық қатынас орнатуға бірнеше рет әрекеттенді, бірақ нәтиже болмады. Жапон сегунаты Камакура кез келген ынтымақтастықтан бас тартты, бұл әскери әрекетке себеп болды.

Моңғолдар Жапонияға назар аудара бастаған кезде бұл ел Камакура сегунатының (1185–1333) билігін бастан кешірді. Бұл саяси жүйе Гемпей соғысынан кейін, Минамото кланы Тайра руын жеңіп, әскери билік орнатқан кезде пайда болды. Камакура сегунаты нақты билікті әскери таптың (самурайлардың) және оның көшбасшысы сегунның қолында шоғырландырды, ал император церимониалды болып қала берді. Жеңіске жеткеннен кейін Минамото но Йоритомо бірінші сегун болды және елдің саяси құрылымындағы елеулі өзгерістерді білдіретін Камакурада үкімет құрды. Билік император мен оның Киотодағы дворяндарының қолында болатын бұрынғы үкіметтерден айырмашылығы, Камакура сегунаты қызметке үлкен жер иеліктерін алған әскери кландарға сүйенді [3,124]. Бұл кезең салыстырмалы тұрақтылықпен және әскери ақсүйектер рөлінің күшеюімен сипатталды, бірақ соған қарамастан ел ішкі жанжалдардың әлеуетін тудырған көптеген егемендіктерге бытыраңқы күйде қалды. Жапония моңғол шапқыншылығына дейін саяси және әлеуметтік қайта құру жағдайында болды. Күшті әскери билікке қарамастан, әртүрлі кландар арасында, әсіресе сегунатты жақтаушылар мен императорға адал болғандар арасында шиеленіс болды. Бұл ішкі шиеленіс пен алауыздық елдің сыртқы қауіптерге қарсы тұру қабілетін әлсіретуі мүмкін. Алайда, моңғол шапқыншылығы кезінде Камакура сегунатының жеткілікті әскери ресурстары болды.

Құбылайдың саяси және әскери мақсат-мүддесі Қытайды жаулап алуды ғана емес, сонымен бірге Шығыс Азияны қамтыған империя құруды көздеді. Қытайға бақылау орнатып, оны моңғол билігінің тірегі ретінде орнатқаннан кейін Құбылай аймақтағы билігін нығайту және көрші мемлекеттерден келетін қауіптердің алдын алу үшін жаулап алу үшін жаңа жерлерді іздей бастады. Жапония оның стратегиясының жалғасы болды, өйткені ол оның империясының шекарасында болды және теңіз сауда жолдарына ықтимал қауіп төндірді. Моңғол билеушісінің Жапонияны жаулап алу жоспарлары оның ықпал ету аймағын кеңейтіп, оның билігін барлық көрші елдерді тануға мәжбүрлеу ниетінен туындады. Дегенмен, экономикалық және стратегиялық мүдделер де маңызды рөл атқарды. Жапонияның бай табиғи ресурстары болды және оны бақылау Юань әулетінің экономикалық негізін нығайта алады. Сонымен қатар, Құбылай Жапонияны жаулап алу оның әскері мен флотының еңсерілмейтін күшін әлемге паш етеді деп сенді. Хубилай Жапонияға бірнеше рет дипломатиялық өкілдіктер жіберіп, оның билігін мойындауды және бағынуды талап етті. Мұндай алғашқы хабарламалар 1268 жылы моңғол эмиссарлары жапон сотына бағынуды талап еткен кезде жіберілді, бірақ Камакура сегунаты келіссөздерден бас тартты, бұл қорлау ретінде қабылданды [4.54]. Одан кейінгі жылдары моңғолдар өз талаптарын қоя берді, бірақ олардың бәрі жауапсыз қалды. Жапон ақсүйектері шетелдік билікке бағыну идеяларын жоққа шығарып қана қойған жоқ, сонымен бірге Моңғол империясының ауқымы мен ресурстарын жете бағаламаса керек. Дипломатиялық қарым-қатынас орната алмағанын ескере отырып, Құбылай әскери экспансия жоспарын жасай бастады. Ол Жапонияны сәтті жаулап алу оның ең үлкен жетістігі болуы мүмкін екенін түсінді, оны өткендегі ең ұлы жаулап алушылармен теңестірді. 1274 жылы моңғол әскері мен флотының күші мен қуатын көрсетуге тиіс алғашқы әскери жорық басталды. Алайда, Хубилайдың әскери амбициялары ғана емес еді. Ол сондай-ақ аймақта тұрақты сауда және саяси қарым-қатынас орнатуға үміттенді, бұл оның империясын территориясы бойынша ғана емес, сонымен бірге әлемдік аренадағы ең ықпалды державаға айналдырады. Күшті әскері, тәжірибелі атты әскері бар моңғолдар Орта Азия, Қытай және Таяу Шығыстағы жеңістерге үйренген. Дегенмен, теңіз соғысы және арал мемлекетіне шабуыл жаңа тактикалар мен стратегияларды қажет етті. Бұл бірінші рет үлкен теңіз экспедициясына және құрлықтағы және теңіздегі күштерді үйлестіру қажеттілігіне тап болған моңғол әскерлері үшін қиын болды. Осылайша, Хубилайдың Жапонияны жаулап алу жоспары оның империяны кеңейту және нығайту жөніндегі үлкен стратегиясының бір бөлігі болды, бірақ олар күтпеген кедергілерге тап болды. Жапония ішкі қақтығыстарға қарамастан, шешуші тойтарыс беруге дайын болды, ал табиғаттың өзі моңғолдардың амбицияларына тосқауыл қоюда шешуші рөл атқарды.

1274 жылғы алғашқы жорық – Құбылай ханның Жапонияны бағындыруға деген ұмтылысының нәтижесі. Бұған дейінгі сәтсіз дипломатиялық әрекеттерден соң Құбылай әскери шабуылға шешім қабылдады. Юань империясы Қытай мен Кореяның ресурстарын жұмылдырып, ауқымды дайындық жүргізді: флот құрылып, көпұлтты армия жасақталды. Армияда моңғол атты әскері, қытай жаяу әскерлері, корей флоттары мен жұмысшылары болды. Жорықты ұйымдастыруда логистика, теңіз навигациясы, барлау және этникалық әртүрлілік сияқты факторлар елеулі қиындық туғызды. Моңғолдар Цусима және Ики аралдарын жылдам басып алып, негізгі шайқас Кюсю аралындағы Хаката шығанағында өтті. Жапон самурайлары саны жағынан аз болса да, батылдық пен тактикалық шеберлік көрсетті. Моңғолдар жаңа технологиялар мен тактикаларды қолданды, бірақ шайқастың шешуші сәтінде басталған дауыл олардың флотын талқандады. Табиғи апат, теңіздегі тәжірибенің аздығы және логистикалық қиындықтар нәтижесінде жорық сәтсіз аяқталды.

Құбылай хан жеңілістен кейін шегінбей, 1281 жылы екінші, әлдеқайда ауқымды жорықты бастады. Бұл жолы армия 140 мыңға жуық адамнан тұрды және екі бағытта – Корея мен Қытайдан – шабуыл жоспарланды. Қытай мен Кореяда флот құрылысы жүргізілді, халық мәжбүрлі еңбекке тартылды. Армия құрамында моңғолдар, қытайлар және корейлер болды, әрқайсысы өз саласында маңызды рөл атқарды. Жапония бұл жолы жақсы дайындалған еді:

жағалау қорғаныстары күшейтіліп, мобилді қорғаныс тактикасы енгізілді. 1281 жылғы негізгі шайқас Хаката шығанағында өтті. Моңғолдар қонғаннан кейін шабуыл жасады, бірақ жапондар жаңа бекіністер мен дайын тактикалар арқылы тойтарыс берді. Негізгі күш – оңтүстік армия – жағаға жете алмай, теңізде қалып қойды. Ақыры тағы бір күшті тайфун моңғол флотын жойып жіберді. Бұл оқиға Жапонияда «камикадзе» (құдайлық жел) деп аталып, ұлттық аңызға айналды. Екі жорық та сәтсіз аяқталды. Себептері: жапондардың жергілікті артықшылығы, табиғи апаттар, теңіз соғысына дайындықтың жеткіліксіздігі және көпұлтты армияның логистикалық қиындықтары. Моңғолдар құрлықтағы артықшылығын теңізде тиімді қолдана алмады, ал жапондар шебер қорғаныспен және табиғи жағдайлардың қолайлы сәтін пайдаланып, жаудан аман қалды.

Моңғолдардың 1274 және 1281 жылдардағы Жапонияға екі рет шапқыншылық жасауы елдің саяси және әлеуметтік жүйесі үшін маңызды оқиғалар болды. Жапония күшті шетелдік жаудың шабуылына сәтті тойтарыс бере алғанымен, бұл тәжірибе Камакура сегунатының саяси жүйесі мен билігіне елеулі із қалдырды. Басқыншылықтарға дейін Жапониядағы саяси жағдай салыстырмалы түрде тұрақты болды: билік самурайлар мен елдің әкімшілік құрылымдарын басқаратын әскери үкімет қызметін атқарған Камакура сегунатының қолында болды. Алайда, сегунаттың өмір сүруінің өзі қазірдің өзінде күмән тудырды, елде ішкі қайшылықтар, соның ішінде аймақтық феодалдар (даймё) мен сегун арасындағы қақтығыстар күшейе түсті[4,178]. Моңғол шапқыншылықтары Жапонияға үлкен қауіп төндірді және оларды тойтару үшін қолда бар барлық ресурстарды жұмылдыру және әртүрлі феодалдық үйірлер арасындағы ынтымақтастық қажет болды. Жеңіске қарамастан, қорғаныс шығындары орасан зор болды және ол Жапонияның саяси құрылымын сынады. Қаржылық және әскери ресурстар таусылды, бұл кейінірек Камакураның позициясының әлсіреуіне және бірқатар ішкі дағдарыстарға әкелді. Дегенмен, шабуылдардың дереу салдары қысқа мерзімде сегунат билігінің нығаюына әкелді. Елдің сәтті қорғанысы сегунатқа самурайлар класы мен халықтың уақытша тануын және қолдауын қамтамасыз етті, бірақ елді қорғауға қатысқан самурайлар арасында марапаттарды бөлу мәселелері наразылық көзі болды. Камакура сегунатының күшін нығайту. Моңғол шапқыншылығы Жапонияның бір-біріне қарсы болған күштерін уақытша біріктіріп, ортақ қауіп-қатерге қарсы ұлттық бірлік атмосферасын қалыптастырды. Камакура сегунаты қорғанысты ұйымдастыру және ресурстарды жұмылдыру жауапкершілігін алды, бұл оның билігін нығайтуға көмектесті. Күшті жауға қарсы күрестегі әскери табыстар сегунның беделіне ықпал етті және бұл оқиғаның өзі оның тиімділігі мен ұлттық қауіпсіздік үшін маңыздылығының белгісі ретінде қарастырылды [4.20].1 Елді қорғауда маңызды рөл атқарған Камакура біраз уақыт позициясын нығайта алды. Сегунат игілік пен жердің бөлінуін бақылап отырды, бұл оған самурайлар класына ықпал етті. Қорғанысқа қатысқан самурайлар сыйақы күтті, бірақ соғыстың жоғары шығындары мен моңғолдардың шабуылынан туындаған қирауға байланысты бөлуге жер жеткіліксіз болды. Бұл самурайлар арасында наразылықтың күшеюіне әкелді, олар өздерін қолайсыз сезіне бастады. Өздері күткеннен аз алған кейбір феодалдар сегунатқа наразылықтарын ашық айта бастады, бұл сайып келгенде оның болашақта билігінің құлдырауына ықпал етті. Сонымен қатар, Камакура сегунаты елдің қорғанысын нығайту үшін бірқатар жаңа әкімшілік реформалар енгізді, соның ішінде жағалаудағы бекіністерді салу және тұрақты әскери гарнизондарды құру. Бұл шаралар қорғаныс үшін маңызды болды, бірақ Жапонияның қаржылық ресурстары сегунаттың экономикалық тұрақтылығына нұқсан келтіріп, қатты таусылды.

Моңғол шапқыншылығы Жапониядағы ұлттық болмыстың дамуына да қатты әсер етті. Сыртқы қауіп-қатерді көрсету жапондардың бірегей мәдениеті мен әскери дәстүрі бар халық ретінде тұлғасын қалыптастыруда маңызды рөл атқарды. Бұл оқиға Жапонияның бірегейлігі мен жеңілмейтіндігіне деген сенімді нығайтты, әсіресе елді екі рет құтқарған «камикадзе» - құдай тайфундары туралы аңыздың арқасында. Жапонияны қорғауда орталық рөл атқарған самурайлар батылдықтың, абыройдың және әскери ерліктің символына айналды. Олардың

моңғолдарға қарсы табыстары ғасырлар бойы жапон қоғамына әсер етуді жалғастырған самурай рухы мен идеалдарын нығайтуға көмектесті. Күшті жаумен соғыс жеке ерлік, сегунға адалдық және Отан үшін құрбан болуға дайын болу сияқты қасиеттердің маңыздылығын атап өтті. Бұл идеалдар самурай этикасы мен моральдық нормаларының одан әрі дамуына негіз болды. Сонымен қатар, шайқастарға қатысу бұрын бір-бірімен қарама-қайшылықта болған әртүрлі самурай кландарының бірігуіне ықпал етті. Ішкі қақтығыстарға қарамастан, сыртқы қауіп жағдайында самурайлар ерекше бірлік көрсетті, бұл ішкі келісімді нығайтуға көмектесті.

Тайфун («камикадзе») және аңыздар. «Жеңілмейтін Жапония» бейнесі. Жапондық тарихи-мәдени жадқа енген негізгі элементтердің бірі Жапонияны моңғол шапқыншылығынан екі рет құтқарған тайфундар немесе «камикадзе» («құдайдың жел» деп аударылады) болды. Бұл тайфундар құдайлардың елді қорғаудағы қасиетті араласуы ретінде қабылданды. Моңғолдардың сан жағынан үлкен басымдығы болды және бұл табиғи апаттарсыз шайқастың нәтижесі басқаша болуы мүмкін еді. «Камикадзе» аңызы Жапонияның сыртқы жаулардан қорғанысын ғана емес, жапон халқының ерекше тағдырын да бейнеледі. Тәңірлік қорғауға сену Жапонияның жоғары күштер қорғайтын ел ретіндегі имиджін нығайтты және бұл бейне ұлттық мифологияның ажырамас бөлігіне айналды. Уақыт өте келе «камикадзе» бейнесі жапондық бірегейлік пен жеңілмейтіндік идеясымен байланысты болды. Ол Жапония тарихында Екінші дүниежүзілік соғыс кезінде, жапондық камикадзе ұшқыштары жанқиярлық пен Отанды соңына дейін қорғауға дайын болу символына айналған кезде қайта пайда болды. «Құдайдың жел» аңызы жапондықтардың әлемдік тарихтағы рөлін қабылдауына үлкен әсер етті, оларды рухани және моральдық ерекшелікке сендірді[2.29]. Сонымен қатар, бұл оқиғалар жапон халқының автономия құқығына және сыртқы әлемнен тәуелсіздігін қорғауға деген сенімін нығайтты. Кейінгі жылдарда туындаған аяусыз ішкі қайшылықтарға қарамастан, адамдар ғана емес, табиғаттың өзі де қорғаған жеңілмейтін Жапония ұғымы халық санасында өмір сүре берді. Осылайша, моңғол шапқыншылығы Жапонияның саяси және мәдени дамуында маңызды рөл атқарды. Олар сегундық биліктің уақытша шоғырлануына, ұлттық сана мен самурай рухының өсуіне және хх ғасырға дейін жапон мәдениеті мен тарихына жақсы әсер етуді жалғастырған күшті мифологияның пайда болуына әкелді [5.80].

Жапонияға жасалған екі сәтсіз шабуыл, әсіресе 1281 жылғы жорықтың сәтсіз аяқталуы Моңғол империясының ең қуатты билеушілерінің бірі Құбылай Құбылайдың амбициясы мен беделіне ауыр соққы болды. Осы кезеңде Моңғол империясы жер бетіндегі ең үлкен және ең қуатты мемлекеттердің бірі болып қала бергенімен, Жапониядағы сәтсіздіктер оның беделіне айтарлықтай зиян келтірді және моңғолдардың ұлы әскерінің де жеңілмейтінін көрсетті. Қытайдың Юань әулетін басқарған Құбылай Құбылай әскери жорықтарға орасан зор шығындарға байланысты мәселелерге тап болды. Жапонияны жаулап алу әрекеттері орасан зор материалдық және адами ресурстарды қажет етті. Флоттар асығыс салынды, қытай, корей және моңғол әскерлерінен жиналған әскерлер тұрақты қолдауды қажет етті. Оның үстіне, жан-жақты дайындық жұмыстары мен жұмылдыру жұмыстары жүргізілгенімен, Құбылай өзінің басты мақсаты – Жапонияны өзіне бағындырып, Моңғол империясының вассалы етуге қол жеткізе алмады. Бұл жеңіліс оның Шығыс Азиядағы экспансия жоспарларына ауыр соққы берді және басқа аймақтарды жаулап алу әрекеттеріне кедергі келтірді. Оның әскери басшы ретіндегі сенімінен айырылуы оның моңғол және қытай элиталары арасындағы ішкі қолдауын да төмендетті. Флот құруға, әскерлерді қаруландыруға және қамтамасыз етуге кеткен орасан зор шығындар мемлекеттің қаржылық тұрақтылығына нұқсан келтірді. Сәтсіздіктің саяси салдары да ауыр болды. Құбылай Жапонияны жаулап алуға дайындалуға жылдар мен қомақты қаражат жұмсады және екі үлкен жеңіліс оның билігінің жаулары да, одақтастары да әлсіздігінің айқын белгісі болды [6,75]. Империя ішінде қымбатты соғыстардың нәтижесіне наразы болған моңғолдар мен қытай элитасы арасында саяси қайшылықтар өрши бастады. Юань империясында бірте-бірте ішкі бақылау

әлсірей бастады, бұл кейіннен дағдарыстар мен көтерілістерге әкелді. Осы жеңілістердің нәтижесінде Құбылай өзінің агрессивті сыртқы саясатынан бас тартып, ішкі істермен айналысуға мәжбүр болды. Сәтсіз соғыстардан туындаған экономикалық қиындықтар реформалар қажеттілігіне және сыртқы әскери жорықтарды қысқартуға әкелді. Бұл империяның кеңеюін бәсеңдетіп, оның жаңа аумақтарды жаулап алу мүмкіндігін шектеді. Бастысы, жеңілмейтін моңғол ордасы туралы образ жоққа шықты.

Моңғолияның көршілерімен қарым-қатынасындағы өзгерістер. Жапониядағы сәтсіздіктер Моңғолияның көршілес Шығыс Азия мемлекеттерімен қарым-қатынасына да әсер етті. Құбылай хан Жапонияны жаулап алу әрекетінде Корей түбегін өзінің флоттарын оқыту және қамтамасыз ету үшін база ретінде пайдаланды. Бұл Кореяға қысымның айтарлықтай артуына әкелді, ол моңғол жорықтарын тек ресурстармен ғана емес, сонымен қатар әскермен де қамтамасыз етуге мәжбүр болды. Кейіннен корей билігі моңғолдарға деген адалдығына қарамастан, нәтиже бермеген соғыстардың жоғары шығындарына байланысты наразылығын сезіне бастады. Жапониядағы жеңіліс моңғолдардың Кореяға ықпалын әлсіретіп жіберді, бұл кейіннен корей билеушілерінің автономиясының артуына және олардың моңғол билігіне тәуелділігінің төмендеуіне ықпал етті. Корей халқы жоғары салықтар мен мәжбүрлі әскерге шақырудан зардап шекті, бұл ел ішіндегі наразылықты тудырды. Құбылай Юань әулетінің негізін қалаған Қытайда Жапонияға қарсы сәтсіз жорықтардың салдары моңғол элитасы мен қытай халқының арасындағы қарым-қатынасқа да әсер етті [7,54]. Құбылай қытай бюрократиясына және әскерлеріне көбірек сүйенді, бұл Қытай мәдениеті мен дәстүрінің басқарудағы ықпалының артуына әкелді. Алайда, сонымен бірге моңғолдардың саясатына наразылық күшейіп, болашақта Юань әулетінің құлдырауына ықпал етті. Жапониядағы сәтсіздіктер Моңғолияның Шығыс Азияның басқа елдеріне ықпалын да шектеді. Моңғол басқыншылығына тап болған Вьетнам, Бирма және басқа да мемлекеттер Жапониядағы жеңілістерді империяның күдіретті еместігінің белгісі деп санап, моңғолдарға барынша батыл тойтарыс бере бастады [8,111]. Жапониямен соғыстар Осылайша, моңғолдардың Жапонияға жасаған шапқыншылықтары Құбылай хан империясына және жалпы Шығыс Азияға күрделі әсер етті. Жеңілістер Моңғолияның саяси және экономикалық жағдайын әлсіретіп, оның көрші елдерге ықпалын азайтып, тіпті ұлы империяның да өз шегі мен шегі болатынын көрсетті.

1274 және 1281 жылдардағы моңғол шапқыншылығы Жапонияның ортағасырлық тарихындағы аса маңызды кезеңдердің бірі болып саналады. Бұл шапқыншылықтар елдің саяси, әскери және мәдени дамуына терең әсер етті. Сыртқы қауіпке тойтарыс беру арқылы Жапония өз тәуелсіздігін сақтап қалумен қатар, ұлттық бірегейлігін де нығайта түсті. Камакура сегунаты шапқыншылықтарға қарсы тұру барысында елеулі ұйымдастырушылық және қаржылық қиындықтарға тап болғанымен, елдің сәтті қорғанысы осы кезеңде сегунат билігінің уақытша күшеюіне ықпал етті. Алайда, соғыстан кейінгі кезеңде әскери жеңістің жемісімен қатар, әлеуметтік-экономикалық қиындықтар да байқалды. Әсіресе самурайлар арасында сыйақының жеткіліксіздігі мен әділетсіздігіне байланысты наразылықтар туындап, бұл сегунаттың беделіне нұқсан келтіріп, XIV ғасырдың басында оның әлсіреуіне себеп болды. Сонымен қатар, моңғол шапқыншылығы самурайлық әскери мәдениет пен этиканың күшеюіне жол ашты. Елді қорғаушы жауынгер бейнесі қалыптасып, бұл жапон қоғамының болмысын айқындайтын маңызды мәдени-рухани негіздердің біріне айналды [9,226].

Моңғол шапқыншылығы Жапонияға бірнеше маңызды тарихи сабақ берді. Біріншіден, елді сыртқы қауіптерден қорғау үшін мықты әскери құрылым мен жағалау қорғанысын ұйымдастырудың маңыздылығы айқындалды. Осыған орай Камакура сегунаты бірқатар әскери реформалар жүргізіп, бұл бағыт кейінгі жапон үкіметтері үшін тұрақты міндетке айналды. Екіншіден, шапқыншылық жапон қоғамында феодалдық рулар арасындағы ынтымақтастық пен ұлттық бірлік қажеттігін ұғындырды. Моңғол шапқыншылығы Жапония мәдениетінде де терең із қалдырды. «Камикадзе» (құдай желі) аңыз – шетелдік басқыншылардан қорғаған тәңірлік күш туралы түсінік – ұлттық өзіндік сананың нығаюына

септігін тигізіп, Жапонияның құдайлар тарапынан қорғалатын ерекше ел екендігі туралы мифтің негізін қалады. Бұл түсінік жапон халқының тарихи санасы мен мәдени болмысына ұзақ уақыт бойы әсер етіп келеді [2,156].

Халықаралық саясат тұрғысынан алғанда, моңғол шапқыншылығы тіпті қуатты империялардың да аралдық немесе шалғай елдерді жаулап алуда елеулі кедергілерге тап болатынын көрсетті. Бұл жайт Жапонияны Шығыс Азиядағы әскери және саяси тұрғыдан санасуға лайық держава ретінде танытып, аймақтық күштер арасында оған деген көзқарастың өзгеруіне түрткі болды. Жалпы алғанда, моңғол шапқыншылығы Жапонияның мәдени, әскери және мемлекеттік дамуына елеулі әсер етіп, елдің болашақтағы ұлттық рухының, әскери доктринасының және халықаралық беделінің қалыптасуына негіз салды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Светлов Г.Е. Путь богов (Синто в истории Японии). - М., 1985. - С. 230.
2. Кодзай Есисигэ. Современная философия. Заметки о «духе Ямато». - М., 1974. - С.129
3. Чулууны Далай. Монголия в XIII-XIV веках. Москва, 1983.
4. Долин А.А., Попов Г.В. Кэмпо - традиция воинских искусств. Москва, 1990.
5. Японский милитаризм (военно-историческое исследование) - М.: Наука, 1972. - С.229
6. Dschingis Khan und seine Erben, München 2005, p. 333
7. Климов В.Ю. Японо-китайские отношения XIV-XVI вв.: морские пираты (вако). XIX научная конференция «Общество и государство в Китае». Тезисы докладов, ч.II, Москва, 1988.
8. Rossabi M. Khubilai Khan. His life and Times. University of California press, Berkeley-Los Angeles-London,1988.
9. Sasaki, Randall J. (2015). The Origins of the Lost Fleet of the Mongol Empire

REFERENCES

1. Svetlov G.E. The Path of the Gods (Shinto in the History of Japan). - M., 1985. - P. 230
2. Kozai Yoshishige. Modern Philosophy. Notes on the "Spirit of Yamato". - M., 1974. - P.129
3. Chuluuns Dalai. Mongolia in the 13th-14th centuries. Moscow, 1983.
4. Dolin A.A., Popov G.V. Kempo - the tradition of martial arts. Moscow, 1990.
5. Japanese Militarism (a Military-Historical Study) - Moscow: Nauka, 1972. – P 229
6. Dschingis Khan und seine Erben, Munich 2005, p. 333
7. Klimov V. Yu. Japanese-Chinese Relations of the 14th-16th Centuries: Sea Pirates (Wako). XIX Scientific Conference "Society and State in China". Abstracts of Papers, Part II, Moscow, 1988.
8. Rossabi M. Khubilai Khan. His Life and Times. University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London,1988
9. Sasaki, Randall J. (2015). The Origins of the Lost Fleet of the Mongol Empire

К. А. Асетова

«Әзірет Сұлтан» Ұлттық тарихи-мәдени музей-қорығы.

Ясауитану ғылыми орталығының ғылыми қызметкері.

(Қазақстан, Түркістан қ.)

kunsulu202408@gmail.com

ҒАШЫҚ ЖҮСІП АТА ҚОЛЖАЗБАСЫ: ЯСАУИ СОПЫЛЫҚ МЕКТЕБІНІҢ КӨРІНІСІ

Аңдатпа. Мақалада XII–XIII ғасырларда өмір сүрген, Қожа Ахмет Ясауи ілімінің көрнекті өкілі әрі шәкірті - Ғашық Жүсіп атаның қолжазбасы талданады. Түркістан қаласынан табылған көне жазба дерек негізінде Жүсіп атаның рухани жолы, сопылық дүниетанымы, ғашықтық концепциясы және тариқаттағы орны жан-жақты қарастырылады. Қолжазбада насабнамалық мәліметтер, діни, сопылық тәжірибе мен тариқаттық құрылымдар көрініс тапқан. Жазбадағы сопылық ұғымдар мен тарихи деректер Ясауи жолының идеялық жалғастығы мен рухани сабақтастығын дәлелдейді. Бұл мұра Ясауитану ғылымына тың үлес қосып, түркілік сопылық дәстүрді тереңірек түсінуге жол ашады.

Кілт сөздер: Ясауи, Жүсіп ата, сопы, шейх, зікір, шарифат, тариқат, шағатай, насабнама.

Асетова К. А.

Национальный историко-культурный музей-заповедник «Азрет Султан».

Научный сотрудник научного центра Ясавиведения.

(Казахстан, г. Туркестан)

kunsulu202408@gmail.com

РУКОПИСЬ АШИК ЖУСУП АТА: ОТРАЖЕНИЕ ЯСАВИЙСКОЙ СУФИЙСКОЙ ШКОЛЫ

Аннотация. В статье анализируется рукопись Ашик Жусип ата видного представителя и ученика суфийской школы Ходжи Ахмета Ясави, жившего в XII–XIII веках. На основе древнего письменного источника, сохраненное у потомков, в городе Туркестан, всесторонне рассматриваются духовный путь Жусип ата, его суфийское мировоззрение, концепт любви к Богу и его место в тариқате. В рукописи представлены генеалогические сведения, религиозно-суфийский опыт и структура тариқата. Суфийские термины и исторические данные, содержащиеся в тексте, доказывают идейное продолжение и духовную преемственность пути Ясави. Это наследие вносит значительный вклад в науку «ясавиведение» и открывает новые горизонты в изучении тюркской суфийской традиции.

Ключевые слова: Ясауи, Жусип Ата, суфий, шейх, зикр, шарият, тариқат, чағатай, насабнама.

Asetova Kunsulu

"Hazret Sultan" Ulusal Tarihî ve Kültürel Koruma Alanı Müzesi

Yesevî Araştırmaları Bilimsel Merkezi, bilimsel çalışanı.

(Kazakistan, Türkistan)

kunsulu202408@gmail.com

ÂŞIK YUSUF ATA YAZMASI: YESEVÎ TASAVVUF OKULUNUN

BİR YANSIMASI

Özet. Bu makalede, XII–XIII yüzyıllarda yaşamış olan ve Hoca Ahmet Yesevi'nin tasavvufi ekolünün önde gelen temsilcilerinden ve müridlerinden biri olan Âşık Zhusip Ata'ya ait bir yazma eser ele alınmaktadır. Türkistan şehrinde bulunan bu kadim yazılı kaynak temelinde, Âşık Zhusip Ata'nın manevi yolu, tasavvufi düşünce sistemi, ilahi aşk anlayışı ve tarikatındaki konumu çok yönlü olarak analiz edilmektedir. Eserde nesep bilgileri, dini-mistik deneyimler ve tarikat yapıları yer almaktadır. Metindeki tasavvufi kavramlar ve tarihî veriler, Yesevi yolunun fikrî devamlılığını ve ruhani silsilesini ortaya koymaktadır. Bu miras, Yesevilik araştırmalarına değerli katkılar sunmakta ve Türk tasavvuf geleneğinin derinlemesine anlaşılmasına imkân sağlamaktadır.

Anahtar kelimeleri: Hoca Ahmet Yesevi, Âşık Zhusip Ata, sufi, şeyh, zikr, şariat, tarikat, nesebname.

Өзектілігі

Қожа Ахмет Ясауидің өмірбаяны мен оның кесенесінің сипаттамасы тарихшылар мен географтардың, саяхатшылар мен шығыстанушылардың, археологтар мен сәулет өнері мамандарының еңбектерінде біршама кең баяндалған [1:8]. Қожа Ахмет Ясауи Ислам өркениетінің ұлы ұстазы [2:83] түркі дүниесінде сопылық дәстүрдің негізін қалаған, XII ғасырда өмір сүрген ұлы ғұлама, түркі елінің пірі [3: 56]. Оның ілімі тек өз заманының ғана емес, кейінгі ғасырлардағы түркілік сопылық әдебиет пен дүниетанымға зор ықпал еткен Ясауи мектебінен тәлім алған ізбасарлары бұл ілімді әртүрлі аймақтарда жалғастырып, рухани жолды кеңейте түсті, солардың бірі - Ғашық Жүсіп ата. Ғашық Жүсіп ата есімі сопылық ортада белгілі болғанымен, оның шығармашылық мұрасы ғылыми айналымда толық зерттелмеген. Ұрпақтарында сақталған шағатай тіліндегі қолжазбасы Қожа Ахмет Ясауидің сопылық ілімінің жалғастығын анықтауға тың мүмкіндік береді. Мақалада аталған қолжазба негізінде Жүсіп атаның рухани жолы, сопылық ұстанымдары мен ғашықтық концепциясы сараланып, Ясауи ілімімен рухани үндестігі ашылады.

Ясауи жолының көрнекті өкілдерінің бірі Ғашық Жүсіп ата Қожа Ахмет Ясауидің рухани мектебінен шыққан замандасы әрі шәкірттердің бірі. Қожа Ахмет Ясауи негізін қалаған сопылық мектеп түркі дүниесінде кеңінен таралып, оның ізбасарлары арқылы жалғасын тапты. Солардың бірі – Ғашық Жүсіп ата. Оның қолжазбасы – тек әдеби немесе діни мәтін емес, рухани тәрбиенің терең көзі.

Мақсаты мен міндеттері

Ғашық Жүсіп ата Қожа Ахмет Ясауи ілімінде ерекше орын алады, себебі Жүсіп ата тек шәкірт қана емес, сонымен бірге бұл ілімнің белгілі бір бағытта дамуына ықпал еткен, оны өмірінде қолданып, шәкірт тәрбиелеген сопы, ғалым. Ғашық Жүсіп ата – Қожа Ахмет Ясауидің тікелей рухани шәкірттерінің бірі, Ясауидің ілімін терең түсініп, әрі қарай жалғастырған тұлғаларының бірі. Жүсіп ата Қожа Ахмет Ясауидің сопылық ілімнің практикалық жағын, зікір, рухани тазару, тәуекел, қызмет, бойсыну (тағат) сынды қағидаларын өмірлік ұстаным етіп, шәкірттеріне де соны үйретті. Жүсіп атаны - ғашықтық жолының өкілі деуге де болады. Ғашық Жүсіп ата деген лақаптың өзі оның сопылықтағы «ғашықтық» жолын таңдағанын көрсетеді [4]. Бұл – «Хаққа» Жаратушы Аллаға деген сүйіспеншілік пен махаббат жолы. Ясауи ілімінде бұл маңызды ұғым, Жүсіп ата осы жолдың жарқын үлгісін көрсеткен тұлға. Жүсіп ата түркілік дәстүр мен сопылықты ұштастырушы. Оның ілімінде исламдық сопылық пен жергілікті түркілік дүниетаным қатар өрілген. Бұл да Ясауи ілімінің басты ерекшеліктерінің бірі, әрі оның дәстүрлі жалғасы. Оның шығармалары арқылы біз Ясауи ілімінің XII ғасырдан кейінгі дамуын, қолданысын, рухани ықпалын зерделей аламыз.

Материалдар мен зерттеу әдістері

Қолжазба мұраларын зерттеу рухани, тарихи және ғылыми тұрғыдан аса маңызды тақырып. Ясауи ілімі мен сопылық дәстүр контекстінде қарастыру ғылым үшін өзекті бағыттардың бірі. Қолжазба мұралары – өткен заманның үнсіз куәсі. Әсіресе түркі-мұсылман руханиятының қайнарлары саналатын сопылық әдебиет пен тарихи шежірелердің басым бөлігі осы қолжазбалар арқылы бізге жеткен. Қожа Ахмет Ясауи бастаған рухани мектептің ілімі, оның шәкірттері мен ізбасарларының еңбектерін, мұраларын зерттеу – тарих пен руханиятты танудың сенімді жолы. Қолжазбалар – мәдени-рухани мұраның қайнар көзі, қолжазбаларда ғасырлар бойы рухани тәжірибе, ғұламалар ілімі мен халық даналығы жинақталған. Әсіресе Ясауи іліміне қатысты хикметтер, сопылық өсиеттер мен тариқат ережелері, насбнама шежірелері жазба дәстүрі арқылы сақталынған.

Қолжазбадан үзінді

Түркістан қаласының тұрғыны СайидАлим Нұршиддин ұлының үйінде ата-бабалардан қалып сақталған қолжазба.Қожа Ахмед Ясауидің күйеу баласы – Хазірет Ғабдуллаш шурида еді. Қарындасын алу үшін төрт кісіні жібергені жайлы жазылған. Хазірет Хаким Ата (Алла олардың күнәларын кешірсін), Хазірет Салих Ата, Хазірет Сұлтан Баба Машын Хазірет Әлиден тарайтын Данышманд Ата, Хазірет Шайх Абул Хусейн Бағдади Хазірет Хожаға Ғабдуллаш Шурида үшін жіберіп, қабыл қылдылар. Бұл төрт кісі Қожа Ахмед Яссауидің қарындасын Хазірет Хожа Ғабдулла Шуриданы өзіне жар етіп алу үшін Қожа Ахмед Яссауидің алдына жіберіп және олар қалай қабыл етіп, қарсы алғаны жайлы баяндалады. Сонымен қатар бұл жиында адам саны өте көп болғаны кімдер келгені жайлы жазылады. Тоқсан тоғыз мың машайық жиналып, мың патша ұрпақтары, мың ақсүйектердің ұрпақтары және де мыңдаған әулиенің ұрпақтары қатысқаны жайлы жазылған. Тоқсан тоғыз мыңнан асқан жиналған қауым жақсы лебіз тілектерін тілеп, барлығы жақсы сөз айтып, жақсы тілек, дұғалар тілеп неке оқылып неке суы ішілгені, неке оқылғаны жайлы жазылған. Хазірет Ғабдуллаш шурида мен Бибі Хубруи анамыздан Хазірет Ғашық Жүсіп ата туылатыны жайлы жазылған, Бибі Хубруи анамыз Хазірет Қожа Ахмед Яссауидың һәмширесі еді деп жазылған. Һәмшире деп ескі түркі, парсы тілінде қарындас, сүт бауыры деген мағынаны береді. Бибі Хубруи – ажарлы, ақжарқын деген мағынада. Сонымен қатар мұнда Хазірет Ғашық Жүсіп Ата – атадан Хазірет Омардан (р.ғ.) таралғаны жайлы, анадан – Хазірет Әлиден (р.ғ.) таралғаны жайлы тың директер келтірілген.

Хазірет Ғашық Жүсіп Ата Яссы шахарында өмір сүріп жатады, Хазірет Ғашық Жүсіп Ата он екі жыл Хазірет Ғабдуллаш шурида қызметінде болады, тариқат сәруәрі Хазірет Сұлтан Хожа Ахмед әулиенің қызметінде болатыны жайлы жазылған.Содан кейін Яссауидің шәкірті, бірнеше жыл қызмет еткен Хакім ата жайлы дерктер келтіріледі. Хазірет Сұлтан «Хазірет Хакім атаның қызметі бізге көп болды» деп, «бірнеше жыл қызмет еттің» деп рұқсат беріп, батасын береді: Хорезмнің әкімі етіп, патша сайлап, бір ақ түйе беріп, түйеге мінгізіп батысқа қарай Хорезмге жолға сапарға аттандырады. Түйе жолға шығып, Яссы шаһарынан шығып, еш бір жерге шөкпей Сырдария асып, Хорезмге барып жетіп, бір-ақ шөккені жайлы жазылады. Хакім ата патша қызметінде болады.

Және де мұндағы қолжазбадағы мәліметтерде Қожа Ахмед Яссауи Жүсіп атаны шақырып Иқан жеріне «әкім бол!» деп жібереді. Иқан халқы Ғабдулла шурида мен Ғашық Атаны Иқан шекарасында күтіп алуға шығады. Сол кезде сол жерде «Оңласқан Ата» атты мешіт салынып, сосын сол жерде «Аб әнгурің көп булғай» деп Иқан халқына яғни «суын көп болсын, жүзімін көп болсын» деп бата береді, Бұл жер «мүбәрак болды» құтты бір мекен болды деп мешіт салдырады. Иқан халқы Ғабдулла шуридамен Ғашық атаны қонақ қылып шақырып күтеді, Хушрабат атты жерінің халқы да қонақ етіп күтеді, Жақа (Шаға) халқы да қонақ етіп күтеді, Қошқорған халқы да қонақ етіп күтеді, одан кейін Жүйнек халқы да қонақ етіп күтеді. Батыс шекарасы бітіп Созақтықтар қонақ қылуға шақырып келеді Қара аспан дықтар да (Төрткүл) қонаққа шақыруға келеді, Сәске уақтында бесін уақтында Хазіреті Ата жаршы болып (посыльный) келеді. Я, Ғашық Ата, деп сәлемдесіп, хал сұрасып «Сізге

Хазірет Сұлтан сізді «мұбарак бад» ету үшін (кұрмет ету үшін) келе жатыр деп хабар береді. Сонда Ғашық Ата Қожа Ахмет Ясауидың алдынан шығып, қарсы алып, кездеседі. Кездескен жері Махат жері мен Шаға арасындағы жер, Сол кезде Хазірет Сұлтанның дидарын көру бақыты бұйырады, шарапат алады. Ғашық Атаға, оның тегіне ата бабаларына «мұбарак бад» етіліп, құрмет көрсетіп жақсы сөздер айтылады. Бір күн, бір түн мәжліс болады, тоқсан тоғыз машайық адамдар алдында, сол жердің патшасы, мутасадди, әкімі болып баруына тағайындалынады. Тағы да Яссауи мешіт салдыртады, оған «Жығылған Ата» деген ат беріліп, Яссауи көптеген жерлерге ие болғаны жайлы жазылған. Сонымен қатар Бұл жерде Жүсіп Атаны Қожа Ахмет Ясауи алдына шақырып, Иқан жеріне әкім бол деп жібергені жайлы жазылған. Жоғары Өзгент, кіші Өзгент Ясауидің қарамағында еді, Иқанды Жүсіп Атаға берді, су мен жерді бөлу басталғаны жайлы жазылған. Күндерді бөліп қай күн қайда берілетіні жайлы жазылған, бес күн Иқан аулына ағады, таудан келетін су Иқаннан кейін Жүсіп атаның өзінің вакф жерлеріне бір тәулік, судың қожайыны Қожа Ахмет Ясауи болып, жер беріп, су беріп, Жүсіп атаға мейрімділігін танытып жатыр. Азаншы Атаға да бір бөлігін беріп жатыр. Бұл сулардың аты ғұрымсай деген су атауы, бұл суларды Хазірет Сұлтан (севинчпен судовольствием өз разылығымен береді). Ғашық Ата жазаваға келеді, транс болады Ясауидің жолын алады. Хазірет Сұлтан жермен қоса су береді, барлығын бөліп беріп жатты. Ташанақ жерін өзіне алып, Оранғай Ташанақ жерлерін Ғашық атаға қосып береді. Ғашық Жүсіп Ата сол жерлерді басқарып жатады, күндердің бір күні Ғашық Ата ғайып болып, жоқ болып кетеді. Ешкім оны көрмей қалады, жоқ боп қалады. Хазіреті Ғабдулла шурида қатты уайымға салынып, қайғыға батады. Күндердің бір күнінде бір адамдар Иқан дарбазасының алдына келеді. Ол адамдарды еш бір адамдар танымайды, оларды Ғабдулла шуриданың алдына алып барады. Олар сізде ұл перзенттеріңіз бар деп жатады. Ғабдулла Шурида да: «Жүсіп деген ұлым бар еді, бір неше күн болды ғайып болды, қайда, қай жерге кеткенін білмеймін» деп уайымға салынғанын айтады. Келген кісілердің біреуінің аты Жолкәуаж Ата сол кісі «сіз бір дұға қылыңыз, келсін деп, келеді» дегенде, Ғабдулла шурида әкесі болса: «Сіз меймансыз, қонақсыз сіз дұға етіңіз!» дейді. Сонда Жолкәуаж ата дұға қылады да, ал Ғабдулла шурида «әмин» деп батасын қайырған деседі. Сол кезде есікті Ғашық Ата «Әс-сәламу алейкум!» деп есікті ашып келеді. Сонда Ғабдулла шурида Ғашық атаға қарап ұлым сен қайда болдың? Жолкәуаж ата сұрап жатыр» дейді. Ғашық Ата «Ғайып ерендердің тахтизанында» едім деп жауап береді. Ғайып ерендер әулиелерге көрінеді, жай адамдарға көрінбейді. Әулиелердің жанында ұшып жүрдім, ілім үйрендім дейді екен. Сонымен әулие Ғашық ата әулиелік дәрежеге жетеді.

Қолжазбада Ғашық Жүсіп Атаның беделді кісі болғаны жайлы, қартайған шағында Қожа Ахмет Ясауи осы Жүсіп Атаға «Жақа» жағадан тауға дейін өзінің жерін бөліп бергені жайлы және де Иқан аулының мутасадди, кіші әкімі етіп тағайындап жібергені жайлы жазылған. Иқан халқы сол кезде бағбаншылыққа, әсіресе жүзім өсіруде үлкен тәжірибеге ие болып, Қожа Ахмет Ясауи Иқан аулына келгенде, үлкен жолдың бойында Ғашық Жүсіп Ата он екі түрлі жүзіммен күтіп алғаны жайлы да жазылған [4].

Талқылау

Түркістан қаласының тұрғыны СайидАлим Нұршиддин ұлының үйінде ата-бабалардан қалып сақталған қолжазба. Мұндағы түпнұсқа қолжазбаның ұзындығы 4 метр, көшірмесінің ұзындығы 3 метр шамамен, 210 қатардан тұратын, шағатай тілінде, арабтың «настағлик» үлгісінде жазылған қолжазба тарихи, рухани және мәдени тұрғыдан аса құнды мұра. Сақталған тарихи қолжазба Қожа Ахмет Ясауидің замандасы әрі шәкірті Жүсіп атаға қатысты бұрын-соңды ғылыми айналымға түспеген тың деректерді қамтиды. Қолжазбада Жүсіп атаның шежіресі Умар ибн Хаттабтан (р.а.) бастап таралады, бұл оның тегінің ардақты сахабалармен сабақтас екенін көрсетеді. Насабнамалық мәліметтер Жүсіп атаның сопылық дәстүрде шейх-ишандық ұстаныммен рухани сабақтастықты жалғастырған тұлға екенін де айғақтайды.

Қолжазбада Қожа Ахмет Ясауидің қарындасы Бибі Хубра ханымнан тараған ұрпақ ретінде Жүсіп атаның есімі аталып, оның Ясауимен туыстық (сүт бауыр – «хемшире») және рухани байланысы көрсетіледі. Сонымен қатар, Жүсіп атаның лақап аты ретінде «Ғашық ата» деп аталуын Ахмет Ясауидің өзі бергендігі жазылған.[4] Бұл атау оның Аллаға деген махаббатқа толы сопылық жолдағы ұмтылысын, «ғашық» (иләһи ғашық) мәртебесіне жеткендігін аңғартады. Ясауи жолында Аллаға ғашықтық - негізгі рухани тәжірибе мен зейін нысаны болып табылады. Бұл термин Ясауи хикметтерінде де жиі кездеседі және фәна, зікір, рухани тазару ұғымдарымен тығыз байланысты.

Қолжазбаның нақты жазылған мерзімі көрсетілмегенімен, ішкі мазмұн мен материалдық сипаттардан оның шамамен XVIII ғасырларда көшірілген нұсқасы болуы мүмкін деген болжам айтуға болады. Мұндай қолжазбалар көбінесе діни орталықтарда Бұхара, Самарқан, Хиуа сынды қалаларда қолжазба шеберханаларында (катибхана) көбейтіліп отырған.

Қолжазба хронологиялық және тақырыптық құрылымға ие. Ең алдымен Жүсіп атаның тегі мен рухани шежіресі (насабнамасы) баяндалады. Одан кейін оның рухани ұстаздары мен қызмет еткен ортасы, тариқаттағы орны және сопылық жолдағы әрекеттері егжей-тегжейлі сипатталады.

Ғашық Жүсіп ата қолжазбасы Қожа Ахмет Ясауидің насабнамасының құрылымдық және мазмұндық жағынан ұқсас. Алайда бірқатар ерекшеліктері де бар. Мәселен, Жүсіп атаның насабнамасы екі жақтан – әке жағынан Омар ибн Хаттаб (р.а.), ана жағынан Әли ибн Әбу Талиб (р.а.) арқылы беріледі. Бұл – сопылық әдебиетте сирек кездесетін, ерекше рухани сабақтастықты білдіретін тарихи конструкция. Сондай-ақ, бұл қолжазбада Қожа Ахмет Ясауидің қарындасы Бибі Хубра ханымнан тараған ұрпақ ретінде Жүсіп атаның есімі аталып, оның Ясауимен туыстық сүт бауыр екендігі – «хемшире» және Иқан өңірінде әкім ретінде қызмет атқарғаны нақты дерек ретінде де көрсетілген [4]. Мұндай тарихи, генеалогиялық және сопылық сипаттағы мәліметтер өзге қолжазбаларда толық кездесе бермейді.

Қолжазбада Жүсіп атаның рухани жетілу сатыларынан өткендігі шарифат, тариқат, мағрифат, хақиқат жолынан өткен тұлға екені айтылады. Мұның барлығы Ясауи мектебіне тән рухани кемелдену жолдарын көрсетеді, Жүсіп атаның Ясауи ілімінің тікелей шәкірті ғана емес, идеялық жалғастырушысы. Мәтінде Ясауиден тікелей рухани тәрбие алғаны, 12 жыл бойы оның күйеу баласы Ғабдулла Шуридаға қызмет еткені жайлы да жазылған. Сонымен бірге, Жүсіп ата Қожа Ахмет Ясауи тарапынан «Ғашық ата» деген лақапқа ие болған. Бұл – оның сопылықтағы ишк (иләһи махаббат) жолына бой ұрғанын білдіреді. Ясауи дәстүрінде бұл атау – ерекше рухани мәртебе. Жүсіп атаның «Ғашық ата» деп аталуын қолжазбада Ахмет Ясауи өзі қойғаны жайлы жазылған [4].

«Ғашықтық» (араб. 'ишк) - махаббат, сүйіспеншілік дегенді білдіреді [7: 331]. Бұл Жүсіп атаның Аллаға деген шексіз сүйіспеншілікпен (иләһи ғашықтықпен) ерекшеленгенін, Ясауи іліміндегі ғашықтық жолының жарқын өкілі болғанын білдіреді. Бұл ұғым – Ясауи мұраларында жиі кездесетін, рухани тәжірибенің биік сатысын білдіретін тұжырым. Жүсіп атаның ғашықтық ұстанымы – Хаққа жетудің ең терең жолы ретінде сипатталады. Ясауи хикметінде келтірілгендей:

«Ғашық жыры сыймас Достың сарайына,

Жүмілә ғашық жылап барар пәнәйына...» деген жолдар сопылықтағы ғашықтықтың негізгі маңызын көрсетеді.

Бұл жолдар мен қолжазбадағы деректер арасында тікелей рухани үндестік байқалады. Қолжазбада Жүсіп атаның рухани тегі Мұхаммед пайғамбарға (с.ғ.с.) барып тірелетін шежіре ретінде берілуі, оны тек тарихи-генеалогиялық дерек емес, рухани сабақтастықтың көрінісі деп қарастыруға негіз бар. Шежіреде төрт халифа – Әбу Бәкір, Омар, Осман, Әли (р.а.) – арқылы берілуі де шарифат пен тариқаттың тұтастығын көрсетеді. Сонымен қатар, Хызыр ата, Сұлтан Хожа Ахмет, Шахабуддин Сухраварди, Баязид Бистами, Жағфар Садық, Имам

Зайн ул-Ғабидин, Хасан ибн Әли сынды тұлғалардың аталуы – тариқат ілімінің үзілмейтін ұстаздық тізбегін (силсила) айғақтайды [4].

Қолжазбадағы мазмұн мен Ясауи мұраларының рухани тұжырымдар арасында терең идеялық ұқсастық байқалады. Екеуінде де ғашықтық, нәпсіні тәрбиелеу, зікір, тақуалық, ұстазға мойынсұну секілді сопылық құндылықтар басты орын алады. Қолжазбада сипатталғандай, Жүсіп ата – Ясауи жолын жалғаушы, әрі рухани тәрбие беруші ұстаз. Оның өмірінен келтірілген эпизодтар, мысалы, Хакім атаны алып келу оқиғасы – ұстазға деген құрметтің, тариқат жолына адалдықтың символы ретінде ұсынылған. Ғашық Жүсіп ата қолжазбасында сопылық ілімнің өзегін құрайтын ұғымдар кеңінен қамтылған. Атап айтқанда, фәнафиллаһ (Жаратушыға жақын болу), бақабиллаһ (Алламен болу), зікір (Жаратушыны еске алу), тағат (бойсыну), тариқат (рухани жол) ұғымдары Жүсіп атаның өмірі мен қызметі арқылы баяндалады. Жүсіп атаның тұлғасы мен қызметі арқылы сопылық ілімі, ұстаздан шәкіртке, әрі қарай ұрпақтан-ұрпаққа беріліп отыратын рухани сабақтастық көрінісі.

Қожа Ахмет Ясауи ілімінде ғашықтық концептісі «ғашықтық» ұғымы – сопылық танымның өзегі, рухани кемелдікке жетудің басты тұжырымы ретінде қарастырылады. «Ғашықтық» (араб. ‘ишқ) – адамның Жаратушыға деген шексіз сүйіспеншілігі мен іңкәрлігін білдіретін терең рухани хал. Бұл ұғым Ясауи дәстүрінде Аллаға жақындау жолындағы негізгі рухани күй ретінде сипатталады. Ясауидің «Диуани Хикметінде» жиі қайталанатын «ғашық» образы, оның құдайлық сыр мен ілімге қол жеткізудің алғы шарты ретінде көрінеді. Ғашықтық - шарифат, тариқат, мағрифат, хақиқат сатыларымен кемелдене түсетін рухани тәжірибе. Бұл махаббат – дүниелік немесе адамға бағытталған сезім емес, керісінше, иләһи болмысқа деген ынтызарлық, адамның өз «менінен» арылып, Хаққа толық берілуі. Бұл жағдай Ясауи дәстүрінде фәнафилләх (Аллаға жақын болу) ұғымымен тығыз байланысты. Ғашықтық күйдегі тұлға – «ғашик» – Ясауи ілімінде өз нәпсісін жеңген, Алланың затына шексіз берілу күйіне жеткен адам. Мұндай рухани мәртебеге жеткен адам дүниенің өткіншілігін мойындап, Хақтың мәңгілік нұрымен тұтастық табады. Бұл тұрғыда Ясауи хикметтеріндегі:

«Ғашық жыры сыймас Достың сарайына,
Жүмілә ғашық жылап барар пәнәйына.
Жеті тозақ төзбес ғашық арайына,
Не қылсаң да ғашық қылшы, Пәруардигар.
Шын ғашықты көрсет маған, сағынды жан,
Ара кессе – Зәкәриядай тәлім қылам.
Бәле келсе – Аюб құсап сабыр қылам,

Не қылсаң да ғашық қылшы, Пәруардигар» – деген жолдар, нағыз ғашықтықтың сабырлықпен берілуге негізделетінін аңғартады [5: 50].

Ғашық Жүсіп ата қолжазбасы мен Қожа Ахмет Ясауи мұраларының арасында рухани үндестік ең алдымен идеялық және мазмұндық жақындықтары көрінеді. Екеуінің де негізгі өзегі – сопылықтың рухани құндылықтары, Аллаға деген махаббат (ғашықтық), нәпсіні тәрбиелеу, кемелдікке жету жолындағы күрес. Сол сияқты Жүсіп ата да адамның рухани дәрежесі Аллаға деген махаббатпен өлшенеді деп түсіндіреді.

Нәпсімен күрес үндестігі Ғашық Жүсіп ата қолжазбасында да нәпсіні тыю, оны тәрбиелеу – рухани кемелдікке жетудің басты шарты. Ғашық Жүсіп ата қолжазбасында: нәпсі түрлі бейнеде кейде айлакер, кейде сылтауратушы суреттеліп, оны жеңу жолдары баяндалады. Ясауи хикметтерінде: нәпсіні «дұшпан» ретінде сипаттай отырып, оған қарсы күрес – сопының басты міндеті ретінде беріледі. Ясауидің дәстүрінде пірсіз жүрілген жол – жолсыздық [6: 29]. Жүсіп ата да осы бағытты ұстанады. Ол да рухани жолда ұстаздан тәлім алудың маңызын ерекше атап өтеді. Екі еңбекте де түркілік поэтикалық дәстүрмен жазылған сопылық насихат бар. Қарапайым, түсінікті тілмен халыққа жеткізуді мақсат етеді.

Ғашық Жүсіп ата қолжазбасы-қазақ даласындағы сопылық ілімнің жүйелі түрде қалыптасып, дамығанын айғақтайтын ерекше құнды жазба мұра. Қолжазбада Жүсіп атаның Түркістан өңіріндегі, соның ішінде Иқан, Жүйнек, Қошқорған, Шаға, Созақ сияқты маңызды сопылық орталықтармен байланысы көрсетіледі. Бұл аймақтарда оның халықпен етене араласып, рухани қызмет атқарғаны, мешіттер салдырғаны және су мен жер үлестіру арқылы рухани билік жүргізгені айтылады. Бұл – тек дін қызметкері емес, қоғамдық жетекші ретінде де оның орны ерекше болғанын көрсетеді.

Қолжазбада көрсетілгендей, Жүсіп ата тек Ясауидің шәкірті ғана емес, сонымен бірге сопылық жолдың көрнекті өкілі, тариқат мұрасын насихаттаушы тұлға ретінде сипатталады. Оның Хакім атамен, Ғабдулла Шуридамен, Қожа Ахмет Ясауимен болған оқиғалары – түркі сопылық дәстүріндегі рухани сабақтастық пен ұстаз–шәкірт жүйесінің айқын дәлелі. Бұл үлгі сопылықтың тарихи-мәдени миссиясының үзілмей жалғасқанын, бір ғана рухани ілім емес, өркениетті қалыптастырушы күш болғанын көрсетеді.

Қолжазбада сипатталған халықтың рухани жетекшісін құрметпен күтіп алуы, оларға баталар берілуі мен елге әділеттілікпен әкім тағайындалуы – сопылықтың тек жеке руханиятпен шектелмей, қоғамдық кеңістікте де маңызды рөл атқарғанының дәлелі. Қолжазбадағы деректерге сүйенсек Қожа Ахмет Ясауи сол заманда Яссы қаласының әкімі қызметін атқарған екен. Әкімнің бұйрығымен Жүсіп ата Иқан ауылына өкіл болып жіберіліпті. Ол кезде Иқан ауылы өзінің жүзімдерімен барлық елге танымал болған. Ахмет Ясауи Иқан жеріне келгенде Жүсіп ата оған жүзімнің он екі түрінен ұсынып алып шыққаны да баяндалады [4].

О. Дастанов: «Әулиелі жерлер атты шындық» атты еңбегінде: «Жүсіп осы «Ихан» жерін мекендеген ірі феодал екен. Қожа Ахмет Ясауиге жиендік жағынан жақындығы болуымен қатар оның қолдаушысы болған» деп жазады [8: 35].

Зерттеу нәтижесі

Қолжазба бүгінге дейін ғылыми айналымға толық еңбеген тың дереккөз болып табылады. Оның мазмұны тек Ясауи жолының жалғасуын ғана емес, сонымен қатар сопылық ілімнің нақты тарихи және географиялық кеңістікте қалай өмір сүргенін бейнелейді. Шағатай тіліндегі, араб графикасында жазылған бұл жазба – мәтінтану, сопылық философия, генеалогия, ислам діні тарихы, ортағасырлық түркі әдебиеті сияқты бірнеше ғылым салалары үшін бірегей зерттеу нысаны. Ғашық Жүсіп ата қолжазбасы Ясауитану ғылымының дамуында ерекше орын алады. Қазіргі кезеңде Ясауи жолын тек тарихи немесе әдеби мәтін ретінде ғана емес, тұтас мәдени-рухани кеңістік ретінде зерттеу маңызды болып отыр. Бұл қолжазба арқылы Ясауи ілімінің шынайы өмірде қалай жүзеге асқаны, шейхтық жүйенің қызметі, тариқаттағы рухани басшылық механизмі айқындалады. Сонымен қатар, қолжазбада сипатталған діни-философиялық категориялар, әулиелік феномені, ғашықтық жолының концепциясы, ұстазға адалдық мәселесі — барлығы Ясауи ілімінің мәнін заманауи ғылымда тереңірек түсіндіруге мүмкіндік береді.

Жүсіп ата сияқты тұлғалардың еңбектері – ұмыт қалған, бірақ қайта жаңғыртуды қажет ететін рухани байлық. Бұл – ұлттың өз болмысын іздеудегі маңызды рухани бағдар.

Қорытынды

Ғашық Жүсіп ата қолжазбасы Ясауи ілімінің жалғастығы мен ықпалын дәлелдейтін бірегей дереккөз. Ондағы сопылық түсініктер, шежірелік құрылым, рухани және тарихи сабақтастық – Ясауи мәдени-рухани кеңістігін зерттеуде таптырмас мұра болып табылады.

Қорыта айтқанда Ғашық Жүсіп атаның қолжазбасы – Ясауи дәстүрін жалғастырған сопылық мұра. Бұл жазба арқылы біз сопылық жолдың тарихи жалғастығын, Аллаға деген махаббатқа негізделген рухани таным тереңдігін көреміз. Ясауитану ғылымында бұл жазбаның орны ерекше. Алдағы уақытта қолжазбаны толық зерттеп, ғылыми айналымға енгізу – қазақ руханияты мен исламтану ғылымы үшін маңызды іс болмақ.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қожа Ахмет Ясауи кесенесі. Мавзолей Ходжа Ахмада Ясави. Mausoleum of Khoja Ahmad Yasawi / Құрастырушылар: Ә.Қ. Муминов, М.Б. Қожа, С. Моллақанағатұлы, М.Ж. Садықбеков, Ж.М. Нұрбеков. – Алматы: «Эффект» ЖШС, 2013. 208 б.,
2. Altıntaş H. Tasavvuf. A.b.İ.F.D., Cilt: XXXI., Ankara üniversitesi Basımevi. Ankara, 1989. - 83 ss;
3. Hazini. Cevahir-öl Ebrar min Amvac-il Bihar. Haz: C.Okuyucu. - Kayseri: - 1995.- 56 s.
4. Ғашық Жүсіп ата туралы қолжазба, Насабнама. Түркістан қаласының тұрғыны Сайидалим Нұршиддин ұлының үйінде ата-бабалардан жеке қорында сақталған қолжазба, Түркістан қаласы, Н.Төреқұлов көшесі 74.
5. Нұржан С. Диуани Хикмет 1993. - 450 б.
6. Бұстан ул-мухиббин. Баспаға дайындағандар: Д.Т. Кенжетай, Ұ.Д. Жүнісбаев, Б.С. Қорғанбеков, Ш.Д. Жүнісбаев. – Шымкент: South Print Corporation, 2022. – 600 б.
7. Кенжетай. Д. Қожа Ахмет Ясауи дүние танымы. - Алматы: «Арыс» баспасы, 2008. - 360 б.
8. Дастанов О. Әулиелі жерлер туралы шындық. 1967 ж.

REFERENCES

1. Qoja Ahmet İasauı kesenesı. Mavzolei Hoja Ahmada İasavi. Mausoleum of Khoja Ahmad Yasawi / Qūrastyruşylar: Ä.Q. Muminov, M.B. Qoja, S. Mollaqanağatūly, M.J. Sadyqbekov, J.M. Nūrbekov. – Almaty: «Effekt» JŞS, 2013. 208 b.,
2. Altıntaş H. Tasavvuf. A.b.İ.F.D., Cilt: XXXI., Ankara üniversitesi Basımevi. Ankara, 1989. - 83 ss;
3. Hazini. Cevahir-öl Ebrar min Amvac-il Bihar. Haz: C.Okuyucu. - Kayseri: - 1995.- 56 s.
4. Ğaşyq Jüsıp ata turaly qoljazba, nasabnama. Türkıstan qalasynyñ türğyny Saiidalim Nūrşiddin ũlynyñ ũinde ata-babalardan jeke qorynda saqtalğan qoljazba, Türkıstan. N.Töreқūlov köşesi 74.
5. Nūrjan S. Diuani Hikmet 1993.- 450 b.
6. Bustan ul-muhibbin. Baspağa daiyndağandar: D.T. Kenjetai, Ū.D. Jünisbaev, B.S. Qorğanbekov, Ş.D. Jünisbaev. – Şymkent: South Print Corporation, 2022. – 600 b.
7. Kenjetai. D. Qoja Ahmet İasauı dūnie tanymy. - Almaty: «Arys» baspasy, 2008. -360 b.
8. Dastanov O. Äulieli jerler turaly şyndyq. 1967 j.

УДК 902/904

Байтанаев Бауржан Абишевич

доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК
главный научный сотрудник Института археологии им А.Х. Маргулана
(Казахстан, г. Алматы) E-mail: baytanaev1962@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-2013-0473>

Байтанаева Олеся Анатольевна

кандидат исторических наук
главный научный сотрудник ТОО «Инженерная археология»
(Казахстан, г. Шымкент) E-mail: o.baytanaeva@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-0951-7378>

Ергешбаев Азамат Адилевич

магистр гуманитарных наук
старший научный сотрудник НЦ «Археология и антропологических исследований»
ЮКУ им. М. Ауэзова
(Казахстан, г. Шымкент) E-mail: aza.kz.85@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-3689-0856>

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ КУРГАННОГО МОГИЛЬНИКА КАЙНАРБУЛАК

Аннотация

Погребальные памятники курганного могильника Кайнарбулак расположены на северо-западной окраине г. Шымкент, на территории строящейся индустриальной зоны «Бозарык» и к моменту начала работ находились под угрозой полного уничтожения, ввиду интенсивного освоения этой территории.

В ходе проведения охранно-спасательных работ было изучено 16 курганных захоронений с земляными насыпями. Погребения осуществлялись как в грунтовых могилах, так и в катакомбах с дромосами. Практически все захоронения были потревожены еще в древности. Большинство скелетов разбросаны по погребальным конструкциям, некоторые частично утрачены (все костные остатки (антропологические и археозоологические материалы) переданы в антропологическую лабораторию ЮКУ им. М. Ауэзова.).

Находки из могил представлены битой и целыми формами кухонной и столовой керамики (кувшинами, горшками, кружкой и посудой открытых форм), фрагментами сильно коррозированного железа и изделиями из бронзы (ножами, наконечниками стрел, украшениями), а также бусинами. Ориентировка погребенных в катакомбах преимущественно на восток, в грунтовых могилах – на запад.

Хронологически изученные погребальные памятники содержат материалы эпохи раннего железного века и средневековья. Весь комплекс находок эпохи раннего железного века условно делится на три хронологические группы: V-II вв. до н.э., II в. до н.э. – I в. н.э., I-IV вв. н.э. Погребения средневековой эпохи совершены по мусульманскому обряду.

Археологические исследования курганного могильника и двух курганных групп Кайнарбулак, проводились в 2025 году, на основании договора о государственных закупках работ № 31 от «04» марта 2025 г., между ГККП «Объединение музеев города Шымкент» управления культуры, развития языков и архивов города Шымкент и ТОО «Инженерная археология».

Ключевые слова: Южный Казахстан, эпоха раннего железного века, средневековье, курганные захоронения, катакомбы, грунтовые ямы, керамический комплекс.

Байтанаев Бауржан Әбішұлы

тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі
Ә.Х. Марғұлан ат. Археология Институтының бас ғылыми қызметкері
(Қазақстан, Алматы қ.) E-mail: baytanaev1962@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-2013-0473>

Байтанаева Олеся Анатольевна

тарих ғылымдарының кандидаты
«Инженерная археология» ЖШС бас ғылыми қызметкері
(Қазақстан, Шымкент қ.) E-mail: o.baytanaeva@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-0951-7378>

Ергешбаев Азамат Адилевич

гуманитарлық ғылымдар магистрі
М. Әуезов ат. ОҚУ «Археология және антропологиялық зерттеулер» ҒО аға ғылыми
қызметкері
(Қазақстан, Шымкент қ.) E-mail: aza.kz.85@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-3689-0856>

ҚАЙНАРБҰЛАҚ ОБА ҚОРЫМЫНЫҢ АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРІ

Аңдатпа

Қайнарбұлақ оба қорымының жерлеу ескерткіштері Шымкент қаласының солтүстік-батыс шетінде, құрылысы жүріп жатқан «Бозарық» индустриялық аймағы аумағында орналасқан. Жұмыстар басталғанға дейін бұл ескерткіштер аталған аумақтың жедел игерілуіне байланысты толық жойылу қаупінде болған.

Қорғау-құтқару қазба жұмыстары барысында топырақ үйіндісі бар 16 оба жерлеу орны зерттелді. Жерлеу рәсімдері жер қабірлерге, сондай-ақ дромосы бар катакомбаларға да жасалған. Қабірлердің барлығы дерлік көне замандардың өзінде-ақ бұзылған. Көптеген адам сүйектері жерлеу құрылымдары бойына шашылып кеткен, кейбіреулері ішінара жойылған.

Қабірлерден табылған заттар арасында ас үйлік және дастарханға арналған керамика ыдыстарының (құмандар, құмыралар, саптыаяқтар мен ашық формалы ыдыстар) сынған және бүтін үлгілері, қатты тот басқан темір бұйымдар сынықтары, қола заттар (пышақтар, жебе ұштары, әшекейлер), сондай-ақ моншақтар бар. Катакомбадағы жерленгендер негізінен шығысқа, ал топырақ қабірлердегілер батысқа қарата жерленген.

Зерттелген жерлеу ескерткіштерінде мерзімдік жағынан ерте темір дәуірі мен ортағасыр кезеңіне жататын заттай деректер бар. Ерте темір дәуіріне жататын жәдігерлер жиынтығы шартты түрде үш хронологиялық топқа бөлінеді: б.з.д. V-II ғғ., б.з.д. II – б.з. I ғғ., б.з. I-IV ғасырлар. Ортағасырлық жерлеулер мұсылмандық ғұрып бойынша жасалған.

Кілт сөздер: Оңтүстік Қазақстан, ерте темір дәуірі, ортағасыр, оба жерлеулер, катакомбалар, топырақ қабірлер, керамикалық кешен.

Baitanayev Baurzhan Abishevich

Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences
of the Republic of Kazakhstan
Chief Researcher at the A.Kh. Margulan Institute of Archaeology (Kazakhstan, Almaty) E-
mail: baytanaev1962@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-2013-0473>

Baitanaeva Olesia Anatol'evna

Candidate of historical sciences,

Chief researcher at LLP "Engineering Archaeology"
(Kazakhstan, Shymkent) E-mail: o.baytanaeva@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-0951-7378>

Yergeshebaev Azamat Adilovich
Master of Arts
Senior Researcher at the SC for
«Archaeology and Anthropological Research» M. Auezov SKU
(Kazakhstan, Shymkent) E-mail: aza.kz.85@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-3689-0856>

ARCHAEOLOGICAL STUDIES OF THE BURIAL MOUND CEMETERY OF KANYARBULAK

Annotation

The burial sites of the Kaynarbulak burial mound are located on the northwestern outskirts of the city of Shymkent, within the territory of the under-construction industrial zone "Bozaryk," and at the time work began, they were at risk of complete destruction due to the intensive development of this area.

During the protective and rescue operations, 16 burial mounds with earthen embankments were studied. Burials were conducted both in ground graves and in catacombs with dromoses. Almost all the burials were disturbed in ancient times. Most of the skeletons are scattered across the burial structures, some are partially lost.

Finds from the graves include broken and intact forms of kitchen and table ceramics (jugs, pots, mugs, and tableware of open forms), fragments of heavily corroded iron and bronze artifacts (knives, arrowheads, ornaments), as well as beads. The orientation of the buried in the catacombs is mainly to the east, while in ground graves it is to the west.

Chronologically studied burial sites contain materials from the early Iron Age and the Middle Ages. The entire set of finds from the early Iron Age is conventionally divided into three chronological groups: V to II centuries BC, II century BC – I century AD, and I to IV centuries AD. The burials from the medieval period were conducted according to the Muslim rite.

Keywords: Southern Kazakhstan, the early Iron Age, the Middle Ages, burial mounds, catacombs, earthen pits, ceramic complex.

Курганный могильник Кайнарбулак расположен на северо-западной окраине г. Шымкент, в районе жилого массива Кайнарбулак [1, 189-195]. Он состоит из самого могильника, включающего восемь курганов и двух курганных групп, в каждой из которых имеется по четыре кургана (рисунок-1). Целью научно-исследовательских работ на данном памятнике археологии явилось осуществление охранно-спасательных работ, с последующим всесторонним изучением результатов раскопок на курганах могильника Кайнарбулак – для дальнейшего исключения их из государственного списка памятников истории и культуры местного значения.

Следует отметить, что курганный могильник Кайнарбулак в прошлом включал еще и десятки других курганов, но к моменту выполнения спасательных работ, эти памятники были уничтожены в ходе хозяйственного освоения этой территории.

В результате проведенных археологических и аналитических работ, несмотря на многочисленные следы неоднократного ограбления погребальных памятников в прошлом, нами были изучены и предварительно атрибутированы 14 курганов.

Курганная группа Кайнарбулак-1 расположена в 400 м к северу от жилого массива Кайнарбулак, на правой надпойменной террасе одноименной реки родникового происхождения. Состоит из 4-х курганов с земляной насыпью, расположенных на близком

расстоянии друг от друга, в направлении З-В с небольшим отклонением. Диаметр самого крупного кургана у основания составляет 20 м, высота – 0,8 м. Диаметр остальных трех курганов – около 10 м и они со слабо выраженными в топографии насыпями, высотой не более 0,3 м.

Курганная группа Кайнарбулак-2 расположена в 100 м к западу от курганной группы Кайнарбулак-1 в соседней гряде, также на правой надпойменной террасе реки Кайнарбулак. Состоит из 4-х курганов с земляной насыпью, вытянутых по оси ЮЗ-СВ. Диаметр первых трех курганов составляет 10 м, четвертого кургана – 9 м. Насыпи сильно выположены, высотой – 0,2-0,3 м.

Рисунок 1. Ситуационная схема расположения курганного могильника и курганных групп Кайнарбулак. Подоснова – космоснимок

Курганный могильник Кайнарбулак расположен в 500 м к северу от жилого массива Кайнарбулак, на правой надпойменной террасе реки Кайнарбулак. Могильник состоит из 8-ми курганов с земляной насыпью, расположенных цепочкой в направлении ЮЗ-СВ. Расстояние между курганами одинаковое, за исключением крайнего северного кургана 1, расположенного на расстоянии 60 м от основной группы. Диаметр самых крупных курганов составляет 14-16 м, высота – 1-1,3 м. Диаметр остальных курганов – 10-12 м, высота – 0,2-0,3 м. Насыпь кургана 2 потревожена грунтовой дорогой. Территория могильника в недалеком прошлом была возделана. Вдоль могильника ранее некогда проходил арык. Курганы многократно распахивались.

В курганной группе **Кайнарбулак-1** выявлены погребальные камеры, снабженные дромосами (курганы 1, 2). Погребения этих двух курганов разграблены еще в древности. Скелеты разбросаны по погребальным конструкциям. Вход в камеру закладывался сырцовым кирпичом и глиняной заливкой. Длина дромосов от 2,2 м до 3 м, могильных ям – от 1,3 м до 2,75 м, ширина погребальных конструкций 0,8-1 м. Под курганом 3 зафиксирована

вытянутая по форме дромоса погребальная яма. В ней обнаружен костяк, ориентированный по позднему суннитскому обряду погребения, у правой руки скелета выявлена бусина из лазурита. В кургане 4 также вскрыты два детских погребения, оформленные по позднему суннитскому обряду, в одном из которых, под левой пяткой костяка зафиксирована ярко-голубая пастовая бусина. При вскрытии насыпи и в полости кургана выявлены единичные разновременные фрагменты керамики, изготовленные как на гончарном круге, так и ручным способом производства. Эти находки имеют широкую датировку – от эпохи раннего железного века и до средневековья (один фрагмент с глазурью характерен для XIV-XVI вв.).

В курганной группе **Кайнарбулак-2** погребальные конструкции обнаружены лишь под двумя насыпями курганов 1 и 3, последний (курган 3), оказался не тронутым - *in situ* (рисунок-2, 3). В обоих случаях зафиксированы погребальные камеры с дромосами, где вход в камеру закладывался сырцовым кирпичом и заливался глиной. Длина дромосов, примыкающих с южной стороны, варьируется от 2,2 м до 3,3 м, их ширина в среднем составляет 0,85 м, и, соответственно, могильных ям – от 1,66 м до 1,77 м при ширине 1,25 м.

Ориентировка погребенных преимущественно головой на восток. Лишь в камере кургана-3 покойники уложены в промежутке времени друг на друга, верхний из которых, ориентирован на запад. Сопутствующий инвентарь – столовый кухонный кувшин гончарного производства, лепные кувшины, кружка, миска и горшок с петлевыми ручками (рисунок-4, 1-6). Курганы 2, 4 из этой группы оказались полностью разграбленными, грунты под насыпями многократно перекопаны – что не позволило выявить сами погребальные конструкции. В этих курганах зафиксированы несколько обломков окатанных камней и фрагменты битой посуды широкого хронологического диапазона – от эпохи раннего железного века и до средневековья.

В курганном могильнике **Кайнарбулак**, состоящим из восьми курганов, в четырех курганах (1, 5, 6, 7) зафиксированы погребальные камеры расположенные перпендикулярно к дромосу, который ориентирован в направлении Ю-С и примыкает к основной камере с южной стороны. Длина дромосов составляет 2,5-3,5 м, ширина варьируется от 0,6 до 1,7 м; длина погребальных камер – 1,8-2,2 м, ширина – 1-1,4 м. В курганах 1, 5, 8 сохранились целые кувшины (рисунок-4, 7, 8, 9, 10). Ориентировка погребенных в курганах 1, 5, 7 – головой на восток. В кургане 5 покойник был уложен в «позе всадника» (рисунок-5), в кургане 7 выявлено двое погребенных. В остальных четырех курганах могильника (2, 3, 4, 8) были вскрыты погребальные ямы без дромосов с сильно потревоженными костяками. Средняя длина ям составляет 2,3-2,7 м, ширина – от 1 до 1,3 м. Под курганами 2, 3, 4, 8 вскрыты погребальные ямы, ориентированные в направлении З-В. Погребения также были ограблены еще в древности, скелеты расформатированы. В кургане 3 удалось зафиксировать ориентировку костяка, головой на запад (рисунок-6). Инвентарь данных курганов представлен в виде различной битой керамики: кухонной неустановленной формы посуды, очевидно горшков или котлов, изготовленных ручным способом из плотного огнеупорного теста с примесью песка и кварцита; столовой посудой, изготовленной на гончарном круге быстрого вращения, декорированной красными или светло-коричневыми ангобными натеками и др.

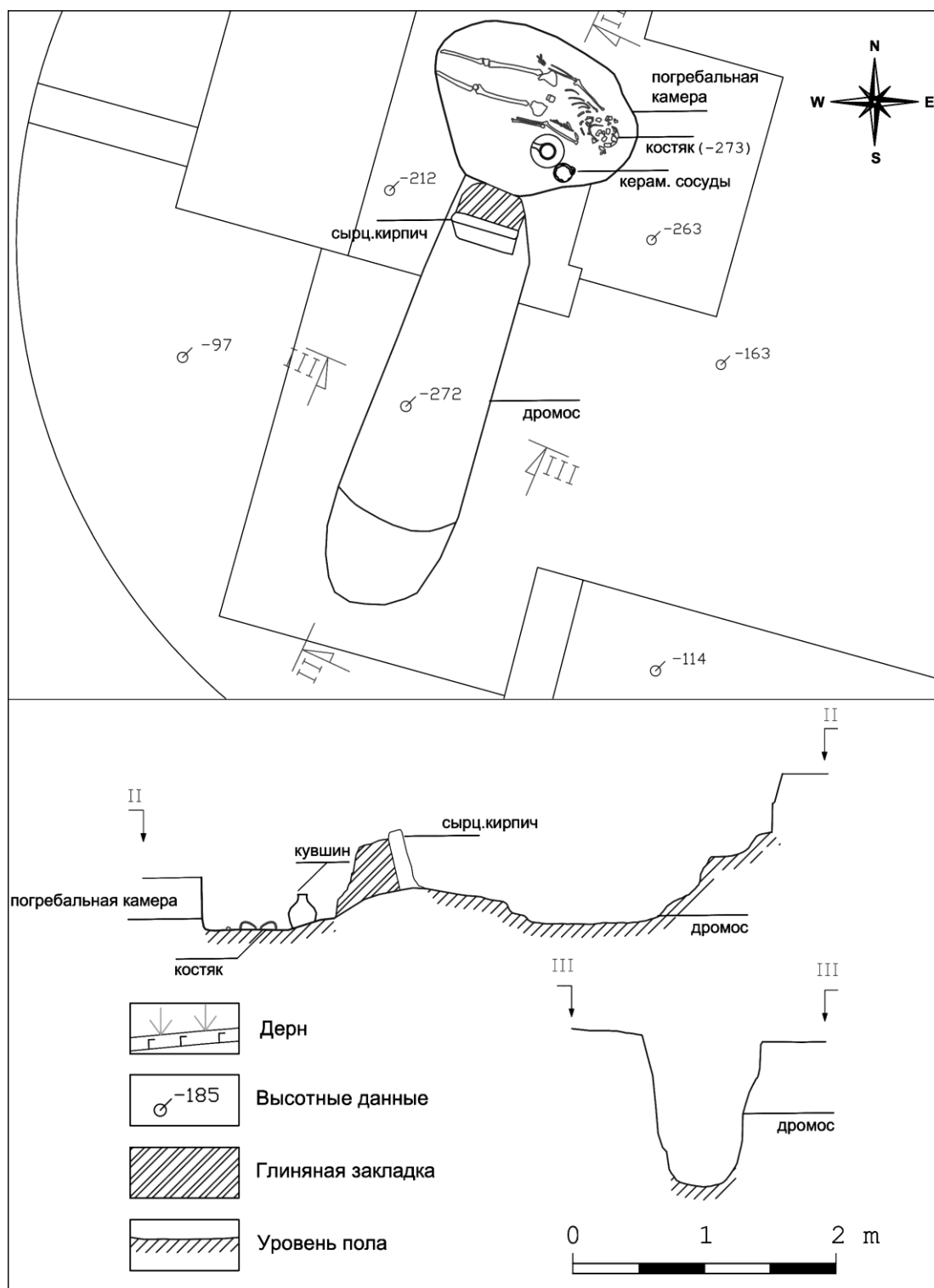

Рисунок 2 – План и разрезы кургана-1 КГ Кайнарбулак-2

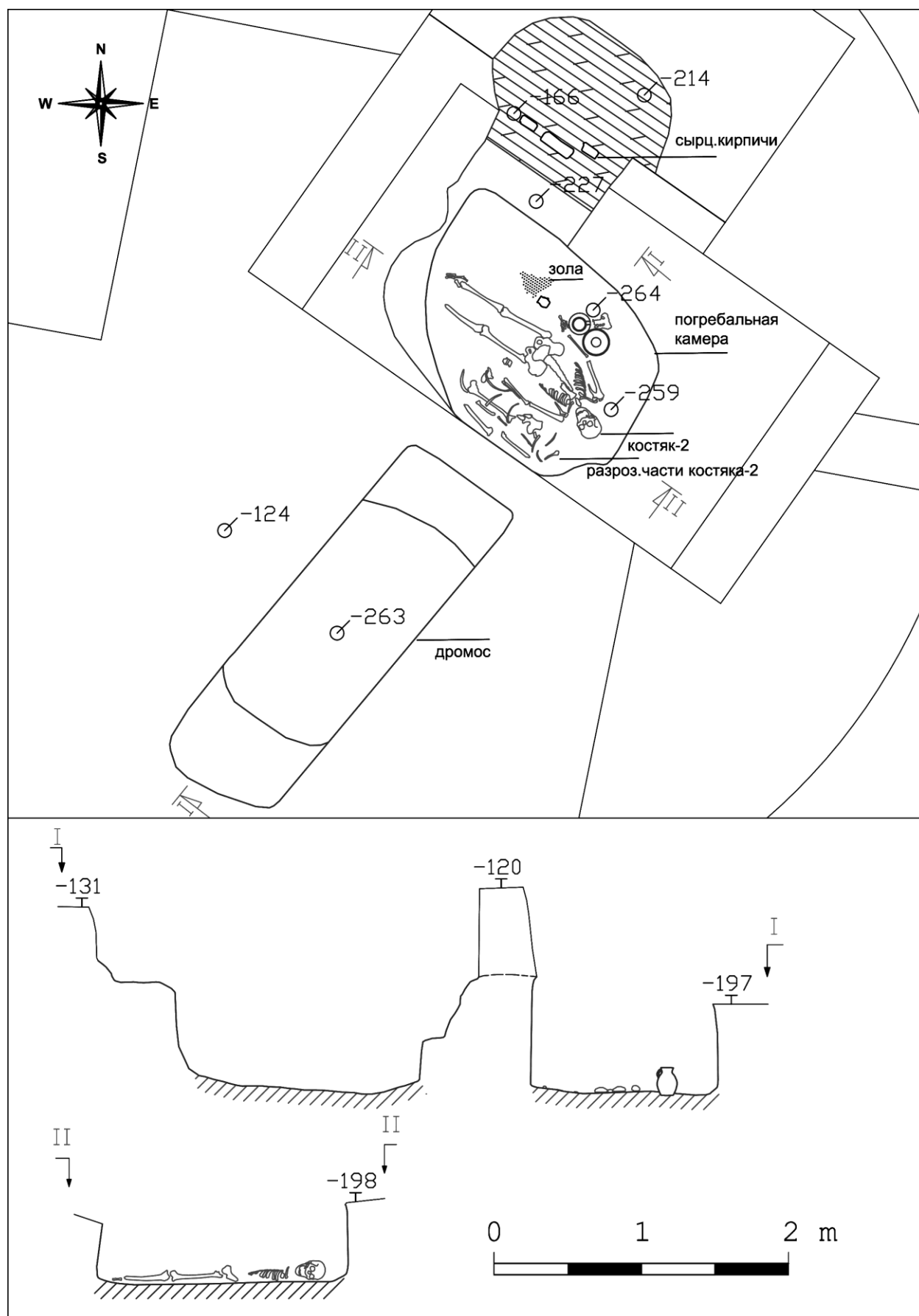

Рисунок 3 – План и разрезы кургана-3 КГ Кайнарбулак-2

Фрагменты железных изделий (ножи, наконечники стрел, пряжка, кольцевидное изделие и др.) изломаны и сильно корродированы. В кургане 2 могильника, с потревоженным костяком, погребенным в могильной яме, обнаружен бронзовый трехлопастный втульчатый наконечник стрелы, который имеет устойчивые даты – V-III вв. до н.э. [2, 117]. В этой связи, мы можем предположить, что курганы с подобными погребальными конструкциями (курганы 2, 3, 4 и 8) – самые ранние памятники могильника Кайнарбулак, но так как все они сильно деформированы грабителями, их точную хронологию позволят в дальнейшем уточнить только методы прямого датирования.

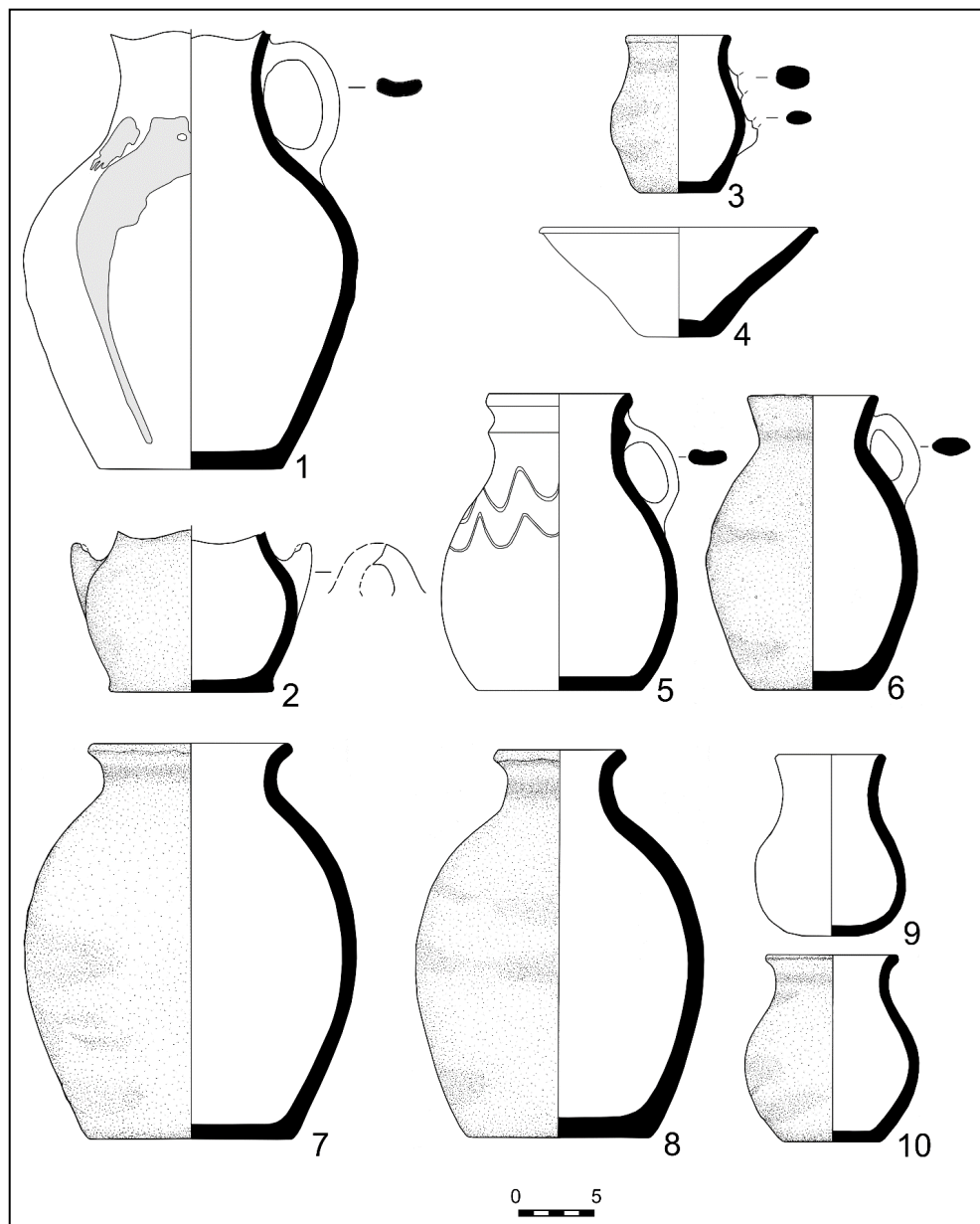

Рисунок 4 – Керамический материал: 1-2 – курганная группа Кайнарбулак-2, курган-1; 3-6 – курганная группа Кайнарбулак-2, курган-3; 7 – курганный могильник Кайнарбулак, курган-1; 8-9 – курганный могильник Кайнарбулак, курган-5; 10 – курганный могильник Кайнарбулак, курган-8

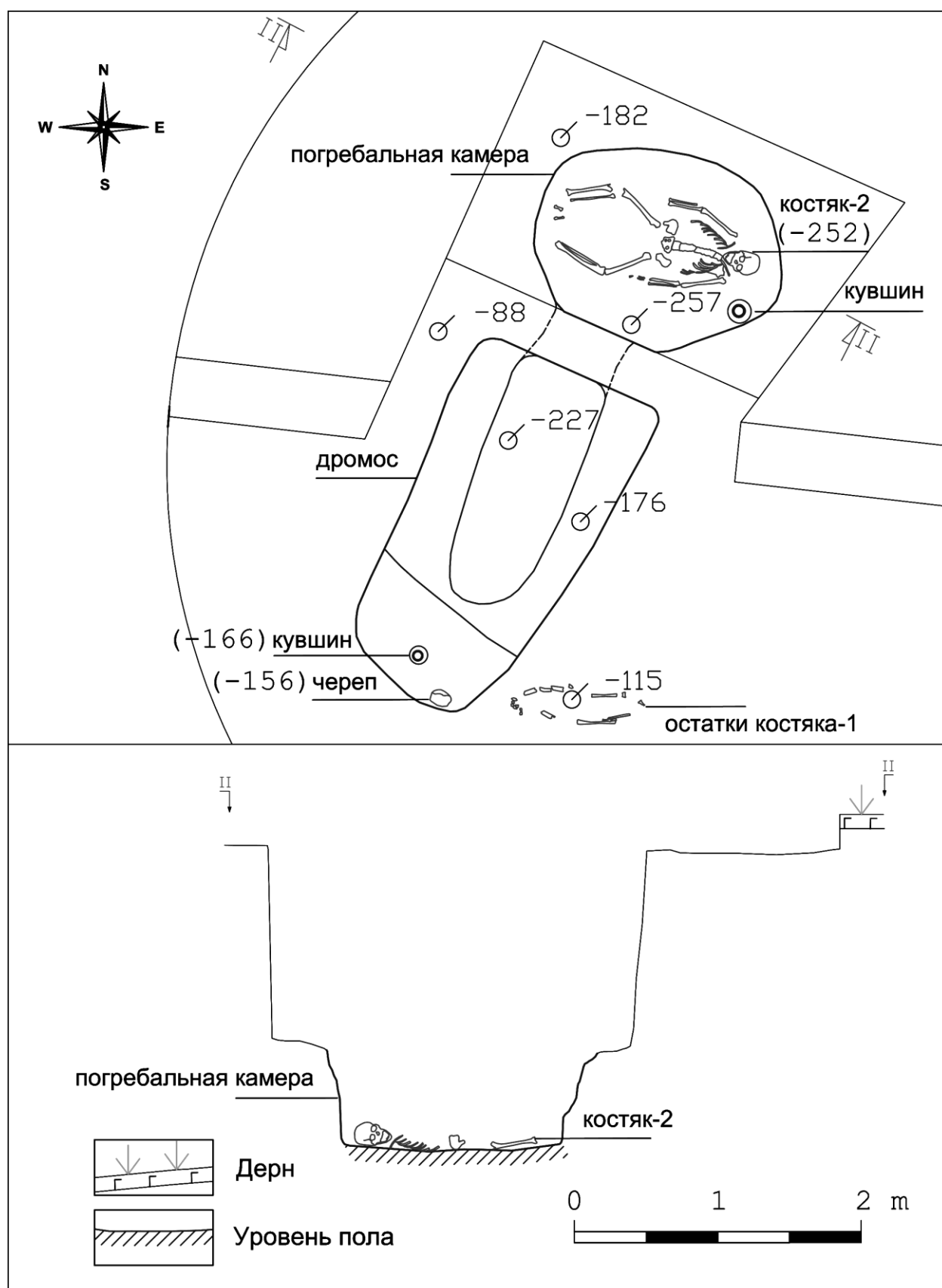

Рисунок 5 – План и разрез кургана-5 курганного могильника Кайнарбулак

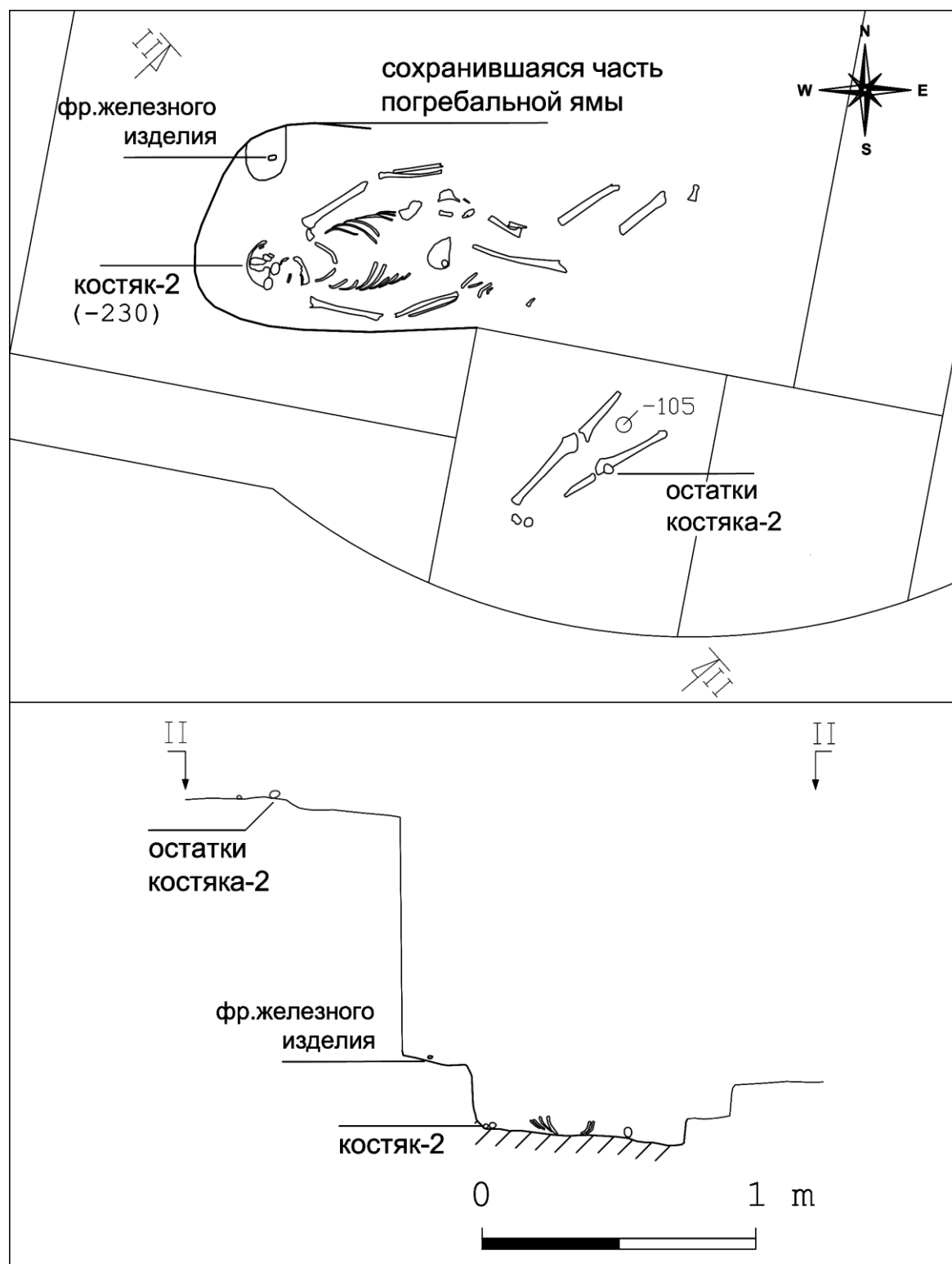

Рисунок 6 – План и разрез кургана-3 курганного могильника Кайнарбулак

В пользу этой датировки указывает и целый сосуд (рисунок-4, 9), выявленный в кургане 8 у края насыпи (рисунок-7) и вероятно оставленный после обряда жертвоприношения. Сосуд круглодонный, изготовленный ручным способом, черепок в изломе черный, тесто с добавлением мелко толченой дресвы. Подобные, так называемые «кринкообразные сосуды» широко известны среди керамики усуней Семиречья, они датируются III-II вв. до н.э. [2, 102-104]. Более удревненную дату (VII-V вв. до н.э.) имеют

схожие сосуды могильника Южный Тагискен и Уйгарак Приаралья [3, 40, 354]. В комплексах памятников куюсайской культуры аналогичная посуда датируется VII – серединой VI в. до н.э. [4, 117, 118, 394]. Такие по форме сосуды мы находим также среди комплекса чирикратской культуры [5, 362]. Из близких аналогий отметим керамику из кургана 10 могильника Бургулюк-4 предгорья хребта Каржантау, датированных хронологическими рамками V-II вв. до н.э. [6, 63].

Керамические находки остальных курганов можно разделить на два хронологических комплекса. Первый представлен целыми формами и битой посудой, имевших грушевидную или близкую к ней форму (рисунок-4, 7). Схожие горшки встречаются среди комплекса чирикратской культуры. С.П. Толстов, изучавший эти материалы, отметил, что близкие параллели горшкам с Чирикрата найти трудно, но какое-то сходство имеют горшки нижнего Поволжья и Южного Приуралья IV-III вв. до н.э. [7, 152]. Позже Б.И. Вайнберг и Л.М. Левина, при изучении материалов Чирик-рата, отметили, что эти горшки имеют наиболее близкие аналогии среди сакских памятников низовья Сырдарьи VII-V вв. до н.э., сарматской и савроматской культур Поволжья и Приуралья, а также среди керамики комплекса Джетыасар-1 [5, 56].

В месте с тем, схожие горшки известны в комплексах могильниках Жаман-Тогай, Актобе, Шаушукум (в зоне затопления Чардаринского водохранилища). Если в могильнике Жаман-Тогай исследователи датируют их I в. до н.э. – I в. н.э., сопоставляя комплекс с аналогичной керамикой гунно-сарматских памятников Южного Приуралья и Монголии [8, 181], то в могильнике Актобе и Шаушукум, их аналогии имеют широкие хронологические рамки с I в. до н.э. до V в. н.э. В могильнике Актобе они сравниваются с катакомбами Каунчи, в могильнике Шаушукум с материалами из катакомб Вревское, Акджартепе, Кайрагач, Кенкол и др. [8, 193-213].

Мы полагаем, что курганы 1 и 5 курганной группы Кайнарбулак, по совокупности признаков, предварительно могут быть отнесены к памятникам гунно-сарматского круга II в. до н.э. – I в. н.э.

Другой керамический комплекс, представленный целыми формами и фрагментами (рисунок-4, 1-6), несомненно, относится к первому этапу оттарско-каратауской культуры и датируется I-III вв. – I-IV вв. н.э. Данный комплекс керамики имеет устойчивые хронологические рамки. Прямые аналогии ему мы находим среди поселений и могильников среднего течения Сырдарьи и в предгорьях хребта Каратау. Посуда эта хорошо известна в регионе и достаточно полно освещена в литературе – ее специфика и разновидности изучены на поселениях и могильниках Каратобе, Алтынтобе [9, 140-142], Актобе [8, 193-201], Бургулюк [6, 78-81], Кайтпас, городища Шымкент и др. [10, 120-121, 168-175].

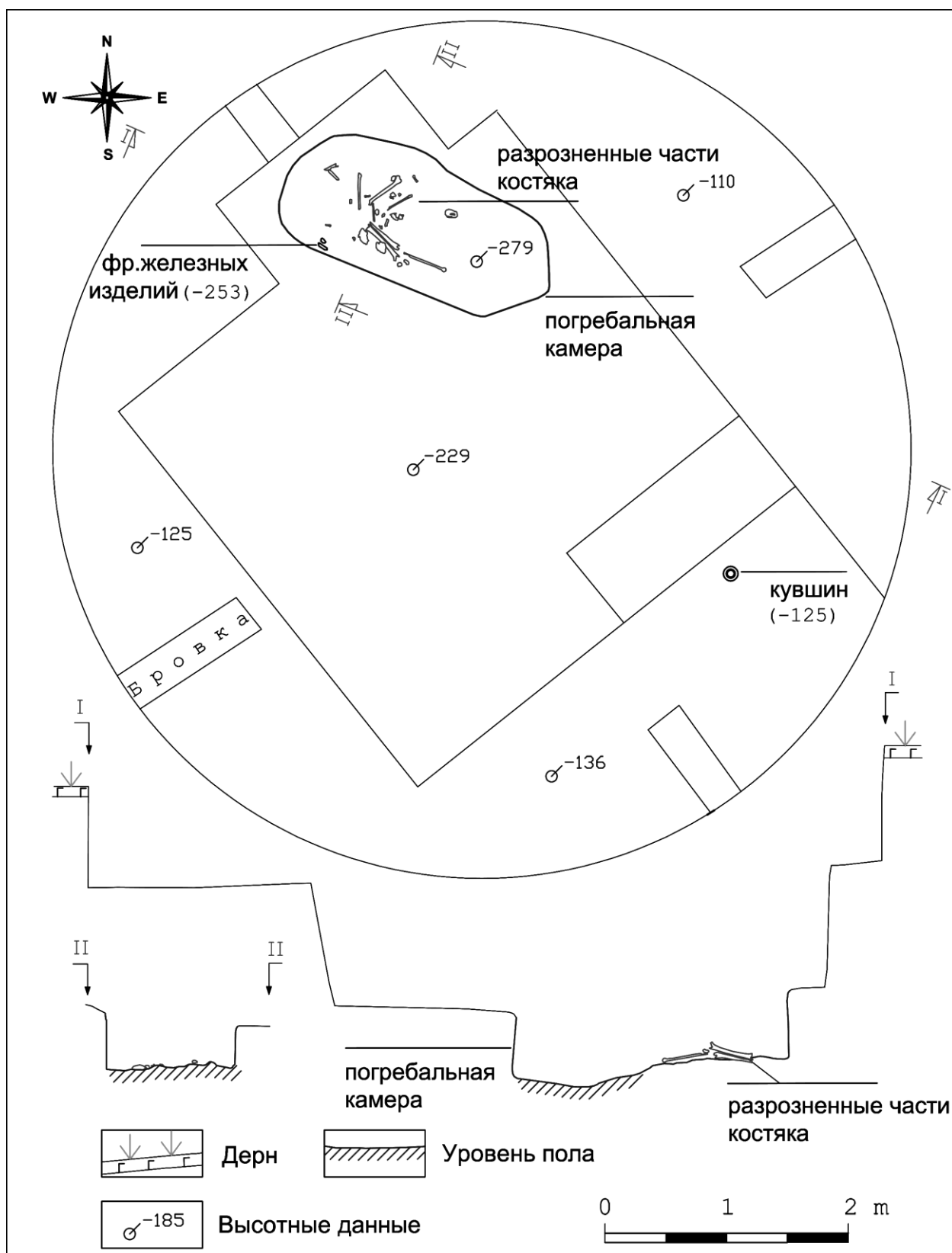

Рисунок 7 – План и разрезы кургана-8 курганного могильника Кайнарбулак

Так, к погребениям отарско-каратауской культуры I-III вв. – I-IV вв. н.э. по комплексу находок следует отнести катакомбные погребения из курганов 1 и 3 группы Кайнарбулак-2 и курганов 6 и 7 могильника Кайнарбулак, эти датировки также подтверждаются находками, в частности, профилированным венчиком кувшина, обнаруженным в катакомбе кургана 6. К

этому же хронологическому периоду скорее всего относятся и сильно разграбленные курганы 1 и 2 из группы Кайнарбулак-1.

Погребения, совершенные по мусульманскому обряду, выявленные в курганах 3 и 4 группы Кайнарбулак-1 – самые поздние захоронения в исследованных погребальных памятниках. Анализ собранных керамических находок в полости кургана (стратиграфически залегающих выше погребений), в частности, фрагмент глазурованной керамики, позволяет датировать эти захоронения XIV – XVII вв. н.э.

Эти погребения свидетельствуют о том, что сакрализация курганного пространства сохранялась на протяжении столетий, и что более позднее мусульманское население не чуждалось повторного использования древних могильных курганов, наделяя их новым смыслом в рамках исламской традиции.

Таким образом, по предварительным данным, исследованный нами некрополь Кайнарбулак функционировал с V в. до н.э. и вплоть до XIV-XVII вв. н.э. и представляет собой многослойный археологический комплекс, который не только иллюстрирует трансформацию погребального обряда, но и служит ключом к пониманию исторических процессов, происходивших на протяжении более чем двух тысяч лет на территории Южного Казахстана.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

- 1 Свод памятников истории и культуры города Шымкент / Под общей редакцией академика НАН РК Байтанаева Б.А. – Шымкент: «Хикария», 2024. – 408 с.
- 2 Акишев К.А., Кушаев Г.А. Древняя культура саков и усуней долины реки Или. – Алма-Ата, 1963. – 322 с.
- 3 Итина М.А. Ранние саки Приаралья // Археология СССР: Степная полоса Азиатской части СССР в скифо-сарматское время. – М.: Наука, 1992. – С. 31-47.
- 4 Вайнберг Б.И. Памятники скотоводческих племен в левобережном Хорезме // Археология СССР: Степная полоса Азиатской части СССР в скифо-сарматское время. – М.: Наука, 1992. – С. 116-122.
- 5 Вайнберг Б.И., Левина Л.М. Чирикратская культура в низовьях Сырдарьи // Археология СССР: Степная полоса Азиатской части СССР в скифо-сарматское время. – М.: Наука, 1992. – С. 47-61.
- 6 Байтанаев Б.А. Древности Бургулюка. – Алматы: «Хикария», 2011. – 200 с.
- 7 Толстов С.П. По древним дельтам Окса и Яксарта. – М.: Наука, 1962. – 324 с.
- 8 Максимова А.Г., Мерциев М.С., Вайнберг Б.И., Левина Л.М. Древности Чардары: (Археологические исследования в зоне Чардаринского водохранилища). – Алма-Ата: Наука, 1968. – 263 с.
- 9 Байпаков К.М., Подушкин А.Н. Памятники земледельческо-скотоводческой культуры Южного Казахстана (I тыс.н.э.). – Алма-Ата, 1989. – 160 с.
- 10 Байтанаев Б. А. История Шымкента: 2200 лет по археологическим источникам. – Алматы: «Хикария», 2012. – 251с.

REFERENCES

- 1 Svod pamyatnikov istorii i kul'tury goroda SHymkent / Pod obshchej redakciej akademika NAN RK Bajtanaeva B.A. – SHymkent: «Hikariya», 2024. – 408 s.
- 2 Akishev K.A., Kushaev G.A. Drevnyaya kul'tura sakov i usunej doliny reki Ili. – Alma-Ata, 1963. – 299 s.
- 3 Itina M.A. Rannie saki Priaral'ya // Arheologiya SSSR: Stepnaya polosa Aziatskoj chasti SSSR v skifo-sarmatskoe vremya. – M.: Nauka, 1992. – S. 31-47.
- 4 Vajnberg B.I. Pamyatniki skotovodcheskih plemen v levoberezhnom Horezme // Arheologiya SSSR: Stepnaya polosa Aziatskoj chasti SSSR v skifo-sarmatskoe vremya. – M.: Nauka, 1992. – S. 116-122

- 5 Vajnberg B.I., Levina L.M. CHirikrabatskaya kul'tura v nizov'yah Syrdar'i // Arheologiya SSSR: Stepnaya polosa Aziatskoj chasti SSSR v skifo-sarmatskoe vremya. – M.: Nauka, 1992. – S. 47-61.
- 6 Bajtanaev B.A. Drevnosti Burgulyuka. – Almaty: «Hikariya», 2011. – 200 s.
- 7 Tolstov S.P. Po drevnim del'tam Oksa i Yaksarta. – M.: Nauka, 1962. – 324 s.
- 8 Maksimova A.G., Mershchiev M.S., Vajnberg B.I., Levina L.M. Drevnosti CHardary: (Arheologicheskie issledovaniya v zone CHardarinskogo vodohranilishcha). – Alma-Ata: Nauka, 1968. – 263 s.
- 9 Bajpakov K.M., Podushkin A.N. Pamyatniki zemledel'chesko-skotovodcheskoj kul'tury YUzhnogo Kazahstana (I tys.n.e.). – Alma-Ata, 1989. – 160 s.
- 10 Bajtanaev B. A. Istoriya SHymkenta: 2200 let po arheologicheskim istochnikam. – Almaty: «Hikariya», 2012. – 251s.

УДК 902/904

Байтанаев Бауржан Абишевич

академик НАН РК, доктор исторических наук, профессор
главный научный сотрудник Института археологии им А.Х. Маргулана
(Казахстан, г. Алматы) E-mail: baytanaev1962@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-2013-0473>

Байтанаева Олеся Анатольевна

кандидат исторических наук
главный научный сотрудник ТОО «Инженерная археология»
(Казахстан, г. Шымкент) E-mail: o.baytanaeva@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-0951-7378>

Ергешбаев Азамат Адилевич

магистр гуманитарных наук
старший научный сотрудник НЦ «Археология и антропологические исследования»
ЮКУ им. М. Ауэзова
(Казахстан, г. Шымкент) E-mail: aza.kz.85@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-3689-0856>

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ КАРАУЛТОБЕ ШЫМКЕНТА

Аннотация

В статье рассматриваются результаты аварийно-спасательных археологических работ, проведенных на памятнике Караултобе, расположенном в г. Шымкент, которые позволили изучить стратиграфию памятника, этапы его возведения и особенности методов его сооружения.

Холм – Караултобе представляет собой искусственно возведенную насыпь, сложенную послойно, с использованием различных типов грунта. В ходе археологических исследований выявлены особенности строительства насыпи и мощной глиняной платформы, а также два хронологических слоя с находками: ранние материалы I-IV вв. и средневековые – X в., относящиеся к эпохе саманидов.

Анализ, проведенный в исследовании, опровергает прежнее обозначение памятника как «царского кургана». Название «Караултобе» отражает истинную функцию памятника – сторожевой пункт, важный элемент в фортификационной системе городища Шымкент.

Археологические исследования Караултобе, проводились в 2025 году, на основании договора о государственных закупках работ № 33 от «03» марта 2025 г., между ГKKП «Объединение музеев города Шымкент» Управления культуры, развития языков и архивов города Шымкент и ТОО «Инженерная археология».

Ключевые слова: Южный Казахстан, Караултобе, Шымкент, археология, оттар-каратауская культура, саманиды, средневековая керамика, сторожевая башня.

Байтанаев Бауржан Әбішұлы

ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор
Ә.Х. Марғұлан ат. Археология Институтының бас ғылыми қызметкері
(Қазақстан, Алматы қ.) E-mail: baytanaev1962@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-2013-0473>

Байтанаева Олеся Анатольевна

тарих ғылымдарының кандидаты
«Инженерная археология» ЖШС бас ғылыми қызметкері
(Қазақстан, Шымкент қ.) E-mail: o.baytanaeva@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-0951-7378>

Ергешбаев Азамат Адилевич
гуманитарлық ғылымдар магистрі
М. Әуезов ат. ОҚУ «Археология және антропологиялық зерттеулер» ҒО аға ғылыми
қызметкері
(Қазақстан, Шымкент қ.) E-mail: aza.kz.85@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-3689-0856>

ШЫМКЕНТ ҚАРАУЫЛТӨБЕСІНДЕГІ АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР

Аңдатпа

Мақалада Шымкент қаласында орналасқан Қарауылтөбе ескерткішінде жүргізілген апаттық-құтқару археологиялық қазба жұмыстарының нәтижелері қарастырылады. Бұл зерттеулер ескерткіштің стратиграфиясын, оның тұрғызылу кезеңдерін және құрылыс тәсілдерінің ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік берді.

Қарауылтөбе – әртүрлі топырақ түрлері қолданылып, қабат-қабат етіп жасанды түрде тұрғызылған төбе. Археологиялық зерттеулер барысында төбе мен қуатты сазды платформаның құрылыс ерекшеліктері, сондай-ақ екі хронологиялық қабат анықталды: б.з. I–IV ғасырларына жататын ерте кезең материалдары және X ғасырдағы самани дәуіріне тиесілі ортағасырлық жәдігерлер.

Зерттеу барысында жүргізілген талдау бұл ескерткішті бұрын айтылып келгендей «патша обасы» деп атаудың негізсіз екенін көрсетті. «Қарауылтөбе» атауы ескерткіштің шынайы қызметін – Шымкент қалашығының қорғаныс жүйесіндегі маңызды бақылау бекеті болғанын дәлелдейді.

Қарауылтөбедегі археологиялық зерттеулер 2025 жылы Шымкент қаласы мәдениет, тілдерді дамыту және архивтер басқармасының «Шымкент қалалық музейлер бірлестігі» МКҚК мен «Инженерная археология» ЖШС арасында 2025 жылғы «3» наурызда жасалған № 33 мемлекеттік сатып алу туралы шарт негізінде жүзеге асырылды.

Кілт сөздер: Оңтүстік Қазақстан, Қарауылтөбе, Шымкент, археология, отырар-қаратау мәдениеті, саманидтер, ортағасырлық керамика, қарауыл мұнарасы

Baitanayev Baurzhan Abishevich
Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Doctor of
Historical Sciences, Professor
Chief Researcher at the A.Kh. Margulan Institute of Archaeology (Kazakhstan, Almaty) E-
mail: baytanaev1962@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-2013-0473>

Baitanaeva Olesia Anatol'evna
Candidate of historical sciences,
Chief researcher at LLP "Engineering Archaeology"
(Kazakhstan, Shymkent) E-mail: o.baytanaeva@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-0951-7378>

Yergeshebaev Azamat Adilovich
Master of Arts

Senior Researcher at the SC for
«Archaeology and Anthropological Research» M. Auezov SKU
(Kazakhstan, Shymkent) E-mail: aqa.kz.85@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-3689-0856>

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF KARAUŁ-TOBE, SHYMKENT

Annotation

The article presents the results of emergency archaeological investigations conducted at the Karaultobe site, located in the city of Shymkent. These studies made it possible to examine the site's stratigraphy, the stages of its construction, and the specific methods used in its formation.

Karaultobe is an artificially constructed mound composed of layered soil deposits of various types. Archaeological research revealed the construction techniques used for both the mound and the massive clay platform, as well as two distinct chronological layers containing finds: the earlier layer dates to the I-IV centuries AD, while the later one, attributed to the Samanid period, dates to the X century AD.

The analysis conducted in this study refutes the previous classification of the site as a "royal burial mound." Instead, the name "Karaultobe" reflects its original function – as a watchpost and a key element in the fortification system of the Shymkent settlement.

Keywords: Southern Kazakhstan, Karaultobe, Shymkent, archaeology, Otrar-Karatau culture, Samanids, medieval ceramics, watchtower.

Памятник археологии Караултобе расположен в самой высокой части г. Шымкент, у пересечения ул. Т. Рыскулова и ул. Д. Кунаева. В списке памятников истории и культуры местного значения города Шымкент – Караултобе значится как «курган (царский)»¹. В настоящее время он представляет собой округлый в плане бугор диаметром около 60 м [рисунок 1]. Насыпь земляная, с пологими склонами, наиболее крутой склон – восточный. Охранная зона памятника полностью застроена. Современная поверхность насыпи занята зелеными насаждениями, для чего неоднократно производилось ее нивелировка различными коммунальными службами города [1, 264-269].

В реестре археологической карты Казахстана за 1960 г. объект зафиксирован как «укрепленное поселение». В описании указано, что он располагался в двух километрах от Шымкента, в 0,5 км к северо-западу от дороги, ведущей в с. Белые Воды. Памятник имел форму бугра размером 38 м с севера на юг и 76 м с запада на восток. В центре площадки возвышался холм высотой около 5 метров [2, 256].

В 2007 г. на памятнике были проведены рекогносцировочные археологические исследования. Им предшествовали несанкционированные строительные работы, в ходе которых землеройной техникой, у тригонометрического пункта, был снят верхний культурный слой толщиной около 1,5 м, что привело к частичному разрушению верхнего строительного горизонта объекта.

Тогда было заложено пять стратиграфических раскопов, пересекавших памятник в широтном и меридиональном направлениях. В результате археологических работ установлено, что стратиграфическая структура памятника в целом однородна. Насыпь кургана формировалась из последовательно уложенных слоев, размещенных единовременно. Для сооружения насыпи использовался грунт с близлежащих участков, который слоями насыпался, тщательно утрамбовывался и поверх обмазывался специально приготовленным глиняным раствором. Таким образом, насыпи придавалась конусообразная форма.

¹ Постановление Акимата города Шымкент от 29 июня 2023 года № 1486 О внесении изменения в постановление акимата города Шымкент от 2 июня 2020 года № 319 "Об утверждении Государственного списка памятников истории и культуры местного значения города Шымкент".

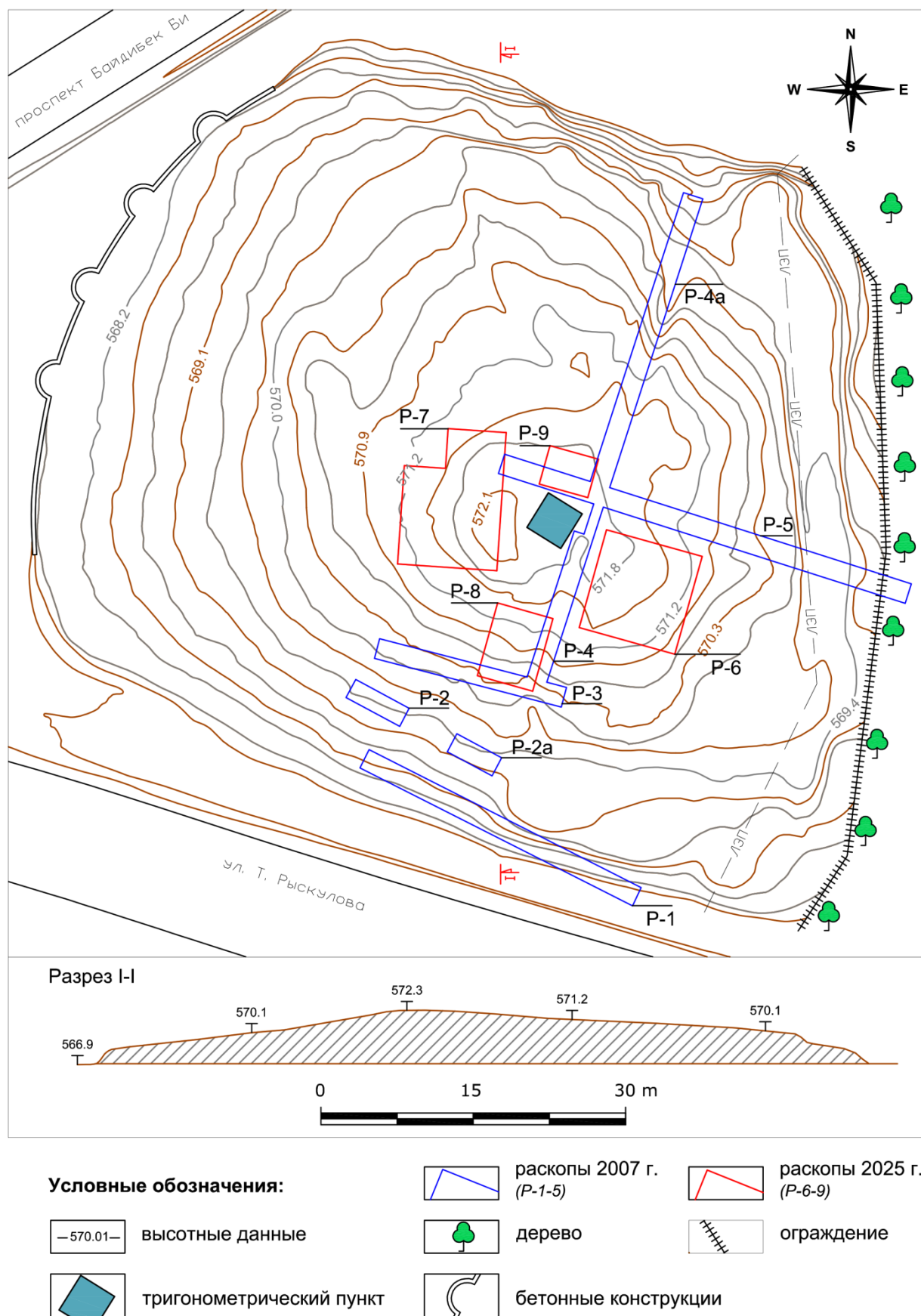

Рисунок 1. Топографический план Караултобе Шымкента, обмеры 2025 г.

На самом верхнем уровне памятника была устроена мощная глиняная платформа, обладавшая высокой прочностью. По сохранившейся части памятника, после произведенной в 2007 г. полутораметровой технической срезки, толщина платформы составила около 30 см. Исходя из этого, можно предположить, что изначальная толщина всей платформы по верхнему уровню основания составляла не менее 150 см. Плотный материковый темно-коричневый грунт фиксировался на уровне XVI яруса от верхнего основания насыпи. В процессе исследования Караултобе было зафиксировано незначительное количество археологических находок, четко подразделяющихся на две хронологические группы [рисунок-2].

Находки первой группы происходят из раскопа 3, где у основания памятника, по уровню XI-XII ярусов, был выявлен небольшой холмик диаметром около 3,5 м, сложенный из светло-серого грунта. Его поверхность была покрыта тонким слоем глины. Внутри насыпи обнаружены фрагменты керамики, кости домашних животных и угольки, что указывает на наличие и использование костра. Основной элемент декора представленной керамики – горизонтальное рифление, а также ангобные потеки красного цвета. Эти находки обладают устойчивыми хронологическими признаками и хорошо известны в научной литературе. Керамика относится к первому этапу отар-каратауской культуры и датируется I-IV вв. н.э. Ближайшие аналогии зафиксированы на поселениях и могильниках Каратобе, Алтынтобе [3, 140-142], а также на поселении Кайтпас, городище Шымкент и других памятниках региона [4, 120-121, 168-175].

Находки второй группы имеют также локальный характер. Они были обнаружены в пятом раскопе, под плотным глиняным слоем платформы и связаны с ней стратиграфически. К этой группе относятся фрагмент ручки чирага и часть водоносного сосуда, датируемые X-XI вв. Чираг покрыт темно-коричневой глазурью, типичной для продукции X-XI вв., распространенной в Согде [5], Шаше [6] и Испиджабе [7].

В 2025 г. в связи с предстоящими строительными работами на Караултобе были проведены аварийно-спасательные археологические исследования, ставшие продолжением раскопок 2007 г. Раскопочные участки были привязаны к ранее заложенным шурфам, что обеспечило преемственность в исследовании. В целом результаты работ, проведенных в пределах четырех новых раскопов, подтвердили основные выводы, сделанные в ходе изысканий 2007 г.

На основе анализа стратиграфии четырех раскопов были определены этапы и методы сооружения памятника с постепенным увеличением его высоты. Строительство начиналось с подготовки площадки на уже существующей возвышенности. Дальнейшее наращивание насыпи осуществлялось за счет чередующейся отсыпки слоев глины светло-коричневого и коричневого (гумусированного) оттенков. Для предотвращения сползания насыпанного грунта с формирующейся возвышенности по ее периметру устраивались вертикальные опоры в виде валов высотой 0,8-0,9 м. Ширина вала, зафиксированная в отдельных раскопах, достигала 4,4 м. Конструкция вала выполнялась из прессованной глины, уложенной слоем толщиной до 90 см.

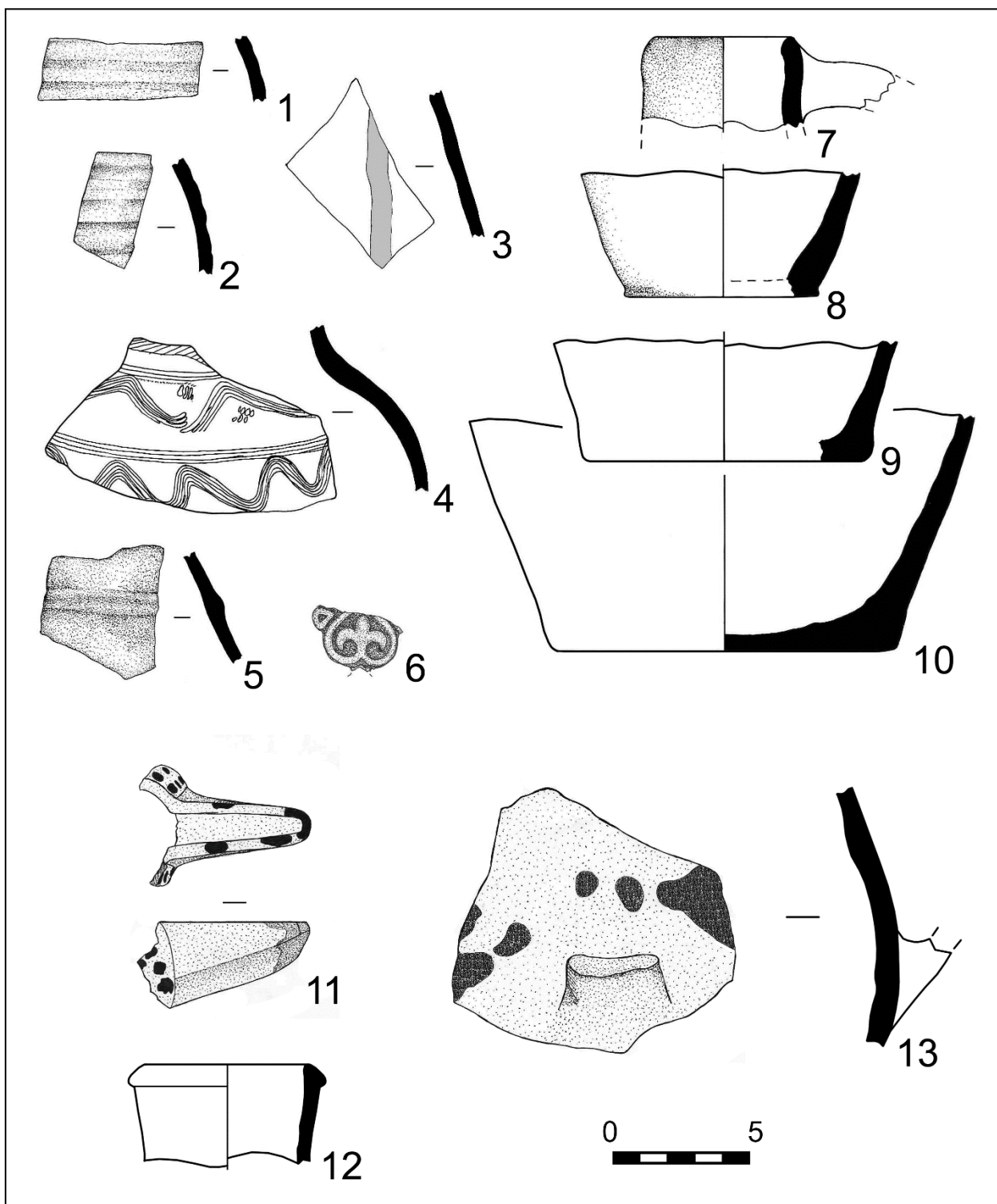

Рисунок 2. 1-3 – находки первой группы; 4-10 – находки второй группы, выявленные раскопками 2007 года; 11-13 – керамический материал из раскопок 2025 года.

Немногочисленные находки 2025 г. в основном представлены фрагментами средневековой керамики, аналогичной керамике второй группы, обнаруженной в раскопах 2007 г. В большинстве случаев это части боковин сосудов, преимущественно кувшинов различных форм [рисунок 2]. Особый интерес представляет фрагмент носика глазурованного чирага, найденный в стратифицированном слое памятника на глубине около двух метров. Поверхность резервуара украшена орнаментом в виде рядов точек, нанесенных темно-

коричневой краской и покрытых прозрачной глазурью. Аналогичные белофонные глазурованные чираги с округлой чашей и подобной орнаментацией имеют широкую географию распространения и уверенно датируются X в. [6, 118; 7, 174–178], что позволяет соотнести время функционирования Караултобе с эпохой саманидов. Именно тогда регион Испиджаб стал ареной масштабных военных и идеологических конфликтов, связанных с утверждением ислама.

Проведенный химико-технологический анализ фрагмента чирага подтвердил его принадлежность к высокоразвитой традиции средневековой глазурованной керамики. Изделие изготовлено из местной алюмосиликатной глины, обогащенной известняком, и покрыто многослойной системой: пигментированным межслоем, свинцовой подгрунтовкой и прозрачной низкотемпературной глазурью. Такая технология характерна для X-XI вв. и свидетельствует о высоком уровне ремесленного мастерства гончаров южных районов Казахстана, а также о культурных и технологических связях региона с центрами исламского мира.

Несомненно, строительство Караултобе происходило единовременно, поэтому памятник не содержит культурных слоев, формировавшихся веками. Вместе с тем возникает вопрос о происхождении материалов I-IV вв. н.э. и небольшого холмика с глиняной обмазкой на поверхности, обнаруженного на уровне XI-XII ярусов у подошвы памятника. В 2012 г. мы предполагали, что материалы отар-каратауской культуры, найденные в слоях, могли попасть в насыпь памятника в переотложенном виде из разрушенных погребений, ранее располагавшихся на месте строительства Караултобе и что окончательный хронологический диапазон находок будет установлен после полного изучения археологического объекта [4, 175–176].

Последующие исследования памятников типа Караултобе полностью прояснили период их возникновения, назначение и методы строительства. Было установлено, что Караултобе типологически делятся на дозорные и базовые сооружения. Первые – небольшие, с диаметром основания не более 50 м и высотой до 5 м. Базовые – крупные, трапециевидной формы, доминирующие в ландшафте, расположенные на естественных возвышенностях. Их высота достигает 8-18 м, а диаметр – до 130 м [8, 10]. Дозорные сооружения дополняют базовые и, как правило, появляются в саманидскую эпоху в историко-культурном районе Испиджаба, часто вместе с длинными стенами. Яркими примерами являются городища Сайрам [9] и Баба-Ата [10, 70–71].

Археологические исследования показывают, что появление базовых Караултобе в регионе относится к I-IV вв. н.э. и связано с отар-каратауской культурой. Одним из таких памятников является Караултобе Ордабасы, ранее принятого А.Н. Подушкиным за «курган царского типа» [11, 97]. Исследование стратиграфии этого памятника выявило материалы I-IV вв. н.э., а в толще насыпи была обнаружена стена из сырцового кирпича толщиной около двух метров (кирпич размером 50×25×8-10 см), возведенная для предотвращения сползания насыпи. Межкладочный раствор содержал керамику, характерную для первого этапа отар-каратауской культуры I-IV вв. н.э., что однозначно указывает на время строительства памятника [12, 23-24].

Установлено, что в низинной части местности, на расстоянии около 3 км от возвышенности Караултобе Ордабасы, располагалось единственное поселение – Мырзабитобе (I-IV вв. н.э.). Анализ стратиграфии и находок позволяет с уверенностью утверждать, что оно находилось в прямой функциональной и стратегической связи с Караултобе Ордабасы, который служил наблюдательным пунктом, обеспечивающим визуальный контроль за окружающей территорией.

С вершины Караултобе Шымкента также хорошо просматривается окрестность, невидимая из городища Шымкент (III-II вв. до н.э. – XIX в.) [1, 125-129], расположенного ниже в пойме Кочкараты. Именно туда подавался сигнал со сторожевого холма.

Обнаруженная у подошвы Караултобе керамика I-IV вв. н.э., имеющая культовое значение, указывает на время его первоначального возведения.

Обряд бережного хранения остатков горения с ритуальной трапезой характерен для памятников Согда и сопредельных территорий с каунчинскими традициями. Примером служит памятник Сеталак-1 (III-V вв. н.э.) Бухарского оазиса. Р.Х. Сулейманов, интерпретируя культовую принадлежность этого памятника, отмечает: «... обряд заключался в возжигании большого костра и устройстве жертвенной трапезы, остатки которой вместе с посудой бросали в кострище, а затем замуровывали глиной или засыпали землей. Особо выделяется фетишизм пепла, который погребали и замуровывали глиной либо засыпали землей с песком» [13, 115, 121].

По архивным данным, история изучения Караултобе Шымкента началась в предвоенные годы археологическим пунктом Джамбульского университета под руководством Г.И. Пацевича. В экспедиции участвовали студенты педагогического института В.А. Дрейман и Г.Д. Корниенко, который сделал первичное описание и план памятника, зафиксировав его изначальную топографию [рисунок 3]. В полевом дневнике от 11 августа 1940 г. Корниенко предполагал, что Караултобе – это развалины небольшого замка, «а может быть и смотровой башни» [14, 88-89].

Результаты экспедиции были опубликованы в 1949 г. в коллективной монографии. В разделе «Памятники междуречья Талас – Арысь», подготовленном Г.И. Пацевичем по дневнику Корниенко, дается следующая характеристика: «Примерно в 2 км от города, в 0,5 км к северо-западу (влево) от дороги, имеется бугор овальной формы, размером с севера на юг 38 м, с запада на восток 76 м с горизонтальной площадкой на верху, высота бугра – 1,5 м. Примерно в центре этой площадки находится холм высотой 6 м над окружающей местностью или 3,6 м над первой площадкой. На вершине его имеется вторая площадка размером с севера на юг 13 м, – с запада на восток 10 м. ... имеются небольшие современные ямы, в выбросе земли из которых нами обнаружено значительное количество кусков плоского квадратной формы обожженного кирпича, светло-красного цвета обжига, и несколько фрагментов толстостенных неполивных сосудов, типа хума, из среднего качества глины. Ямы эти, по-видимому, сделаны местными жителями с целью выборки кирпича для бытовых нужд. Бугор этот является, вероятно, остатками одного из укрепленных замков рибатов, в большом количестве находившихся в окрестностях древнего города Сайрама» [15, 167].

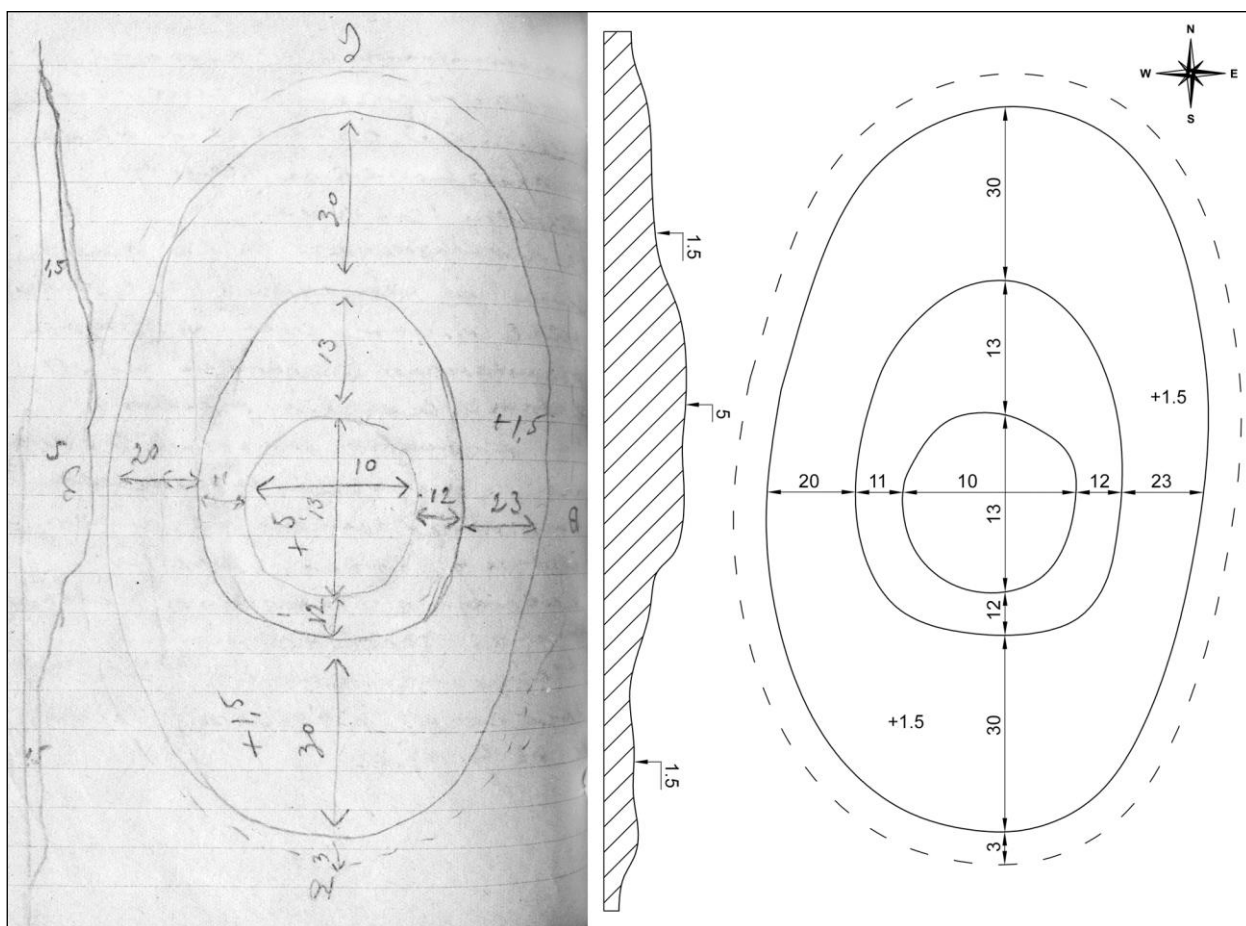

Рисунок 3. План Караултобе. Выкопировка из чертежа Г.Д. Корниенко.

Опираясь на архивные источники, археологические материалы и данные стратиграфии, первоначальное строительство Караултобе можно однозначно отнести к I-IV вв. н.э. В X веке, в период правления саманидов, когда Испиджаб стал «славным пограничным округом и страной войны за веру» [16, 181], памятник был полностью реконструирован: участок был выровнен для строительства нового объекта. После возведения насыпи, на вершине Караултобе была сооружена мощная платформа из плотно утрамбованной глины, служившая основанием для сторожевой башни из жженного кирпича. Использование «обожженного» кирпича зафиксировано в дневниках первых исследователей памятника [15, 167]. В южных районах Казахстана и соседних регионах квадратный жженный кирпич получил широкое распространение с приходом ислама и становлением новой для региона культуры, привнесенной саманидскими правителями. Единственным свидетельством более раннего сооружения остается небольшой холмик у подножия памятника с остатками ритуальной пищи, золы и керамики I-IV вв. н.э.

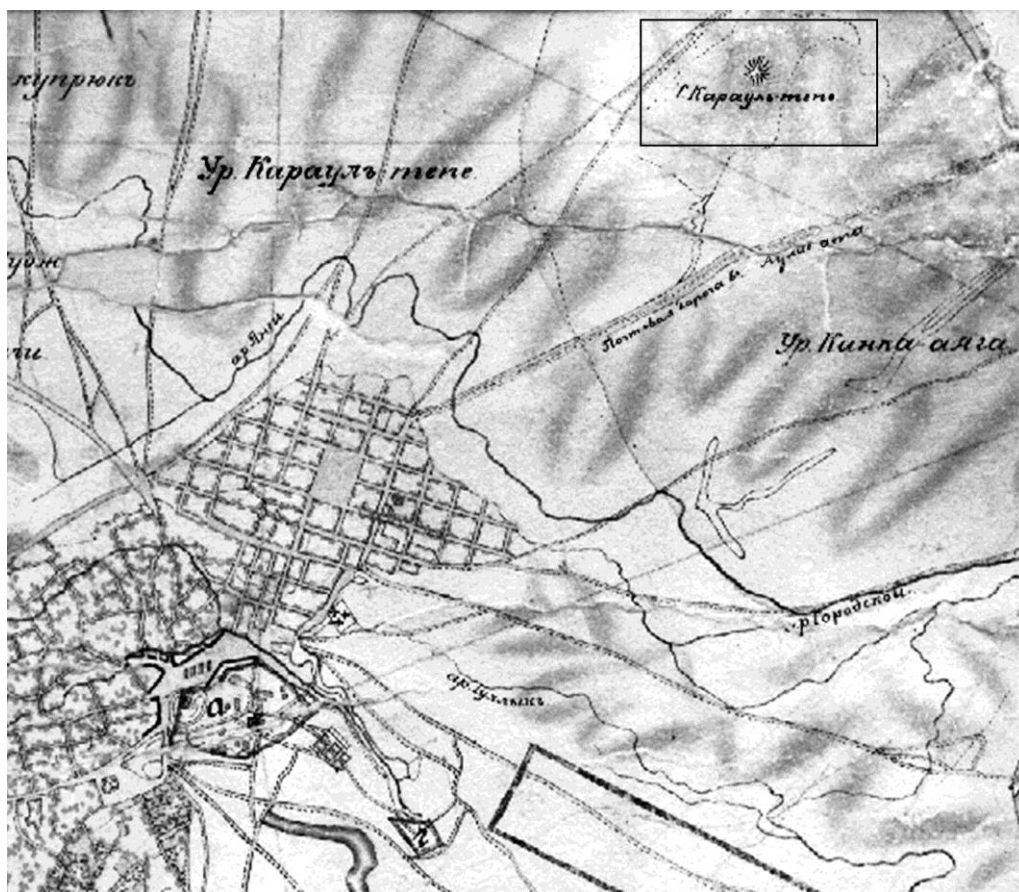

Рисунок 4. Карта землепользования г. Шымкент (1901 г.).

Итак, на основании историографических данных, археологических находок, стратиграфических наблюдений и пространственной локализации объекта установлено, что он не является погребальным сооружением. Его назначение в прошлом определялось как караульно-сторожевой холм. Появившееся в недавнем прошлом искаженное название – «царский курган» не соответствует действительности – что подтверждается и историческими фактами: известно, что на дореволюционных картах землепользования г. Шымкента памятник называется «Караултобе» [рисунок 4].

Караултобе Шымкента, именуемый как «курган (царский)», представляет собой археологический памятник, сооруженный в I-IV веках н.э. носителями оттар-каратауской культуры и кардинально перестроенный в эпоху саманидов (X век). Он выполнял функции сторожевой башни в фортификационной системе средневекового Нуджикета (Шымкента).

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Свод памятников истории и культуры города Шымкент / Под общей редакцией академика НАН РК Байтанаева Б.А. – Шымкент: «Хикария», 2024. – 408 с.
2. Археологическая карта Казахстана: Реестр. – Алма-Ата: Наука, 1960. – 488 с.
3. Байпаков К.М., Подушкин А.Н. Памятники земледельческо-скотоводческой культуры Южного Казахстана (I тыс. н.э.). – Алма-Ата, 1989. – С. 140.
4. Байтанаев Б.А. История Шымкента: 2200 лет по археологическим источникам. – Алматы: «Хикария», 2012. – 251с.
5. Шишкина Г.В. Глазурованная керамика Согда (вторая половина VIII-начало XIII в.). Ташкент, 1979. – 158 с.
6. Брусенко Л.Г. Глазурованная керамика Чача IX-XII веков. –Ташкент, 1986. –136 с.
7. Байтанаев Б.А. Керамика Сайрама. – Алматы: «Хикария», 2016. – 316 с.

8. Байтанаев Б.А., Антонов М.А., Ергешбаев А.А., Шаяхметов А.Х. Сторожевые «башни» Испиджаба в археологической картографии // Ученые записки Казанского университета. Сер. Гуманит. науки. – 2020. – Т. 162, кн. 3. – С. 9-20.
9. Байтанаев Б.А., Ергешбаев А.А., Шаяхметов А.Х., Бейсенов Н.Б., Сулейменова Ж.Ж., Байтанаева А.Б., Байтанаев Е.Б. Исследования фортификационных сооружений Испиджабского округа в 2019 году // Материалы международной научно-практической конференции Маргулановские чтения – 2020 «Великая Степь в свете археологических и междисциплинарных исследований» (Алматы, 17-18 сентября 2020 г.). — Алматы: Институт археологии им. А.Х. Маргулана, 2020. – Т. 2. – С. 320-336.
10. Байтанаев Б.А., Байтанаев Е.Б. Сакрализация цитадели Баба-ата (архитектурно-археологический анализ) // История и археология Семиречья: сборник научных статей к 90-летию доктора исторических наук Алексея Николаевича Марьяшева. – Выпуск 8. – Алмата: Институт археологии им. А.Х. Маргулана, 2024. – С. 45-78.
11. Свод памятников истории и культуры Казахстана. – Т.1 Южно-Казахстанская область. – Алматы, 1994. – 368 с.
12. Байтанаев Б.А., Ергешбаев А.А., Шаяхметов А.Х. Сторожевые холмы в фортификации юга Казахстана // Вестник Калмыцкого университета. – Элиста, № 4 (44), 2019. – С. 21-29.
13. Культура древнебухарского оазиса III–VI вв. н.э. – Ташкент: «ФАН». – 128 с.
14. Корниенко Г.Д., Дрейман В.А. Дневник Джамбульской археологической экспедиции // Архив Института археологии им. А.Х. Маргулана. – Оп. 1. – Д. 51. – 112 л.
15. Пацевич Г.И. Памятники междуречья Талас-Арысь // Материалы и исследования по археологии Казахской ССР. – Т. I: Труды Семиреченской археологической экспедиции: Таласская долина. – Алма-Ата, 1949. – С. 147-173.
16. Волин С. Сведения арабских персидских и тюркских источников IX-XVI вв. о долине р. Талас и смежных районах // Материалы и исследования по археологии Казахской ССР. – Т. I: Труды Семиреченской археологической экспедиции: Таласская долина. – Алма-Ата, 1949. – С. 174-197.

REFERENCES

1. Svod pamyatnikov istorii i kul'tury goroda SHymkent / Pod obshchey redakciej akademika NAN RK Bajtanaeva B.A. – SHymkent: «Hikariya», 2024. – 408 s.
2. Arheologicheskaya karta Kazahstana: Reestr. – Alma-Ata: Nauka, 1960. – 488 s.
3. Bajpakov K.M., Podushkin A.N. Pamyatniki zemledel'chesko-skotovodcheskoj kul'tury YUzhnogo Kazahstana (I tys. n.e.). – Alma-Ata, 1989. – S. 140.
4. Bajtanaev B.A. Istoriya SHymkenta: 2200 let po arheologicheskim istochnikam. – Almaty: «Hikariya», 2012. – 251s.
5. SHishkina G.V. Glazurovannaya keramika Sogda (vtoraya polovina VIII-nachalo XIII v.). Tashkent, 1979. – 158 s.
6. Brusenko L.G. Glazurovannaya keramika CHacha IX-XII vekov. –Tashkent, 1986. –136 s.
7. Bajtanaev B.A. Keramika Sajrama. – Almaty: «Hikariya», 2016. – 316 s.
8. Bajtanaev B.A., Antonov M.A., Ergeshbaev A.A., SHayahmetov A.H. Storozhevye «bashni» Ispidzhaba v arheologicheskoy kartografii // Uchenye zapiski Kazanskogo universiteta. Ser. Gumanit. nauki. – 2020. – Т. 162, кн. 3. – S. 9-20.
9. Bajtanaev B.A., Ergeshbaev A.A., SHayahmetov A.H., Bejsenov N.B., Sulejmenova ZH.ZH., Bajtanaeva A.B., Bajtanaev E.B. Issledovaniya fortifikacionnyh sooruzhenij Ispidzhabskogo okruga v 2019 godu // Materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii Margulanovskie chteniya – 2020 «Velikaya Step' v svete arheologicheskikh i mezhdisciplinarnyh issledovanij» (Almaty, 17-18 sentyabrya 2020 g.). — Almaty: Institut arheologii im. A.H. Margulana, 2020. – Т. 2. – S. 320-336.
10. Bajtanaev B.A., Bajtanaev E.B. Sakralizaciya citadeli Baba-ata (arhitekturno-arheologicheskij analiz) // Istoriya i arheologiya Semirech'ya: sbornik nauchnyh statej k 90-letiyu doktora

istoricheskikh nauk Aleksey Nikolaevicha Mar'yasheva. – Vypusk 8. – Almata: Institut arheologii im. A.H. Margulana, 2024. – S. 45-78.

11. Svod pamyatnikov istorii i kul'tury Kazahstana. – T.1 YUzhno-Kazahstanskaya oblast'. – Almaty, 1994. – 368 s.

12. Bajtanaev B.A., Ergeshbaev A.A., SHayahmetov A.H. Storozhevy holmy v fortifikacii yuga Kazahstana // Vestnik Kalmyckogo universiteta. – Elista, № 4 (44), 2019. – S. 21-29.

13. Kul'tura drevnebuharskogo oazisa III–VI vv. n.e. – Tashkent: «FAN». – 128 s.

14. Kornienko G.D., Drejman V.A. Dnevnik Dzhambul'skoj arheologicheskoy ekspedicii // Arhiv Instituta arheologii im. A.H. Margulana. – Op. 1. – D. 51. – 112 l.

15. Pacevich G.I. Pamyatniki mezhdurech'ya Talas-Arys' // Materialy i issledovaniya po arheologii Kazahskoj SSR. – T. I: Trudy Semirechenskoj arheologicheskoy ekspedicii: Talasskaya dolina. – Alma-Ata, 1949. – S. 147-173.

16. Volin S. Svedeniya arabskih persidskih i tyurkskih istochnikov IX-XVI vv. o doline r. Talas i smezhnyh rajonah // Materialy i issledovaniya po arheologii Kazahskoj SSR. – T. I: Trudy Semirechenskoj arheologicheskoy ekspedicii: Talasskaya dolina. – Alma-Ata, 1949. – S. 174-197.

Kamoliddinov Farrux Burxoniddin ugli

PhD student, Al-Biruni institute of Oriental Studies, Uzbekistan Academy of Science.
(Tashkent, Uzbekistan)

E-mail: farruxkamoliddinov@mail.ru

<https://orcid.org/0009-0007-8423-7193>

THE HISTORY OF THE LEGAL FOUNDATIONS OF COOPERATION BETWEEN THE ARAB STATES OF THE PERSIAN GULF AND THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Abstract. This article examines the historical development and current legal foundations of cooperation between the Arab States of the Persian Gulf and the Republic of Uzbekistan. The study analyzes the bilateral and multilateral legal instruments that form the basis for diplomatic, political, economic, and cultural relations between the two sides. It also highlights Uzbekistan's foreign policy priorities, strategic interests, and the role of international law and national legislation in shaping these partnerships. Special attention is given to the impact of regional and international organizations, as well as recent multilateral initiatives that further deepen these relations.

Keywords: Uzbekistan, Persian Gulf, Arab States, foreign policy, international law, legal foundations, bilateral agreements, multilateral cooperation, international organizations.

Камолиддинов Фаррух Бурхониiddин угли

Аспирант Института Востоковедения имени Аль-Бируни Академии наук Узбекистана.
(Ташкент, Узбекистан)

E-mail: farruxkamoliddinov@mail.ru

<https://orcid.org/0009-0007-8423-7193>

ИСТОРИЯ ПРАВОВЫХ ОСНОВ СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ АРАБСКИМИ ГОСУДАРСТВАМИ ПЕРСИДСКОГО ЗАЛИВА И РЕСПУБЛИКОЙ УЗБЕКИСТАН

Аннотация. В статье рассматривается историческое развитие и современные правовые основы сотрудничества между арабскими государствами Персидского залива и Республикой Узбекистан. В исследовании анализируются двусторонние и многосторонние правовые инструменты, которые формируют базу для дипломатических, политических, экономических и культурных отношений между сторонами. Особое внимание уделяется внешнеполитическим приоритетам Узбекистана, его стратегическим интересам, а также роли международного права и национального законодательства в формировании данных партнерств. Отдельно подчеркивается влияние региональных и международных организаций, а также последних многосторонних инициатив, которые способствуют дальнейшему углублению данных отношений.

Ключевые слова: Узбекистан, Персидский залив, арабские государства, внешняя политика, международное право, правовые основы, двусторонние соглашения, многостороннее сотрудничество, международные организации.

Introduction In the present era, the cooperation between the Republic of Uzbekistan and the Arab states of the Persian Gulf is entering a new stage. Against the backdrop of global political and economic developments, the growth of ties between these two regions is becoming increasingly important not only for their bilateral interests but also for international security, stability, and development. From this perspective, this article will explore the legal foundations of cooperation between Uzbekistan and the Arab states of the Persian Gulf, as well as their mutual relations within the framework of international and regional legal systems.

The relevance of this topic is linked, on the one hand, to Uzbekistan's recent open and constructive foreign policy course, and on the other hand, to the growing interest of Gulf states in the Central Asian region. The alignment of mutual interests, shared aspirations for political stability and economic cooperation, and the closeness of religious and spiritual values create favorable conditions for deepening this partnership.

This article analyzes the main areas of cooperation shaped by bilateral and multilateral agreements, legal documents within international organizations, and intergovernmental accords. It also provides a detailed overview of Uzbekistan's foreign policy principles, its national interests, and its approach within the framework of international legal norms.

Literature Review. The study of this topic significantly relies on key scholarly literature in the fields of international law and foreign policy theory. In particular, the works of Dr. Mahinnora and N. Mirkhamidova [1] on international law, as well as those by Uzbek researchers such as K. Rashidov [2], Yunusova M [3], and N. Abduraimova [4], provide a solid foundation for both theoretical and practical analysis of the subject. Primary legal documents such as the Vienna Convention on the Law of Treaties, the Charter of the United Nations, and conventions of the Organization of Islamic Cooperation (OIC) serve as essential practical sources. Moreover, the Constitution of the Republic of Uzbekistan and the national legislative framework offer a comprehensive view of the domestic legal foundation relevant to the topic.

Methodology This study is based on the historical-legal analysis method. The primary objects of analysis were international treaties, intergovernmental and interagency agreements, conventions, and memorandums that have shaped and developed the cooperation between the Republic of Uzbekistan and the Arab states of the Persian Gulf.

In addition, the research employed content analysis of legal documents, comparative legal analysis, a systematic approach, and normative legal methods. Throughout the study, key sources included the Constitution of the Republic of Uzbekistan, the Law "On International Treaties of the Republic of Uzbekistan," and legal documents from international organizations such as the UN, OIC, LAS, and GCC, as well as bilateral and multilateral agreements [5].

Furthermore, official documents signed in recent years between Uzbekistan and the Arab states of the Persian Gulf, statistical data, and statements from international conferences and summits were also used as research materials.

The main goal of the methodology was to systematically and scientifically analyze the legal foundations of bilateral and multilateral cooperation, to identify the current achievements, and to assess future prospects.

Results. The formation and development of bilateral cooperation between the Arab States of the Persian Gulf and the Republic of Uzbekistan are significantly influenced by their shared foreign policy approaches and the closeness of their religious and spiritual values. These factors contribute to the strengthening of mutual understanding, trust, and strategic partnership in their bilateral relations.

Since gaining independence, the Republic of Uzbekistan has recognized the necessity of pursuing an active and consistent foreign policy to ensure the country's economic development and regional security. Therefore, the Republic has developed a foreign policy strategy aimed at securing a worthy place in the international community, promoting, and protecting its national interests on the global stage. This strategy envisages establishing mutually beneficial cooperation with developed foreign countries and reputable international organizations.

The legal foundations of foreign policy are enshrined in the Constitution of the Republic of Uzbekistan, particularly through its relevant articles, which define the fundamental principles and directions of the state's international relations [6].

It is worth noting that the Republic of Uzbekistan possesses a number of favorable factors in conducting its foreign policy and establishing diplomatic relations. First of all, the country's geostrategic location significantly enhances its importance in international cooperation. Additionally, Uzbekistan's territory is rich in natural resources, particularly minerals and raw

materials, which create a solid foundation for economic relations. Furthermore, internal stability, consistent socio-economic reforms, and a foreign policy based on the norms of international law contribute to the country's effective engagement in foreign relations [7, pp.91]. These factors play an important role in strengthening Uzbekistan's position in the international community.

Based on these factors, the Republic of Uzbekistan has paid special attention to developing the legal framework in the field of foreign policy. In particular, laws and subordinate legal acts regulating foreign policy activities have been developed and implemented based on the principles of openness, constructiveness, and mutual benefit, while prioritizing national interests.

As one of the priorities of its foreign policy, Uzbekistan has devoted special attention to developing diplomatic, political, economic, and cultural relations with Muslim countries, particularly the Arab states of the Persian Gulf. The creation of a legal and normative framework has become one of the key factors in strengthening relations with these states. The legal foundations have been formed through bilateral and multilateral agreements, treaties, memorandums, and other international legal documents.

Thus, by 2022, more than 90 bilateral documents, including agreements and memorandums of understanding, have been signed between the Arab states of the Persian Gulf and the Republic of Uzbekistan [8, pp.447]. The majority of these documents consist of intergovernmental, interdepartmental, and economic cooperation agreements. Analyzing the dynamics of their conclusion shows that many agreements in the economic sphere were signed from the early years of independence up to 2015. This demonstrates that Uzbekistan's foreign policy efforts to develop trade and economic relations with the countries of this region have been implemented gradually.

The cooperation relations between the Arab states of the Persian Gulf and the Republic of Uzbekistan have been formed on the basis of universally recognized principles and norms of international law and have been consolidated through bilateral official documents. This legal framework serves to ensure the stable development of mutual relations between these countries, as well as to consistently advance cooperation in various fields.

The legal foundations of this cooperation are based, on the one hand, on the norms of international law, and on the other hand, on the foreign policy principles of the Republic of Uzbekistan. In particular, these principles are reflected in the provisions of the Constitution of the Republic of Uzbekistan, the Law "On International Treaties of the Republic of Uzbekistan [9]," the Law "On Defense [10]," the Military Doctrine of the Republic of Uzbekistan, as well as the principles and objectives of international organizations such as the United Nations (UN) and the Organization of Islamic Cooperation (OIC). In addition, obligations arising from international treaties and agreements ratified by the Oliy Majlis (Parliament) of the Republic of Uzbekistan also constitute the legal basis of this cooperation [11].

The Republic of Uzbekistan conducts its foreign policy in an open, mutually beneficial, and constructive manner, with the primary goals of ensuring national interests, safeguarding state independence and sovereignty, and strengthening its position and role on the international stage. Furthermore, one of the priorities of the country's foreign policy is to ensure regional security, reinforce stability, and develop good-neighborly relations. At the same time, the Republic of Uzbekistan strictly adheres to the policy of not joining military-political blocs, not allowing foreign military bases and facilities on its territory, and not permitting its military personnel to participate in military operations or conflicts abroad.

Relying on the universally recognized principles of international law and the norms of national legislation, the Republic of Uzbekistan has established mutually beneficial and constructive cooperative relations with foreign countries and international organizations, including the Arab states of the Persian Gulf. The formation of such cooperation is closely linked to the main directions of Uzbekistan's foreign policy and its national interests, ensuring the pursuit of a stable, open, and balanced political course in the international arena.

In the legal analysis of cooperation relations between the Arab states of the Persian Gulf and the Republic of Uzbekistan, the documents regulating these relations may be classified under the

current legislation of the Republic of Uzbekistan into three categories: interstate, intergovernmental, and interdepartmental agreements. This classification is based on the subjects and content of the legal documents.

Interstate treaties — agreements concluded between two or more states, as well as other subjects of international law, which establish mutual rights and obligations in political, economic, cultural, or other fields. These treaties are recognized as one of the primary sources of international law. They may be formalized under various titles — treaty, agreement, convention, pact, declaration, memorandum, statute, protocol, charter, statement, and other forms.

Intergovernmental agreements are concluded directly between the governments of states and typically regulate cooperation in the fields of trade and economy, finance and technology, investment, as well as transport and logistics. Interagency agreements, on the other hand, are concluded between ministries, agencies, or other relevant state bodies, and serve to facilitate information exchange, capacity building, and the implementation of joint projects within specific sectors.

These legal foundations create the basis for the stable and consistent development of relations between the Gulf Arab states and Uzbekistan, as well as for the legal consolidation of their cooperation.

The international cooperation between the Gulf Arab states and Uzbekistan is regulated legally on the basis of bilateral and multilateral agreements. These agreements define the main directions of interstate cooperation and establish a legal framework for their mutual relations in the international arena. There exists a long-standing experience of cooperation between the Gulf Arab states and Uzbekistan on the international level. The parties have engaged in mutual cooperation in areas such as security, trade and economic relations, and social development.

In addition to bilateral agreements, the Gulf Arab states and Uzbekistan are also parties to a number of multilateral international treaties. These multilateral documents are usually concluded within the framework of international organizations and serve as an important legal basis for regulating bilateral relations. Such agreements are aimed at strengthening cooperation in the fields of international politics, economy, culture, and security.

The main multilateral agreements in which the Gulf Arab states and Uzbekistan participate include the following:

- Conventions and declarations within the framework of the Organization of Islamic Cooperation (OIC);
- Global conventions of the United Nations (UN) (such as those on combating corruption, environmental protection, climate change, counter-terrorism, and others);
- Regional forums and related documents on cooperation between Arab states and Central Asia;
- Multilateral programs within the framework of UNESCO and other international organizations in the fields of cultural heritage protection, education, and science;
- Financial and economic cooperation agreements signed within the framework of the Islamic Development Bank (IDB);
- The Central Asia - Gulf Cooperation Council (GCC) Summits.

Such multilateral agreements not only contribute to the expansion of bilateral relations, but also serve to strengthen sustainable development, security, and mutual trust throughout the region. In particular, Uzbekistan's open foreign policy in recent years and the active involvement of Gulf countries in regional political and economic processes further increase the significance of these agreements. For instance, cooperation has been established between Uzbekistan and the UAE within the framework of the Arab Coordination Group. During the Group's meeting held in Tashkent in July 2007, representatives of the Abu Dhabi Development Fund, a UAE member of the group, participated. At this conference, more than twenty projects related to Uzbekistan's education, healthcare, agriculture and water management, energy, chemical industry, public utilities, construction, and metallurgy sectors were reviewed, and several documents were signed.

The mutual relations between the Gulf Arab states and Uzbekistan have been formed on the basis of both parties' national legal systems and universally recognized international legal principles. The legal foundation of these relations consists of bilateral agreements, treaties, and international legal norms. This legal basis regulates bilateral cooperation in political, economic, security, cultural, and other fields.

Conclusion. The cooperation between Uzbekistan and the Arab States of the Persian Gulf is firmly grounded in international law and supported by a growing body of bilateral and multilateral legal instruments. These legal frameworks provide a solid foundation for expanding diplomatic, economic, and cultural ties while ensuring that the cooperation remains balanced, mutually beneficial, and aligned with the national interests of Uzbekistan and its partners in the Gulf region.

REFERENCES:

1. Dr. Mahinnora N. Mirkhamidova. Effectiveness of International Documents on Bilateral International Cooperation of The Republic of Uzbekistan With The Gulf Countries // International Journal of Social Science And Human Research. Volume 05, Issue 02, February 2022. – p. 447.
2. K. Rashidov. Uzbekistan - Saudi Arabia: 30 Years of Cooperation // Uzbekistan National News Agency. <https://uza.uz/posts/399312>.
3. Yunusova M., Muminov Kh. Foundations of Geopolitics and Geopolitical Situation in Uzbekistan. – Andijan, 2009. – p. 109.
4. Gulf Cooperation Council Primary Law. <https://gcc-sg.org/en/AboutUs/Pages/PrimaryLaw.aspx>
5. Vienna Convention on the Law of Treaties 1969. – United Nations, 2005. – p. 31. https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf (accessed: 05.05.2025).
6. Constitution of the Republic of Uzbekistan. – Tashkent, 2023. – Articles 9, 17, 18.
7. Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice. – Tashkent, 2002. – p. 91.
8. N. Abduraimova. Bilateral Cooperation Between Uzbekistan and Qatar and Malaysia Continues to Develop // Uzbekistan National News Agency. 23.01.2025. <https://uza.uz/posts/680556>.
9. Law of the Republic of Uzbekistan "On Defense" dated 03.07.1992, No. 641-XII; New edition of the Law of the Republic of Uzbekistan "On Defense" dated 11.05.2001, No. 211-II. <https://lex.uz>.
10. Law of the Republic of Uzbekistan "On International Treaties of the Republic of Uzbekistan" dated 06.02.2019, No. O'RQ-518. <https://lex.uz>.
11. Law of the Republic of Uzbekistan dated 26.12.1996, No. 336-I. <https://lex.uz/docs/-39149?ONDATE=11.01.1997>.
12. Charter of the Organization of Islamic Cooperation (OIC). https://www.oic-oci.org/upload/pages/conventions/ar/oic_charter_5893427_ar.pdf (accessed: 05.05.2025).

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Д-р Махиннора Н. Мирхамидова. Эффективность международных документов по двустороннему международному сотрудничеству Республики Узбекистан со странами Персидского залива // Международный журнал социальных и гуманитарных исследований. Том 5, выпуск 2, февраль 2022 г. – С. 447.
2. К. Рашидов. Узбекистан – Саудовская Аравия: 30 лет сотрудничества // Национальное информационное агентство Узбекистана. <https://uza.uz/posts/399312>.
3. Юнусова М., Муминов Х. Основы геополитики и геополитическая ситуация в Узбекистане. – Андижан, 2009. – С. 109.
4. Основной закон Совета сотрудничества арабских государств Персидского залива (GCC). <https://gcc-sg.org/en/AboutUs/Pages/PrimaryLaw.aspx>
5. Венская конвенция о праве международных договоров 1969 года. – Организация Объединённых Наций, 2005. – С. 31. https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf (дата обращения: 05.05.2025).

6. Конституция Республики Узбекистан. – Ташкент, 2023. – Статьи 9, 17, 18.
7. Устав Организации Объединённых Наций и Статут Международного суда. – Ташкент, 2002. – С. 91.
8. Н. Абдураимова. Двустороннее сотрудничество между Узбекистаном и Катаром и Малайзией продолжает развиваться // Национальное информационное агентство Узбекистана. 23.01.2025. <https://uza.uz/posts/680556>.
9. Закон Республики Узбекистан «О защите» от 03.07.1992 г., № 641-XII; Новая редакция Закона Республики Узбекистан «О защите» от 11.05.2001 г., № 211-II. <https://lex.uz>.
10. Закон Республики Узбекистан «О международных договорах Республики Узбекистан» от 06.02.2019 г., № О'РQ-518. <https://lex.uz>.
11. Закон Республики Узбекистан от 26.12.1996 г., № 336-I. <https://lex.uz/docs/-39149?ONDATE=11.01.1997>.
12. Устав Организации исламского сотрудничества (ОИС). https://www.oic-oci.org/upload/pages/conventions/ar/oic_charter_5893427_ar.pdf (дата обращения: 05.05.2025).

Sherzod Karimov

PhD Student, Al-Biruni institute of Oriental Studies, Uzbekistan Academy of Sciences, Tashkent, Uzbekistan.

ORCID: 0009-0002-8212-7744

E-mail: shkarimov7789@gmail.com

CRITERIA FOR THE DISMISSAL OF OFFICIALS IN THE TĪMŪRID EMPIRE

Abstract

This article analyzes the criteria for the dismissal of officials during the Tīmūrid era based on historical sources. In particular, Khwāndamīr's *Dastūr al-wuzarā* ("The Manual of Viziers") and his other prominent work *Rawzat al-ṣafā* ("The Garden of Purity") are examined as key sources within the scope of this study. These works not only recount historical events but also shed light on the ethical and administrative principles of public service, outlining the responsibilities and accountability of state officials.

Furthermore, the article explores how concepts such as authority distribution, loyalty, honesty, justice, and responsibility influenced the conduct of officials within the Tīmūrid administrative system. The main objective is to assess the role of dismissal criteria in ensuring political and social stability in the medieval period through the example of the Tīmūrid state and to evaluate this experience as a historical model that can contribute to a deeper understanding of modern theories of public administration.

Keywords: Tīmūrid Empire, public administration, officials, dismissal from office, political oversight, Khwāndamīr, *Dastūr al-wuzara*.

Шерзод Каримов

Аспирант, Институт востоковедения имени Аль-Беруни, Академия наук Республики Узбекистан, Ташкент, Узбекистан.

ORCID: 0009-0002-8212-7744

E-mail: shkarimov7789@gmail.com

КРИТЕРИИ УВОЛЬНЕНИЯ ЧИНОВНИКОВ В ТИМУРИДСКОЙ ИМПЕРИИ

Аннотация В данной статье анализируются критерии увольнения чиновников в эпоху Тимуридов на основе исторических источников. В частности, рассматриваются такие ключевые труды Хвандемира, как «Дастур ал-вузара» («Наставление визирям») и «Равзат ас-сафа» («Сад чистоты»). Эти произведения не только повествуют о исторических событиях, но и проливают свет на этические и административные принципы государственной службы, раскрывая обязанности и ответственность государственных служащих.

Кроме того, в статье исследуется, как такие понятия, как распределение власти, верность, честность, справедливость и ответственность, влияли на поведение чиновников в административной системе Тимуридов. Основная цель — оценить роль критериев увольнения в обеспечении политической и социальной стабильности в средневековый период на примере государства Тимуридов, а также рассмотреть этот исторический опыт как модель, способную углубить понимание современных теорий государственного управления.

Ключевые слова: Империя Тимуридов, государственное управление, чиновники, отстранение от должности, политический надзор, Хвандемир, Дастур ал-вузара.

Introduction

The governance practices of the Timurid Empire offer a rich case study in how premodern states exercised control over their bureaucracy. Among the many dimensions of governance, the appointment and dismissal of high-ranking officials, especially viziers, played a critical role in maintaining political balance and administrative efficiency. Frequent reshuffling of officials, as recorded by contemporary historians such as Khwāndamīr, was both a practical and political tool aimed at preventing the consolidation of power and ensuring loyalty to the ruler.

Literature Review

The primary sources for this study are Khwāndamīr's *Dastūr al-wuzarā* and *Rawḍat al-ṣafā*, which provide detailed accounts of the careers of Timurid viziers. These texts are supplemented by other works such as Ḥabīb al-siyar, *Majālis al-nafā'is*, *Mujmal-i Fāsiḥī*, and contemporary chronicles. These sources document the various political, ethical, and personal factors that contributed to the dismissal of state officials. While earlier scholarship has largely focused on the grandeur of Timurid cultural achievements, this study shifts attention to the internal mechanisms of governance, particularly the accountability of state administrators.

Methodology

This research is based on textual analysis of primary Persian sources, particularly manuscript variants of *Dastūr al-wuzarā*. Comparative manuscript study was employed to detect discrepancies between different copies (e.g., Tashkent, Tehran, Berlin). Biographical data of viziers was reconstructed using cross-references from multiple sources, with a special focus on terminologies of dismissal (e.g., qatl, azl, habs) and the political contexts surrounding them. This qualitative historical approach enables a nuanced understanding of how dismissal operated as a tool of governance.

Results

The article identifies several key categories for the dismissal of officials: (1) untimely death, (2) voluntary resignation, and (3) dismissal by the ruler. Each category is substantiated with detailed historical cases, such as the battlefield deaths of viziers under Timur, the forced resignation of Khwāja Qutb al-Dīn Tāwūs, and the executions of corrupt officials under Sultan Husayn Mīrzā. The findings demonstrate that dismissals were rarely administrative formalities; they were often politically charged events with far-reaching consequences.

Discussion

Timūrid rulers frequently replaced state officials. Khwāndamīr, in his *Dastūr al-wuzarā*, after listing the names of various Timūrid rulers, notes: "It was customary for these Sultāns to frequently appoint and dismiss viziers" [1, p. 93a]. Additionally, in volume VII of *Rawḍat al-ṣafā*, he remarks that Sultān Husayn Mīrzā also regularly removed and appointed viziers [2, 99b].

In our view, such frequent changes of viziers served to prevent them from amassing excessive power and to keep their influence in state governance in check. History shows that an official who remains in office for an extended period may eventually vie for supreme authority. Nonetheless, there were officials at the Timūrid court who held office for a long time. Among them were Khwāja Imad al-Dīn Mas'ud Simnani, who served in Amīr Tīmūr's dīvān for many years¹; Khwāja Ghiyāth al-Dīn Pīr Ahmad Khwāfi [3, p. 221], who served under Shāhrukh Mīrzā; Khwāja Qutb al-Dīn Tāwūs Simnani, who served in the courts of Baysunghur Mīrzā and Abul-Qasim Babur Mīrzā for several years [4, pp. 380–390]; and Khwāja Qavam al-Dīn Nizām al-Mulk Khwāfi, who held office during the reigns of Sultān Abu Sa'id Mīrzā and Sultān Husayn Mīrzā.

Based on the analysis above, several criteria for dismissing officials are outlined in *Dastūr al-wuzarā*, which can be examined as follows.

1. Dismissal due to the official's untimely death.

Upon the death of any official, regardless of rank, all of their powers and responsibilities naturally come to an end. However, not all viziers mentioned in Khwāndamīr's works died of

natural causes. Some who met an untimely death perished on the battlefield, while others died of natural causes.

For instance, Khwāja Imad al-Dīn Mas‘ud Simnani died after being struck by an arrow during Amīr Tīmūr’s siege of Baghdad. In 805 AH / 1402 CE, following the battle between Amīr Tīmūr and Bayezid Yıldırım, Jalāl al-Islām, a vizier of Tīmūr, was killed by an arrow while participating in the capture of the fortress known as Ulugh Burlaghⁱⁱ in the same region. Khwāndamīr gives the date of his death through a chronogram in verseⁱⁱⁱ, calculating it as Rajab 805 AH / February 1403 CE [5, p.–342]. According to the Zafarnāma, this fortress was razed to the ground in retaliation for his death [6, p.–398].

Khwāja Ghiyāth al-Dīn Sayyid Ahmad ibn Khwāja Nizām al-Dīn Ahmad Andkhudi served as vizier to Shāhrukh Mīrzā for just over a year before passing away on 20 Sha‘bān 839 AH / 9 March 1436 CE in Arran (Karabakh) [7, p.–358]. Relying on the account of his son, Shams al-Dīn Muhammad, Khwāndamīr notes that Khwāja Ghiyāth al-Dīn Sayyid Ahmad’s coffin was brought to Herat and buried near the shrine of Pīr Khwāja Abulwalid [8, p.–358].

Mīrzā Ulugh Beg’s vizier, Nasir al-Dīn Nasrullah al-Khwāfī, fell ill around 845 AH / 1441 CE, and when physicians were unable to cure him, he died. According to Fasih Khwāfī, he was buried in Samarqand, near the mausoleum by Darb-i Shaykhzada [9, p.–306].

When Sultān Abu Sa‘id Mīrzā launched his campaign toward Iraq and Azerbaijan in 872 AH / 1469 CE, he summoned his vizier, Khwāja Na‘im al-Dīn Ni‘matullah Kuhistani, from Astarabad to Iraq. However, Khwāja Na‘im al-Dīn Ni‘matullah died at the beginning of the journey.

In 874 AH / 1474 CE, when Sultān Husayn Mīrzā launched a campaign against Mīrzā Yadgar Muhammad in Chinuran, he left Khwāja ‘Abdallah Akhtab in charge of the capital, Herat. Taking advantage of the situation, Khwāja ‘Abdallah collected excessive taxes from the population, leading to widespread discontent among the people of Herat. Upon hearing of this unrest, Sultān Husayn Mīrzā ordered his arrest. After managing to escape imprisonment, Khwāja ‘Abdallah fled to Hisar-i Shadman, where the local ruler, Sultān Mahmud Mīrzā, appointed him as his vizier.

On one occasion, Khwāja ‘Abdallah Akhtab set out to inspect tax collections in the region of Termez. Upon reaching one of the tributaries of the Amu Darya, he decided to cross the frozen and seemingly calm river on horseback. Despite the warnings of his companions, he spurred his horse forward, but the ice gave way, and he drowned [10, p.–393].

Khwāja Shams al-Dīn Muhammad Marwarid also died a natural death on 10 Rabi‘ al-Awwal 904 AH / 27 October 1498 CE. After his passing, Sultān Husayn Mīrzā offered condolences to his family and bestowed gifts upon them [11, p.–397]. Khwāndamīr also records that ‘Alī Shīr Navāī composed a rubā‘ī (quatrain) noting that Khwāja Shams al-Dīn had left behind two orphaned children [11, p.–397].

Sultān Husayn Mīrzā’s most renowned vizier, Khwāja Afzal al-Dīn Muhammad Kirmani, died in Rajab 910 AH / December 1504 CE. His funeral was attended by Badi‘ al-Zaman Mīrzā, Muzaffar Husayn Mīrzā, and all the Amīrs, scholars, and sayyids. He was buried near the shrine of Khwāja ‘Abdallah Ansari^{iv}, adjacent to the Fayḍ al-Anwār mausoleum.

His brother, Khwāja Amin al-Dīn Mahmud, who had transferred his service from Sultān Husayn Mīrzā to Muzaffar Husayn Mīrzā in the final years of his life, also passed away in early 910 AH / mid-1504 CE [9, p.–1067;].

Following the death of Sultān Husayn Mīrzā on 11 Dhu ‘l-Hijja 911 AH / 5 May 1506 CE, his last vizier, Khwāja Ahmad Darvish Qabiz, was appointed šāhib-i dīvān by Muzaffar Husayn Mīrzā. However, in Dhu ‘l-Hijja 912 AH / April 1507 CE, during a night gathering at the house of Amīr Yusuf ‘Ali Kukaldash, the former governor of Herat, Khwāja Ahmad Darvish Qabiz got into a quarrel with the Amīr’s brother, Tarkhanibek. The conflict escalated, and Tarkhanibek killed him with his own sword [4, p.–456].

Such was the extent of the suffering the people endured under Khwāja Ahmad’s tyranny that news of his death brought joy to the inhabitants of Herat. According to Khwāndamīr, when two

people met, they would congratulate one another on his passing, or if a group gathered, they would curse him while recalling his injustices [4, p.–456].

2. Voluntary Resignation of an Official.

Voluntary resignations by viziers serving in the Tīmūrid state administration are rarely attested in Dastūr al-wuzarā. One such instance involves Khwāja Qutb al-Dīn Ṭāwūs. When Sultān Husayn Mīrzā first ascended the throne of Khurasan, he appointed him to the post of ashraf (chief of protocol) [4, p.–388]. In Dhu 'l-Hijja 874 AH / June 1470 CE, after Mīrzā Yadgar Muhammad temporarily seized control of Khurasan, he appointed Khwāja Qutb al-Dīn as head of the Amorāt-i Dīwān (Department of Administration). However, when Sultān Husayn Mīrzā swiftly regained power and offered him once again a leadership role in the dīwān, Khwāja Qutb al-Dīn declined. He withdrew from politics and spent the rest of his life devoted to worship and agriculture [4, p.–389].

According to Khwādamīr, after Khwāja Majd al-Dīn Muhammad assumed the vizierate, Khwāja Qutb al-Dīn, fearing political rivalry, was forced to leave for Iraq and Azerbaijan, where he passed away in 900 AH / 1475 CE at the age of 72 [4, p.–388].

Another example is Khwāja Kamal al-Dīn Husayn, who was appointed vizier to Sultān Husayn Mīrzā by Khwāja Majd al-Dīn Muhammad. His tenure was brief, and as Khwādamīr notes, “because of his profound knowledge and humility, he could not bear the dangers of this office” [4, p.–443]. For this reason, he voluntarily resigned and returned to the city of Marv.

3. Dismissal by the Ruler.

This was one of the most frequently observed circumstances, and in some cases, it even led to the execution of viziers. It can be said that the majority of punished viziers incurred the ruler's wrath as a result of the efforts, cons Pīracies, or false accusations of other officials.

In 809 AH / 1407 CE, after Khwāja Ghiyāth al-Dīn Sālār Simnānī was appointed vizier in place of Sayyid Fakhr al-Dīn under Shāhrukh Mīrzā, many Amīrs and officials bore hostility toward him [3, p.–187]. In 811 AH / 1408 CE [3, p.–199], Sayyid Fakhr al-Dīn managed to prove that Khwāja Ghiyāth al-Dīn had embezzled 300 tūmāns from the treasury and had committed numerous acts of betrayal toward his staff, leading to his execution [1, p.–94a].

Sayyid Fakhr al-Dīn was then reinstated. However, when Mīrzā Baysunghur audited his work, it was discovered that 200 tūmāns had been misused from the treasury [4, p.–347–349]. As a result, he was dismissed from office with the condition that the sum be repaid within a year [4, p.–351].

During this period, he suffered from constant grief, anxiety, and various illnesses, ultimately dying of dropsy – a condition said to have developed after jaundice – on 25 Jumada al-Awwal 820 AH / 10 July 1417 CE [3, p.–242]. As recorded in Dastūr al-wuzarā, many prominent figures of Khurasan and Iraq reportedly congratulated one another at condolence gatherings held for his death^v [4, p.–351], as during his tenure as vizier, he had forcibly extracted large sums from his subordinates – at times amounting to as much as 300 tūmāns [1, p.–94a].

After the death of Shāhrukh Mīrzā on 25 Dhu 'l-Hijja 850 AH / 13 March 1447 CE, Khwāja Ghiyāth al-Dīn Pīr Ahmad Khwāfī briefly entered the service of 'Alā' al-Dawla Mīrzā, and later that of Sultān Muhammad Mīrzā, the son of Baysunghur Mīrzā. After this period, Khwāja Ghiyāth al-Dīn set out on a pilgrimage to Mecca [4, p.–356]. Upon his return, he was arrested in 857 AH / 1453 CE by order of Abulqasim Babur Mīrzā, who had defeated Sultān Muhammad Mīrzā [4, p.–356]. Babur Mīrzā's retainers also extorted 200 tūmāns from him [4, p.–357].

As a result of psychological pressure and torture, Khwāja Ghiyāth al-Dīn died in captivity and was buried near the shrine of Shaykh Muhammad Khwāfī in the Fayḍ al-Anwār cemetery [4, p.–357].

When Sultān Abu Sa'īd Mīrzā set out for Astarabad to suppress the revolt of Sultān Husayn Mīrzā, he left one of his viziers, Khwāja Mu'izz al-Dīn Shirazi, as his deputy in Herat [4, p.–370]. During the Sultān's absence, Khwāja Mu'izz al-Dīn embezzled a significant portion of the state treasury. Upon returning to Herat and learning of this, Sultān Abu Sa'īd ordered him to be thrown into a cauldron of boiling water [4, p.–371].

As Khwāndamīr reports, “the cruelty and aggression of Khwāja Mu‘izz al-Dīn Shirazi were washed away by the waters of justice and charity” [4, p.–371].

In Rabi‘ al-Awwal 865 AH / December 1460 CE, Khwāja Muzaffar al-Dīn Mukhtār Sabzavari entered the service of Sultān Abu Sa‘id Mīrzā. Although he was considered superior to many other viziers, he lacked sufficient expertise in the critical operations of the siyāq dīvān (fiscal administration) [4, p.–372]. As a result, not long after his appointment, he was accused of negligence and mismanagement and was subsequently dismissed from office [4, p.–372].

Around the same time, another official with a similar name – Khwāja Muzaffar Mukhtār Sabzavari – who had also begun working in the dīvān, was removed from his post after a group of dīvān staff substantiated charges brought against him [1, p.–96a].

Khwāja Isma‘il Khwājani, nicknamed “the Wolf,” was dismissed from his post and imprisoned by Sultān Abu Sa‘id Mīrzā in 868 AH / 1464 CE on charges of embezzling state funds [6, p.–544;]. In order to secure his release from prison, he was forced to surrender all of his property and was never reappointed as vizier [4, p.–377].

Another case involved Khwāja ‘Ala’ al-Dīn ‘Ali al-Sānāyi, a vizier under Sultān Husayn Mīrzā, who was known for his harshness in tax collection. He deceived his associates and mistreated the poor and the helpless [3: 97b]. His conduct drew disapproval even from ‘Alī Shīr Navāi [4, p.–397]. After returning all misappropriated funds to the dīvān, he was imprisoned [1, p.–97b]. According to Khwāndamīr, he spent six years in custody [1, p.–97b], during which he memorized the Qur‘an and studied the qaṣīda of Khwāja Salman Sawajī [4, p.–399].

He was executed on the same day as another vizier, Khwāja Sayf al-Dīn Muzaffar Shabankara. The latter had been accused by other dīvān officials of theft and embezzlement of state funds, and Sultān Husayn Mīrzā ordered his execution as well [4, p.–399]. When asked about Khwāja al-Sunayi at the same time, Sultān Husayn likewise commanded his death. Consequently, Khwāja ‘Ala’ al-Dīn ibn ‘Ali al-Sunayi was hanged at the entrance to Herat’s Chārsu market, while Khwāja Sayf al-Dīn Muzaffar Shabankara was executed at the Malik Gate of Herat [4, p.–399–400]. According to Ḥabīb al-siyar, the execution took place in Muḥarram 891 AH / January 1486 CE [9, p.–1066].

Even the most influential viziers of Sultān Husayn Mīrzā – Khwāja Majd al-Dīn Muhammad and Khwāja Qawam al-Dīn Nizam al-Mulk – were ultimately dismissed from office by the ruler. Over the course of three years following 892 AH / 1486–87 CE, Khwāja Majd al-Dīn Muhammad's improper conduct toward ‘Alī Shīr Navāi, as well as his disparaging treatment of other Amīrs and viziers, led to a growing number of opponents. As a result, Sultān Husayn Mīrzā’s attitude toward him changed, and he ordered Majd al-Dīn’s dismissal and the confiscation of his property [4, p.–410].

Despite this, Sultān Husayn Mīrzā did not wish any harm to befall him. Nevertheless, Khwāja Majd al-Dīn’s adversaries demanded a large sum of money from him, threatening execution if he failed to pay [4, p.–417]. Unable to meet this demand, Khwāja Majd al-Dīn Muhammad fled to the Hijaz, but died shortly after reaching the city of Tabuk [4, p.–417]. According to Ḥabīb al-siyar, his death occurred in Dhu ‘l-Qa‘da 899 AH / August 1494 CE [9, p.–821].

After the dismissal of Khwāja Majd al-Dīn, the influence of Khwāja Qawam al-Dīn Nizam al-Mulk steadily increased, as there was no other vizier in the realm with comparable prestige. During his tenure, regional governors ceased paying taxes to the capital. In an attempt to offset the resulting shortfall in state revenue, Khwāja Qawam al-Dīn collected two years’ worth of taxes at once from artisans and farmers in Herat [4, p.–429].

Meanwhile, after learning of Khwāja Majd al-Dīn Muhammad’s departure, Khwāja Afzal al-Dīn Muhammad returned from Astarabad to Herat in Ramadan 903 AH / May 1498 CE and began actively working against Khwāja Qawam al-Dīn [4, p.–429]. He regularly reported the vizier’s errors and shortcomings to Sultān Husayn Mīrzā. As a result, on 21 Ramadan 903 AH / 13 May 1498 CE, Khwāja Qawam al-Dīn’s son-in-law, Khwāja ‘Imād al-Islām ibn Khwāja Muhammad ‘Atiq Allah, was arrested and tortured [4, p.–430].

Subsequently, in Shawwal 903 AH / June 1498 CE, Khwāja Qawam al-Dīn, along with his two sons – Khwāja Kamal al-Dīn Husayn and Khwāja Rashid al-Dīn ‘Abd al-Malik – and several of their associates, was imprisoned in the fortress of Ikhtiyār al-Dīn [1, p.–99b]. Prior to their arrest, Sultān Husayn Mīrzā had consulted with ‘Alī Shīr Navāī, who supported the decision [9, p.–860]. Khwāja Afzal al-Dīn Muhammad then confiscated all their property and delivered it to the state treasury [9, p.–861].

A few days later, Khwāja Kamal al-Dīn and Khwāja Rashid al-Dīn escaped from the fortress, but when they were recaptured by the Sultān’s men, Sultān Husayn Mīrzā ordered the execution of Khwāja Qawam al-Dīn Nizam al-Mulk, his two sons, and their close followers – Khwāja ‘Abd al-‘Aziz, Khwāja Nizam al-Dīn Kurd, and Khwāja ‘Imād al-Islām. They were put to death in Dhu ‘l-Qa‘da 903 AH / July 1498 CE [1, p.–100a].

This event became known in historical sources as the Kharābī-yi Mulk (“The Ruin of the State”), a phrase whose abjad (numerical) value corresponds to the year 903 [4, p.–432].

Conclusion.

The complexity and sophistication of the Tīmūrid administrative system is clearly reflected in the established criteria for assessing officials’ performance and dismissing them from office. These criteria functioned as essential principles aimed at ensuring political stability, enforcing just governance, and strengthening a sense of responsibility among public servants in medieval Central Asia. Drawing on Khwāndamīr’s *Dastūr al-wuzarā* and *Rawzat al-ṣafā*, this article has examined the expectations placed on officials during the Tīmūrid era, as well as the circumstances – ranging from ethical failures to administrative incompetence – that led to their dismissal.

In his writings, Khwāndamīr emphasizes justice, honesty, knowledge, political foresight, and loyalty as core virtues required for public service. Officials who lacked any of these qualities, or who abused their position – even those of the highest rank – were subject to dismissal. This demonstrates that during the Tīmūrid period, personal integrity and moral conduct were decisive factors in political life. Accountability among state officials was under constant evaluation, guided by a combination of written and oral traditions, religious norms, and political interests.

The Tīmūrid experience further illustrates that the process of dismissal carried greater political and ethical significance than appointment itself, as poor decisions could undermine the entire administrative structure. The analysis presented in this article suggests that medieval governance practices, particularly the criteria for dismissing officials, can serve as a valuable theoretical model for evaluating the conduct of modern civil servants.

REFERENCES

1. Ghiyāth al-Dīn ibn Humām al-Dīn Khwāndamīr. *Dastūr al-wuzarā*. – Manuscript of the al-Biruni Institute of Oriental Studies, Academy of Sciences of Uzbekistan (Tashkent, Uzbekistan). No. 55/I. (in Persian)
2. Muḥammad Khāwandshāh Mīrkhwānd. *Rawzat al-ṣafā fī sirat al-anbiyā’ wa-l-mulūk wa-l-khulafā*. Vol. VII. – Manuscript of the al-Biruni Institute of Oriental Studies, Academy of Sciences of Uzbekistan (Tashkent, Uzbekistan). No. 1716. (in Uzbek)
3. Fasīḥ al-Khwāfi. *Mujmal-i Fasīḥī*. Translated from Persian with introduction, commentary, and index by D. Y. Yusupova. – Tashkent: Fan, 2018. (in Uzbek)
4. Ghiyāth al-Dīn ibn Humām al-Dīn Khwāndamīr. *Dastūr al-wuzarā*: Biographies of the Viziers of Islam until the Fall of the Timurids. Edited and introduced by Sa‘īd Nafīsī. – Tehran: Iqbāl, 1317 AH / 1938 CE. – 514 pages. (in Persian)
5. Sayf al-Dīn Ḥājjī ibn Nizām al-‘Uqaylī. *Āthār al-wuzarā*. – Manuscript of the al-Biruni Institute of Oriental Studies, Academy of Sciences of Uzbekistan (Tashkent, Uzbekistan). No. 2009. (in Persian)
6. Sharaf al-Dīn ‘Alī Yazdī. *Zafar-nāma*. Edited and annotated by A. Ahmad and H. Boboyev. – Tashkent: Yangi Asr Avlodi, 2023. – 567 pages. (in Uzbek)

7. Bakır, A. Uluborlu: A Seljuk City in Medieval Anatolia. Research article // Journal of Social Sciences. – Isparta: Süleyman Demirel University, Faculty of Arts and Sciences, 2013. – 256 pages. (in Persian)
8. Abdurazzaq Samarqandī. Maṭlaʿ al-saʿdayn wa majmaʿ al-baḥrayn. Vol. II, Part I. Events of the years 1405–1429. Translated from Persian with introduction and commentary by A. Urinboev. – Tashkent: Uzbekistan, 2008. – 830 pages. (in Uzbek)
9. Ghiyāth al-Dīn Khwāndamīr. Ḥabīb al-siyar fī akhbār afrād al-bashar. Translated from Persian. Introduction by J. Hazratqulov and I. Bekjonov; annotations by A. Akhmedov and I. Bekjonov. – Tashkent: Uzbekistan, 2013. – 1271 pages. (in Uzbek)
10. Ghiyāth al-Dīn ibn Humām al-Dīn Khwāndamīr. Dastūr al-wuzarāʾ. – Manuscript of the State Library of Germany. No. Ms. Orient. Fol. 288. (in Persian)
11. Alisher Navoi. Complete Works. Vol. XIII. Majālis al-nafāʾis. Edited, translated, and annotated by S. Ganieva. – Tashkent: Fan, 1997. – 300 pages. (in Uzbek)

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Гийас ад-Дин ибн Хумам ад-Дин Хондамир. Дастур аль-вузара. – Рукопись Института востоковедения имени Абу Райхона Беруний Академии наук Узбекистана (Ташкент, Узбекистан). № 55/I. (на перс.)
2. Мухаммад Хавандшах Мирхванд. Равзат ас-сафа фи сирот ал-анбийа ва-л-мулук ва-л-хулафа. Т. VII. – Рукопись Института востоковедения имени Абу Райхона Беруний Академии наук Узбекистана. № 1716. (на узб.)
3. Фасих ал-Хавафи. Муджмалъ-и Фасихи. Перевод с персидского, вступление, комментарии и указатели: Д. Ю. Юсупова. – Ташкент: Фан, 2018. (на узб.)
4. Гийас ад-Дин ибн Хумам ад-Дин Хондамир. Дастур ал-вузара: биографии визирей ислама до падения династии Тимуридов. Под редакцией и с предисловием Саида Нафиси. – Тегеран: Икбал, 1317 г. х./1938 г. – 514 с. (на перс.)
5. Сайф ад-Дин Хаджи ибн Низам аль-Укайли. Асар аль-вузара. – Рукопись Института востоковедения имени Абу Райхона Беруний Академии наук Узбекистана (Ташкент, Узбекистан). № 2009. (на перс.)
6. Шарафуддин Али Йазди. Зафарнаме. Введение, адаптация, комментарии и указатели: А. Ахмад, Х. Бабоеков. – Ташкент: Янги аср авлоди, 2023. – 567 с. (на узб.)
7. Бакир А. Средневековый город сельджуков в Анатолии — Улуборлу. Научная статья // Журнал социальных наук. – Испарта: Факультет естественных и гуманитарных наук Университета имени Сулеймана Демиреля, 2013. – 256 с. (на турец.)
8. Абдураззак Самарканди. Матлаи саъдайн ва мажмаи бахрайн. Том II, часть I. События 1405–1429 годов. Перевод с персидского, предисловие и комментарии: А. Уринбоев. – Ташкент: Узбекистан, 2008. – 830 с. (на узб.)
9. Гийасуддин Хондамир. Хабиб ас-сийар фи ахбар афрад ал-башар. Перевод с персидского, введение: Дж. Хазраткулов, И. Бекжонов; комментарии: А. Ахмедов, И. Бекжонов. – Ташкент: Узбекистан, 2013. – 1271 с. (на узб.)
10. Гийас ад-Дин ибн Хумам ад-Дин Хондамир. Дастур аль-вузара. – Рукопись Государственной библиотеки Германии. № Ms. Orient. Fol. 288. (на перс.)
11. Алишер Навои. Полное собрание сочинений. Том XIII. Маджалис ан-нафаис. Подготовка текста, комментарии и перевод: С. Ганиева. – Ташкент: Фан, 1997. – 300 с. (на узб.)

Nasirillaeva Nodirabegim Furkat qizi

2nd year doctoral student at the Al- Beruni Institute of Oriental Studies (Tashkent,
Uzbekistan)

E-mail: nasirillayevanodira@umail.uz.

ORCID: 0009-0003-5654-3055.

THE LIFE AND WORK OF BIBLIOGRAPHER ABDULLA NOSIROV (1899-1987)

Abstract. This article examines the scientific and creative activities of Uzbek bibliographer and orientalist scholar Abdulla Nosirov (1899-1987) from 1916 to 1940 using a chronological and analytical approach. Drawing on archival documents, notebooks, and periodical press materials, the author analyzes Nosirov's calligraphic work, which he began under the pseudonym "Nosihiy," his library work at the "Turon" library, his connections with prominent intellectuals, the political pressures he faced during the Soviet era, and his contributions to the formation of his bibliographic legacy. The article explores Nosirov's work from the perspectives of library science, source studies, and the history of the press, demonstrating the significance of his scholarly legacy for contemporary scholarship.

Keywords: Abdulla Nosirov, Nosihiy, bibliography, manuscripts, Nosirov's notebooks, oriental studies, State Public Library, Turon Library.

Насириллаева Нодирабегим Фуркат кизи

Докторант 2-го курса Института востоковедения имени аль-Бируни (Ташкент,
Узбекистан)

E-mail: nasirillayevanodira@umail.uz.

ORCID: 0009-0003-5654-3055.

ЖИЗНЬ И ТВОРЧЕСТВО БИБЛИОГРАФА АБДУЛЛЫ НОСИРОВА (1899-1987)

Аннотация. В данной статье на основе хронологического и аналитического подхода освещается научная и творческая деятельность узбекского библиографа и востоковеда Абдуллы Насирова (1899-1987) в период с 1916 по 1940 год. Автор на основе архивных документов, тетрадей и материалов периодической печати анализирует каллиграфическую деятельность Насирова, начатую под псевдонимом "Носихий," его библиотечную работу в библиотеке "Турон," его связи с известными представителями интеллигенции, политическое давление, с которым он столкнулся в советский период, и его заслуги в формировании библиографического наследия. В статье деятельность Насирова рассматривается с точки зрения истории библиотековедения, источниковедения и печати, и обосновывается значимость его научного наследия для современной науки.

Ключевые слова: Абдулла Насиров, Носихий, библиография, востоковедение, библиотека "Турон," Государственная публичная библиотека, рукописи, тетради Насирова.

Abdulla Nosirov (1899-1987) was one of the scholars who left a distinctive mark on the history of Uzbek bibliography and Oriental studies, dedicating his life to the study, organization, and introduction of manuscripts into academic discourse. His work played a significant role in the development of librarianship, calligraphy, and source studies in the 20th century. However, despite his contributions, Nosirov's life and scholarly legacy, particularly the handwritten notebooks he compiled ("Nosirov notebooks"), remain an area that has not yet been fully explored or subjected to comprehensive scientific analysis.

Several articles and pamphlets have been published to date that generally cover the life and work of Abdulla Nosirov. In particular, during his lifetime, M. Khakimov published an article titled "Kitobdor" ("The Book Lover") [1, pp. 77], which provided information about Nosirov's contributions to the science of bibliography, his authored treatises, and the sources he collected and classified. Additionally, several articles about Abdulla Nosirov's activities appeared in former Soviet publications such as Oydin and Toshkent Oqshomi [2, pp. 2].

During the years of independence, scholars who had worked alongside Nosirov, including Q. Munirov and O. Jalilov, emphasized in their writings the scholarly heritage he amassed throughout his life and acknowledged him as an expert in ancient manuscript sources [3, pp. 181–187]. These articles primarily focus on Nosirov's life, his love for books, his profound knowledge of manuscripts, his assistance to many scholars by reading and interpreting sources, his role in locating information within manuscripts, and his skills as both a copyist and a master calligrapher.

However, these studies do not delve deeply into the scholarly legacy he compiled over his lifetime, known as the "Nosirov Notebooks." Specifically, there has been little discussion about why they were created, why they were written in the old Uzbek script, their classification, or their historiographical significance. Moreover, almost no information is available about the scholar's early life in the early 20th century.

Later, researcher U. Khodjayeva directed her attention to Abdulla Nosirov's role in studying the history of the Uzbek press [4, pp. 145–152]. In her study, the "Nosirov Notebooks" are shown to be an important source for exploring the Arabic-script period of Uzbek print media.

In the monograph "Istoriya i istoriki Uzbekistana v XX stoletii" ("History and Historians of Uzbekistan in the 20th Century"), published in 2014, an article by the researcher B. Babadjanov titled "'Ulama' in the Soviet Institute of Oriental Studies" was included [5, p. 347]. The article highlights the efforts of several scholars with religious education (ulama) who worked at the Institute of Oriental Manuscripts in the 20th century. Despite the prevailing political and ideological circumstances, these scholars made significant contributions to the formation of the institute's manuscript collection. In particular, the article notes Abdulla Nosirov's participation in compiling the index cards of Eastern manuscripts and his extensive annotations and descriptions of manuscript sources. This article presents Nosirov's contributions within a general context.

In our own research, however, we aim to present Abdulla Nosirov's life and scholarly activity in greater detail, with chronological structure and special attention to specific aspects. This study relies on archival documents, information provided by Nosirov himself in his personal notebooks, articles published about him in periodical press, as well as interviews with individuals who were in direct contact with him.

First and foremost, when studying Nosirov's life and work, we observe that it can be divided into two distinct periods:

1. The first period, during which the scholar wrote under the pen name "Nosihiy" (1916–1940).
2. The second period, during which he was active under the name Abdulla Nosirov, as he is commonly known (1941–1987).

There are several reasons for dividing Nosirov's career in this way. First of all, in his early calligraphic works (1916), he used the pen name "Nosihiy." His only known manuscript work Bilkat was written under this name (1920), and during the 1920s–1930s, articles published in the periodical press also cited the name and pseudonym "Nosihiy."

The second period includes archival records that document Nosirov's collaboration with several prominent Russian bibliographers. These include his work at the State Public Library (1941–1943) and later at the Institute of Oriental Manuscripts (1943–1987), where he was employed under the name Nosirov. In this article, we focus only on the first period of Abdulla Nosirov's life and scholarly activity, from his birth up to the year 1940.

Abdulla Nosirov – Nosihiy was born on December 6, 1899, in the Mahsidoz neighborhood of Tashkent, into the family of Muhammad Nosir. His father, Muhammad Nosir (Nosih) Alimuhammad (1868–1918), was a progressive intellectual who engaged in book trading – a

profession known as sahhoflik. His grandfather, Ali Muhammad, worked as a teacher (mudarris) at the former Shukurkhon madrasah in Tashkent. Abdulla Nosirov was raised under the care of his grandfather until the age of 18. His love for books was deeply influenced by both his father and grandfather. Recalling his childhood, Nosirov said:

"My father and grandfather owned thousands of books. I grew up among them, familiarizing myself with those books" [6, p. 16b].

Muhammad Nosih Alimuhammad (1868–1918) was one of the enlightened intellectuals of his time. After graduating from the Shukurkhon madrasah, he initially worked as a bookbinder at the Sahhof bazaar. Later, he opened a bookshop there and imported books from Arabia, India, Kashmir, Iran, Afghanistan, Turkey, Orenburg, Kazan, and Azerbaijan for trade [7]. A passionate admirer of fine literature himself, he was deeply interested in this profession [8, pp. 176–177].

Between 1896 and 1916, Abdulla Nosirov's father, Muhammad Nosih, published more than 15 books. Today, the books he published are preserved at the Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of Uzbekistan. In 1908, he published a book he had compiled himself titled "Bayoz maa gulshani ash'or". This book is currently held in the manuscript collection of the Institute of Oriental Studies under catalog number 325. The work consists of two parts. The first part includes ghazals and poems by poets such as Nizami Ganjavi, Lutfiy, Fuzuli, Umar Khan, Gulkhani, Uvaysi, Mahzuna, Muqimi, Furqat, Akmal, and Kamiy. The second part of the Bayoz is dedicated to poems by Azerbaijani poets. In general, both Abdulla Nosirov and his father Muhammad Nosih played a significant role in the dissemination of Turkic literature and publications like Molla Nasriddin [9, p. 2], as well as many 20th-century periodicals throughout our country.

Abdulla Nosirov grew up in such an intellectually rich environment and pursued education at the Kokaldosh and Beklarbegi madrasahs in Tashkent. During his time at the madrasah (between the ages of 15 and 18), he diligently studied the intricate art of calligraphy under Sirojiddin Makhdum Sidqiy Mirzohid ogli Khondayliqiy (1884–1934), a teacher at the Kokaldosh madrasah.

Calligraphic Activity

Sidqiy Khondayliqiy [for detailed information about him, see sources 18 and 21] was a 20th-century intellectual, poet, calligrapher, seal-maker, and translator. Abdulla Nosirov was among his most outstanding students and learned Arabic and Persian, as well as the art of calligraphy, from him. Growing up in Khondayliqiy's literary circle, Nosirov also developed a deep love for poetry. Sidqiy Khondayliqiy referred to him in his autobiography as "my student Abdullah Makhdum Nosihiy", which clearly distinguishes him from his other disciples [10, p. 39a].

It is also important to note that Abdulla Nosirov played a major role in preserving Khondayliqiy's scholarly legacy. After Khondayliqiy's death, it was thanks to Nosirov's efforts that his teacher's manuscripts and books from the village of Parveztepa, where he had spent his final years, were brought to the Abu Rayhan Beruni Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan [11, p. 26].

From 1916 onward, Abdulla Nosirov began to apply the art of calligraphy that he had learned from his teacher. That same year, he copied the lithographed editions of Dilorom, Zayn ul-Arab, and Hurliqo—works printed by his father Muhammad Nosih Ali Muhammad—by hand.

Later, in 1925, at the request of Abdulla Qodiriy, Abdulla Nosirov transcribed the first print-ready version of the novel O'tgan kunlar (Bygone Days). This event is documented in his notebooks [6, 69b pp] and also in the memories he shared with many people:

"An event that happened while I was working at the 'Turon' Library has never left my memory," Abdulla Nosirov once recalled. "The beloved son of our nation, the famous writer Abdulla Qodiriy (Julqunboy), often came to the library and borrowed books from me. Through such meetings and sincere conversations, I became closely acquainted with him. Out of deep respect, he never addressed me by name, but rather called me 'Makhdum Janoblari'—meaning 'Honorable Scholar.'

One day he asked, 'Makhdum Janoblari, if you have time, could you look over my novel? I would like to keep the manuscript and prepare a copy for the publishing house.' I gladly accepted his request and began working. The novel was O'tkan kunlar. With the payment I received from Abdulla Qodiriy for this service, I bought a radio at that time" [12, 27 pp].

Nosirov's later calligraphic work dates to around 1940, when he copied the Arabic-language manuscript of the famous Muslim traveler Ibn Battuta's Tuhfat al-nuzzar—specifically, the sections on the "Dasht-i Qipchoq" and "Movarounnahr and Khwarazm." Both sections are currently preserved in the Manuscript Collection of the Institute of Oriental Studies, Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan.

In the same year (1940), together with calligrapher Muhammad Hasan, Abdulla Nosirov copied the second volume of Tarikh-i jadid-i Tashkand by Muhammad Solih Qorakhoja og'li Toshkandi (d. 1889) in Persian.

Nosirov's mastery in the field of calligraphy did not end there. It should also be noted that in 1968, he participated in the restoration and reconstruction of ancient architectural monuments in Uzbekistan. For instance, he took part in the restoration work of several sites in Samarkand, such as Gur-e Amir and the Ulughbek Madrasah. He collaborated with the renowned calligrapher Abduqodir Murodov to reconstruct inscriptions that had faded over time or had become illegible due to damage.

As evidence of this, we can recall an event related to the Gur-e Amir mausoleum:

"During the restoration of the mausoleum, there were difficulties in restoring the main entrance inscriptions, as well as the inner and outer texts. No written documentation related to the construction of Gur-e Amir had survived, which posed a seemingly unsolvable problem. Yet the restoration of the inscriptions was essential.

In such a challenging situation, Abdulla ota did not lose hope. He constantly pondered over the task, day and night. One day, exhausted, he fell asleep and dreamt of the architect who had built the mausoleum. In the dream, the architect clearly recited all of the lost inscriptions to Abdulla ota. This vision was a perfect solution for the tireless Abdulla ota. Following this, the restoration progressed successfully, and the inscription was finally reconstructed: 'This building was constructed by the architect Muhammad ibn Mahmud al-Banno Isfahani.' Abdulla ota recounted this story to me about forty years ago," the writer recalls.

According to the "Personal Record of Nosirov" preserved in the Archive of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, in a handwritten "Autobiography" by Nosirov himself, he writes that in 1921 he studied at a teacher training course and worked as a teacher [13, 31 pp]. Later, he tested himself in the field of calligraphy and, in 1921, was employed as a calligrapher at the Turkestan State Publishing House (he worked with Abduqodir Murodov) [6, 8b pp]. From 1922 onwards, Abdulla Nosirov began his career in librarianship.

His activity at the "Turon" Library (1922–1930)

In libraries of the Muslim world, the classification of books, their cataloging, and the creation of bibliographic works followed a historical-hierarchical classification principle. That is, books were classified according to the historical development of the sciences to which they were dedicated, and the prestige those sciences held in medieval society [14, 108 pp]. Later, by the 1820s, libraries and collections began organizing books according to a new system. Our research shows that Abdulla Nosirov began his initial bibliographic work independently by creating a card index of manuscripts and lithographic books in Arabic, Persian, and Turkic languages. As a result of this experience, in 1922, Nosirov was accepted as a librarian at the "Turon" Library [13, 31 pp], where he made a significant contribution to its development.

The "Turon" Library, established in 1913 in the Old City part of Tashkent, soon became a gathering place for many intellectuals of the country. Initially called "Asia," the library's collection was formed thanks to donations of personal book collections from prominent Uzbek enlighteners.

Although the newly established library initially did not possess many books, it managed to attract thousands of book lovers. Dozens of poets and writers such as Cho'lpon (1898–1938), Fitrat (1886–1938), Shokirjon Rahimiy (1898–1938), Elbek (1898–1939), Oybek (1905–1968), Otajon Hoshim (1905–1938), as well as Russian historian V.V. Bartold (1869–1930) and Turkish scholar Cho'ponzoda (1893–1937), enriched their knowledge at this institution [15, 11 pp].

In 1925, the renowned orientalist V.V. Bartold (1869–1930) visited the “Turon” Library to work with its collection. There, he became acquainted with the sharp-minded librarian Abdulla Nosirov. Impressed by Nosirov's attentiveness and precise knowledge of which sources were found in which books, Bartold also benefited from his calligraphic skill. At Bartold's request, Nosirov wrote the following words in Arabic on the first page of the book *Iqd al-Juman*: “*Iqd al-Juman*” – compiled by the friends and students of the virtuous master, historian of Turkestan, sayyid Bartold Kamil, in honor of him, among the scholars of Turkestan, 1345 AH. [6, 67a pp].

One of the senior members of the “Turon” Library and a veteran of labor, Qodir Norkhojaev, recalls in his memoirs:

“The ‘Turon’ Library was located in a building near the old Jo‘va square, and students from the Tashkent Pedagogical Technical School often visited it. One day, when I went to the library to borrow a book, I saw a cheerful and pleasant-looking man standing there. At that moment, Abdulla Nosirov (who later worked as a bibliographer and researcher at the Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of Uzbekistan) came from inside with a book and handed it to that man. As he took the book and began to flip through it, my eyes caught the title *Sarvati Funun*. It was the first time I had seen a book with that name. After the man left, I asked Abdulla aka who he was, and he said, ‘That poet is Cho'lpon. He just borrowed a journal published in Istanbul.’” [16, pp. 22–24].

Let us now turn our attention to Abdulla Nosirov's efforts to promote and enrich the “Turon” Library. As mentioned earlier, Abdulla Nosirov began his professional activity at the “Turon” Library in 1922 as a librarian. Between 1928 and 1930, he served as the head of the library.

According to a testimonial given by former scientific staff members of the “Turon” Library, A.I. Ageev (1902–1975) and M.N. Latipova [6, p. 89b], Nosirov introduced several innovations upon assuming the role of director. At that time, the library required significant technical organization, including inventorying books and record-keeping, which were still being conducted using outdated methods, even for that era.

Thanks to Nosirov's efforts, the library acquired a new face: new custom-built bookshelves and other equipment were installed, a re-inventory was carried out, catalogues were compiled, and copies of newspapers and journals from that period were bound and preserved. The library's budget and staff numbers increased. In order to promote new books, Nosirov organized exhibitions and literary evenings.

In October 1930, Abdulla Nosirov was dismissed from his leadership position at the “Turon” Library. We also tried to find the reasons for this in newspapers and journals from that time. An article signed “A.U.” titled ‘The October Library Must Live’, published in the March 6, 1931 issue of *Qizil O‘zbekiston*, states:

“Due to the poverty of the local budget, the ‘October’ Library was transferred to the state budget by decision of the People's Commissariat for Education in May 1930, and it was merged with the Central Asian Library. It was decided that the deputy director of the Central Asian Library would also serve as the head of the ‘October’ Library... The director who had brought the library up to the latest technical standard was dismissed under the pretext of ‘staff reduction.’” [11].

Nosirov's tenure as director of the “Turon” Library came to an end after the library was incorporated into the Central Asian Library system, which is now known as the National Library of Uzbekistan named after Alisher Navoi.

Our research shows that Abdulla Nosirov operated under the pseudonyms Nosihiy and Nosihov from his youth until the closure of the “Turon” Library in 1940. It seems that his early years, especially those connected with the “Turon” Library, formed a distinct phase in his life. In

one of his personal notebooks, Nosirov reflects on this period: “At that time I was known by the name Nosihiy; now I go by Nosirov.” [6, 74 a pp].

In his articles published in the press during the 1920s and 1930s, as well as in his first work “Bilkat”, dedicated to Central Asian scholars and written in 1920, Nosirov signed as Nosihiy. His active participation in the early 20th-century press and his Bilkat manuscript will be addressed in detail in our forthcoming studies.

Due to the poor preservation of archival records related to the “Turon” Library, we were unable to make extensive use of them in this study. However, based on his published articles, his handwritten autobiography, and the notebooks preserved in the Oriental Studies Institute’s archive, we can draw reasonable conclusions about the years he spent working at the “Turon” Library and his significant contributions during that time.

Other Libraries (1931–1940)

Although Abdulla Nosirov was dismissed from his role as director of the “Turon” Library in 1930, he continued his work in the library system. From 1931 to 1932, he served as director of the Stalin District Library, and from 1932 to 1933, he held the same position at the Oktyabr District Library [17, 31 pp].

By the late 1930s, political repression in Uzbekistan intensified. The purges reached many of the country’s most prominent figures in science, culture, government, and public life. Abdulla Nosirov was not spared from this turmoil. In 1933, he was arrested on charges of “embezzlement” [18, 347 pp], as recorded in his autobiography preserved in the archives of the Academy of Sciences of Uzbekistan.

According to the renowned Uzbek literary scholar, Academician Naim Karimov, Nosirov was imprisoned for allegedly selling a copy of the Arabic version of the novel “O‘tkan kunlar” (“Bygone Days”) in secret. While in prison, he shared a cell with Habibulla Qodiriy, the son of the writer Abdulla Qodiriy. This encounter led to a close friendship between them. As a result of their relationship, Nosirov later became actively involved in collecting, preserving, and studying the scholarly legacy of Abdulla Qodiriy [3, 141 pp].

Nevertheless, in 1936 Abdulla Nosirov was acquitted and resumed his work at the Oktyabr District Library. In 1938, when the “Turon” Library was granted the status of Tashkent Region, it began functioning as a scientific and methodological center for all libraries in the Tashkent Region [19, 14 pp]. From 1938 to 1940, Nosirov worked as a senior librarian at the Chinoz District Central Library, which was part of this methodological center.

In conclusion, Abdulla Nosirov’s early scholarly career from 1916 to 1940 marked his formative period as a bibliographer, calligrapher, and librarian. During this phase, he wrote under the pseudonym “Nosihiy,” worked at the “Turon” Library, and established methods for handling, copying, and cataloging manuscripts. His mentors, madrasa education, and connections with contemporary intellectuals played an important role in his professional development. Despite facing political pressures and imprisonment during this time, it was precisely in these years that Nosirov laid the foundation for his later bibliographic legacy.

REFERENCES:

1. Habibulla Zayniddin. Keeper of Manuscripts. *Hidoyat Journal*, 2019, Issue 2, pp. 26–27.
2. Irisov A. // *Toshkent Evening*, September 18, 1975, p. 3.
3. Karimov N. Contemporaries of Abdulla Qodiriy. p. 141.
4. Munirov Q., Jalilov O. The Rare Keeper of the Treasury of Spirituality. // *Sharqshunoslik*, Issue 9, Tashkent: Fan, 1999, pp. 181–187.
5. Nosirov A. Who Was Muhammad Nosih. Uzbekistan Academy of Sciences, Institute of Oriental Studies, Manuscripts Fund, Inventory No. 13503.
6. Nosirov A. Register of Materials and Sources Collected by Nosirov. Uzbekistan Academy of Sciences, Institute of Oriental Studies, Manuscripts Fund, Inventory No. 13498, p. 16.

7. Oxunjonov E.O. History of National Librarianship: Part 1, Textbook / E. Oxunjonov; Chief Editor A.O. Umarov; – Tashkent, Alisher Navoiy National Library of Uzbekistan, 2004, p. 108.
8. "Turon" Library – A Center of Culture and Enlightenment: [Collection of Articles] / Tashkent Region "TURON" Information and Library Center. – Tashkent: Publishing House of Alisher Navoiy National Library of Uzbekistan, 2018, p. 11.
9. Uzbekistan Academy of Sciences, Institute of Oriental Studies, Main Fund No. 7629, page 39a.
10. Uzbekistan Academy of Sciences, Institute of Oriental Studies, Main Fund No. 13495, page 76a.
11. Red Uzbekistan, April 5, 1926, No. 78.
12. Sobirova V. Fortress of Enlightenment. Librarian Scientific and Methodological Journal, 2022, Issue 2 (54), pp. 22–24.
13. Khakimov M. Booklover // Guliston, 1973, No. 5, p. 77.
14. Khasanov M. // Toshkent Evening, July 18, 1974, p. 2.
15. Archive of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, Fund 55, File 255, Sheet 31. (Personal file of A. Nasyrov)
16. Babadzhanov B. "Ulama" in the Soviet Institute of Oriental Studies // History and Historians of Uzbekistan in the 20th Century. Tashkent, 2014, p. 347.
17. Javharova R. The Literary Heritage of Sirojiddin Siddiqi Khondayliq. Dissertation for the Degree of Candidate of Philological Sciences. Tashkent, 1996.
18. Materials on Central Asian Sphragistics (Tashkent, 19th – early 20th centuries). Catalog of Seal Impressions. Compiled by Shovosil Ziyodov. Samarkand: MITSAY, 2020, p. 26.
19. Navoi and Literary Relations. Muhammad Sharipov. Tashkent: Fan, 1968, pp. 176–177.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Хабибулла Зайниддин. Знаток рукописей. Журнал "Хидоят," 2019, No 2. - С. 26-27.
2. Ирисов А. // Тошкент окшоми, 18 сентября 1975 г., С.3.
3. Каримов Н. Современники Абдуллы Кадири. С.141.
4. Муниров К., Джалилов О. Уникальный знаток сокровищницы духовности. // Востоковедение, No 9, Ташкент: Фан, 1999, С.181-187.
5. Носиров А. Кем был Мухаммад Носих. Инвентарный фонд рукописей ИВ АН РУз No 13503.
6. Носиров А. Список материалов и источников, собранных Носировым. Инвентарный фонд рукописей ИВ АН РУз No13498. - С.16 б
7. Охунжонов Э.О. История библиотечного дела Родины: учебник, часть 1 / Э.Охунжонов; Ответственный редактор А.О.Умаров; - Ташкент, Национальная библиотека Узбекистана имени А.Навои, 2004. С. - 108.
8. Библиотека "Турон" - храм культуры и просвещения: [сборник статей] / Информационно-библиотечный центр "ТУРОН" Ташкентской области. - Ташкент: Издательство Национальной библиотеки Узбекистана имени Алишера Навои, 2018. С.- 11.
9. Основной фонд ИВ АН РУз No 7629, стр. 39 а.
10. Основной фонд ИВ АН РУз No13495, стр. - 76а.
11. "Кизил Узбекистон," 5 апреля 1926 г., No 78.
12. Собирова В. Крепость просвещения. Научно-методический журнал "Кутубхоначи," 2022, No 2 (54). С. 22-24.
13. Хакимов М. Книжник // Гулистон, 1973, No 5. С. 77.
14. Хасанов М. // Тошкент окшоми, 18 июля 1974 г., - С.2;
15. Ходжаева У. "Тетради А.Носирова" важный источник в изучении истории узбекской печати. // Востоковедение, No 11, Ташкент: Фан, 2002, С.145-152.
16. Архив АН РУз, ф. 55, д. 255, л.31. (Личное дело А. Насырова)
17. Бабаджанов Б. "Улама" в советском Институте востоковедения // История и историки Узбекистана в XX веке. Ташкент, 2014. С. 347

18. Жавхарова Р. Литературное наследие Сираджиддина Сидки Хандайлики. Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук. Ташкент, 1996;
19. Материалы по среднеазиатской сфрагистике (Ташкент. XIX - начало XX вв.) Каталог оттисков печатей. Составитель Шовосил Зиёдов. Самарканд: МИЦАИ, 2020. - С.26

Юлдашев Ш. А

Докторант первого года обучения Института востоковедения имени Абу Райхана

Бируни Академии наук Республики Узбекистан

e-mail: shukurjonyuldashev76@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-5591-471X>

ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОЕ ДВИЖЕНИЕ И ФОРМИРОВАНИЕ МЕСТНОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ В ВОСТОЧНОМ ТУРКЕСТАНЕ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА

Аннотация. В данной статье освещается просветительское движение, сформировавшееся в Восточном Туркестане в первой половине XX века, а также роль местной интеллигенции в этом процессе. Анализируется значение джадидского движения в социально-политической и культурной жизни региона, а также деятельность представителей интеллигенции по пробуждению народа, реформированию системы образования и воспитания, развитию национального самосознания. Просветительское движение, начавшееся в соседних регионах, особенно в Туркестане в конце XIX века, не оставило равнодушными и представителей интеллигенции, проживавших в этом крае. Они стремились к просвещению народа и развитию государства. Интеллигенция прилагала усилия к реформированию школьного образования, формированию нового мировоззрения в сфере просвещения и созданию слоя местных просветителей. Особую роль в этом процессе сыграли такие просветители, как братья Мусабоевы и Абдукоди́р домла. Статья подготовлена на основе исторических источников и научной литературы и направлена на всесторонний анализ процессов просветительского движения в Восточном Туркестане.

Ключевые слова: Восточный Туркестан, джадидизм, просветительское движение, местная интеллигенция, реформа образования, национальное самосознание, культурное пробуждение, Маариф, братья Мусабоевы, Абдукоди́р домла

Yuldashev Sh.

Al-Biruni Institute of Oriental Studies of Uzbekistan Academy of Sciences, Doctoral student

e-mail: shukurjonyuldashev76@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-5591-471X>

THE ENLIGHTENMENT MOVEMENT AND THE FORMATION OF THE LOCAL INTELLIGENTSIA IN EASTERN TURKESTAN IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

Abstract. This article highlights the Enlightenment movement that emerged in Eastern Turkestan during the first half of the 20th century and the role of the local intelligentsia in its development. It also analyzes the significance of the Jadid movement in the socio-political and cultural life of the region, as well as the efforts of intellectuals to awaken the public, reform the educational system, and foster national consciousness. The Enlightenment movement, which began in the late 19th century in neighboring regions - particularly in Turkestan - did not leave the local intelligentsia of Eastern Turkestan indifferent. These intellectuals took active steps to educate the population and contribute to the development of the state. They worked toward reforming school education, shaping a new worldview in the field of education, and establishing a local intellectual class. Enlightenment figures such as the Musaboyev brothers and Abduqodir Domla played an

important role in this process. The article is based on historical sources and scholarly literature, and aims to provide an in-depth analysis of the Enlightenment movement in Eastern Turkestan.

Key words: Eastern Turkestan, Jadidism, enlightenment movement, local intelligentsia, educational reform, national consciousness, cultural awakening, Maarif (education), Musaboyev brothers, Abduqodir Domla

Introduction. The majority of the world's Uyghur population resides in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region. This region is multiethnic and is home to 13 different ethnic groups. The Uyghur language serves as the primary language and functions as both a means of communication and a vehicle of cultural expression. The population is predominantly Muslim and follows the Islamic faith. During the Qing Dynasty (1885–1911), the Republican period (1911–1949), and the Communist era (from 1949 onward), significant changes began to occur in the spheres of education and culture in Eastern Turkestan. In the first half of the 20th century, the “Jadidism” movement—widely known throughout Turkestan—started to spread rapidly. The emergence of a network of schools, including model schools (na'muna schools), and the involvement of the wealthy merchant class in educational efforts played an important role in fostering an educated society. The merchant brothers, the Musaboyevs, notably contributed to the enlightenment of the local population by selecting and supporting a group of young intellectuals to pursue education abroad and later assist in educating the youth of the region.

Literature review. We have analyzed several sources related to the topic. In particular, the article written by Dr. Mettursun Biydulla discusses the education system in Eastern Turkestan and provides important information about the Jadidist movement. Additionally, Jamil Hasanli's work “The Soviet Union's Policy in Xinjiang” [1, p.10] offers insights into the Uyghur homeland and the developments of the first half of the 20th century.

The Japanese scholar Oishi Shinichiro, in his article “The Jadid Movement in Kashgar”, also examines the establishment of Jadid schools in Eastern Turkestan and interprets the 1930 revolution as being influenced by the Jadidists [2, p.20]. Scholars such as Nabijan Tursun, Sh. Quldoshev, and Rustam Sadri have also addressed the Enlightenment movement in the Uyghur region and the efforts of local intellectuals in forming a new school system. Furthermore, articles and theses published in newspapers and journals have contributed to a broader analysis of the subject. Works dedicated to the lives and contributions of local intellectuals such as the Musaboyev brothers [3, p. 76] and Abduqodir Domla [4, p.10], and their efforts to promote science and education, have also played an important role in this research.

Research Methodology. In addressing the issue presented in this article, a methodological approach was employed through the systematic content analysis of scholarly works authored by both local and foreign researchers, as well as by Uyghur intellectuals. Additionally, an interdisciplinary approach was extensively applied throughout the article, and the key questions related to the topic were thoroughly analyzed.

Results. At the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries, the Uyghurs were influenced by changes occurring both in neighboring regions and around the world. This process led to the establishment of schools based on the “usuli-jadid” (new method) approach to education. These schools emphasized not only religious knowledge but also the acquisition of secular subjects. The Jadidist movement, which began in the Turkestan region in the late 19th century, inevitably extended its influence to Eastern Turkestan as well. Islamic education in Eastern Turkestan emerged during the 1880s and 1890s, inspired by the Jadidist movements in Central Asia and Crimea. The curriculum in these schools was primarily religious in nature, but sometimes also included the study of works by classical poets such as Navoi and Hafez [5, p. 1751].

In the cultural developments of Eastern Turkestan, the contribution of progressive intellectuals was significant. The Jadidists set the advancement of science and, above all, the implementation of reforms in the field of education as their primary objective. Local intellectuals in Eastern Turkestan actively participated in efforts to reform the education system, particularly school activities.

A new system of education—namely, Jadid schools—was introduced in Eastern Turkestan in the early years of the 20th century [6, p. 93]. Merchants who had studied abroad or traveled to foreign countries for trade opened new-method Jadid schools in the region. For instance, the merchant brothers Musaboyev, in 1909, established a school next to the factory they had opened, specifically for their workers. They invited teachers and created the necessary conditions for education. This practical initiative had a positive impact, as it inspired other wealthy local officials to awaken and follow suit. Consequently, they began sending their children to study in countries such as Turkey, Egypt, the Soviet Union, and Germany. Among those who had gone abroad and returned with an education were figures like Ma'sum Afandi, Abdurahmon Afandi, Abdulla Afandi, and Sobit Musaboyev. Some members of the upper class, along with a segment of progressive merchants, viewed the Tatar-style usuli-jadid (new-method) education as the most effective path toward enlightening the nation. Based on information preserved through the Tarjimon newspaper, edited by Ismail Gasprinski, it is evident that the first usuli-jadid schools in the Uyghur region were opened between 1899 and 1900, as a result of the initiative and support of the Musaboyev brothers [7, p. 24]. According to the research of the Tatar intellectual Mirqasim G'usmanov, the development of modern education in the Uyghur homeland began in the early 20th century under the direct influence of Tatar Jadidists [8, p. 18]. Japanese scholar Oishi Shinichiro, relying on reports published in the Vaqt newspaper, asserts that usuli-jadid schools were opened in the Uyghur homeland between 1907 and 1908, and that some Uyghur youth began receiving education in these schools [9, p. 23]. A special report about this was published in the June 23, 1909, issue of Vaqt.

This report was sent from Ghulja and contained the following statement: “An examination was conducted for 27 students studying at the school opened by the Musaboyev Society. As in the previous year, Teacher Sora Khanim provided them with good instruction in various crafts, arts, arithmetic, geography, grammar, and lessons from the Holy Qur'an. The local wealthy individuals also established a shelter for the poor called Dorulshafqat, where children were taught arithmetic and geography.” According to recent research, under the efforts of the Musaboyev Society, the first usuli-jadid school built in a place called Eksoq near Artush was not, as previously claimed in early Uyghur articles, constructed in 1885, but rather in the autumn of 1899 [5, p.136]. In addition, Uzbek reformers also made notable contributions to the advancement of science and education in Eastern Turkestan. Among them was Bilol Azizy, who was born in Andijan and moved with his family to Kashgar in 1931, later settling in Khotan. Bilol Azizy began writing poetry at the age of 16, and his poems were published in newspapers in Khotan, Ürümchi, and Aksu [10, p.9].

Nasr Okhun Domulla, originally a merchant, frequently traveled to neighboring regions and, having witnessed the Uzbek and Tatar reformers' passion for knowledge, was inspired to enlighten and educate his own people. Using his own resources, he established the first school in 1873. Due to a shortage of qualified teachers capable of providing modern education, he arranged for educators to study in other regions and created the necessary conditions for them to spread knowledge upon returning. For example, in 1887, Nasr Okhun Domulla sent Karim Okhun Domulla to study at the Dorilfunun (university) in Kazan. After acquiring the required knowledge there, Karim Okhun returned and began teaching to educate the youth of Eastern Turkestan. In the early years, the number of students receiving education at the school reached 105, including 25 girls. At this school, subjects such as arithmetic, linguistics, literature, Persian language, geography, and tajwid (rules of Qur'anic recitation) were taught [11, pp. 52]. In addition, Uzbek reformers also made efforts to

advance education in Eastern Turkestan. For instance, in 1906, Uzbek intellectuals opened the first Jadid school named Na'muna in Gulcha [12, p. 364]. Starting from 1934, this school was headed by Ahmad Bahkili. During his tenure, several schools, including Husayniya, Rovshan, and Gulshan, were renovated. Ahmad Bahkili introduced the teaching of language and literature, history, physics, and chemistry at these institutions [13, p.46]. In 1912, Abduqodir Domulla established a Jadid school where students were sent to Istanbul, Kazan, and Ufa for higher education. Abduqodir Domulla was among the intellectuals who aspired toward modern knowledge and progress. Furthermore, in 1908, Tatar merchants in Ghulja opened a school for girls where instruction was provided in the Turkish language [14, p.23]. The Turkestan region also played a role in enhancing education and culture in Eastern Turkestan. Starting from 1905, Jadid newspapers and journals published in Turkestan began to spread into this region [15, p.93]. In 1909, another Jadid school began operating in the region. To enhance their academic development, prominent Uyghur scholars pursued education in Bukhara madrasas. Among them were Abdulqadir Domulla, Sobit Domulla Abdulbaqi, and Maqsud Muhiti from Turpan. Merchants who had studied abroad and engaged in trade opened new-method Jadid schools in the homeland upon returning. One of the earliest progressive primary schools in southern Eastern Turkestan was established in the village of Ekisok near Artush, not far from Kashgar. In 1914 or 1915, the first pedagogical college in Kashgar was established, and Habib's son Ahmat Kamol, who had studied in Istanbul, was appointed as its director. He developed the curriculum based on the Ottoman model. The 1910s and 1920s witnessed an expansion of schools as a result of these reforms [6, p. 1392].

In 1933, teachers who had studied abroad—especially in Turkey—mobilized students from Jadid schools in Artush to support the Eastern Turkestan independence movement. These events demonstrate the links between Uyghur intellectuals who had traveled to Ottoman Turkey and the Eastern Turkestan Independence Movement. According to Oishi Shinichiro, Abduqadir Domulla was one of the leading figures of the Jadidist movement in Eastern Turkestan. As noted earlier, Abduqadir Domulla founded the first Jadid school in Kashgaria, as documented in the newspapers Vaqt and Sho'ro.

Another notable researcher of the Uyghur Jadidist movement was Dr. Abdurashit Qarluq Afandi. In his writings, he discussed the emergence of modern education and the spread of Jadidism to various parts of the Uyghur region. Qaysar Korhonchi's book *The Musaboyev Brothers* highlights the activities of these merchant brothers [9, p. 41], emphasizing their businesses, sponsorship of science and education, and efforts toward societal progress. The book *The Immortal Stars of Uyghur Educational History* also includes a chapter titled *The First Founders of Modern Uyghur Education: The Musaboyev Brothers*. Musaynboy and Bahoviddinboy Musaboyev (1851–1928, 1844–1926) are recognized as pioneering founders and enlightenment figures in modern Uyghur education [7, p.115]. During the 1930s and 1940s, Uyghur education in Eastern Turkestan continued to develop, resulting in the emergence of a significant number of Uyghur intellectuals. Central Asia became a primary source of academic advancement for them, and many were educated in the arts and sciences at universities across the region. Between 1934 and 1937, under pressure from the national independence movement and with support from the Soviet Union, Sheng Shicai sent over 400 students to the Central Asian University in Tashkent, as well as to higher educational institutions in Uzbekistan and Kazakhstan. At the same time, secondary schools, teacher-training institutes, and the Xinjiang Institute were established in Ürümchi. A Union for Cultural Development was formed to represent all ethnic groups in the province. This became the largest cultural organization in Xinjiang, encompassing 1,883 schools and 180,000 students [11, p.49]. As previously discussed, the educational and scientific progress in Eastern Turkestan was directly influenced by the Jadidist movement in Turkestan. For this reason, many Uyghur intellectuals visited Turkestan not only for trade and social purposes but also to pursue academic and technical

knowledge. A considerable number of Uyghur intellectuals studied in major cities across Turkestan. Some reform-minded individuals from Turkestan also held high-ranking positions in Eastern Turkestan. For example, four Uzbek ministers of the Republic—Zarif Qori (Secretary of Justice), Abdulla Khani (Secretary of Health), Sultanbek (Secretary of Military Affairs), and Yusufjan (Chief of Staff)—had all been educated in Turkestan. Obul Hasan Haji, who served as the Secretary of Trade and Agriculture, had studied in Tashkent, Ufa, St. Petersburg, and Moscow [16, p.293]. Another prominent Uyghur intellectual, Mahmut Muhiti, was an active participant in the Uyghur enlightenment movement in Turpan. He was the younger brother of Maqsud Muhit, a leading Uyghur figure in trade and education. Mahmut Muhiti supported cultural and educational development and the promotion of Uyghur national consciousness in the Kashgar–Artush region. He established 24 European-style elementary schools and teacher-training institutions and educated the youth in the ideas of enlightenment. Another significant figure was Abdukhaliq, who had studied in Russia and adopted the name “Uyghur” as his pen name—Abdukhalik Uyghur. He was among the first local Turkic intellectuals in Xinjiang to deeply consider Uyghur national interests [17, p.107].

Conclusion/Recommendations. In conclusion, the enlightenment movement played a vital role in elevating society, expanding the intellectual class, and educating the younger generation. The reformist movement that began in the first half of the 20th century in Eastern Turkestan gradually gained significant influence in the socio-cultural life of the region. As can be seen, even wealthy officials began to change their way of thinking, sending their children and relatives to study abroad in order to raise them as educated and virtuous individuals. A considerable number of Uyghur intellectuals emerged during this period, many of whom set the preservation of Uyghur independence and the establishment of an independent Uyghuristan as their primary goal. Among these figures were Abdulla Rozibaqiyev, Ismail Tahirov, Burhan Qasimov, Nazarxoja Abdusemetov, and Ershidin Hidayetov. The people of Eastern Turkestan faced numerous hardships and obstacles in their pursuit of enlightenment. Despite various forms of oppression, restrictions, and suffering, they consistently moved toward progress. The main idea was to connect the people with science and knowledge through educational reforms, the development of culture and art, and the proliferation of modern schools. As a recommendation, it is essential to expand research on the Jadidist movement and to analyze articles and scholarly works published in foreign countries. A comprehensive academic study should be undertaken to synthesize this knowledge. The people of Eastern Turkestan historically lived as one with the people of Turkestan, sharing close ties in terms of culture, tradition, and religion. Therefore, a holistic and comparative approach to studying these intertwined histories would contribute significantly to Central Asian scholarship.

REFERENCES

1. جەمىل ھەسەنلى – سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭ سىياسىتى 460 – بېت . 2025 .
2. شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى ژۇرنىلى 2000 – يىل 2 – سان 20 – بېت . .
3. ئۇيغۇر مائارىپ تارىخىدىكى ئۈچمەس يۇلدۇزلار 1989 – يىل 183 – بېت .
4. ئابدۇقادىر داموللام. تارىخىي ئۇچىرىك - 160بەت . .
5. A.Tohti, Kashqarning Yeqinki ve Hazirqi Zaman Maarip Tarihi (Education History the Modern and Contemporary Kashgar) Kashgar Halq Neshiryati/Kashgar Peoples Press, 1986.
6. Y.S. Li, eds., Xinjiang Tuzhi (Xinjiang Gazetter), Taipei: Wenhai, 1965, pp. 1392-1470.
7. ئۆزبېكلەرنىڭ قىسقىچە تارىخى. شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1988. 99 – بېت .
8. ئۇيغۇر مائارىپىغا نەزم. تور نەشرى. 62 – بېت .
9. ئۇيغۇر مائارىپى تارىخى. 2008. 46 – بېت .
10. Fazliddin Jalolov, Qodir Akbar. From the History of Uzbeks in Xinjiang. Andijan, 2011.
11. قەيسەر كارخانچى – ئاكا. ئۇكا مۇساباپۇلار. 2003. 108 – بېت .
12. ھۆرمەتجان فەرەت، قادىر ئىكەر. ئۆزبېك ئەدەبىياتى تارىخى. شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2005. 364 – بېت .

13. Abdulla Talip. Uyghur Maarip Tarixidin Ocheriklar. (Record of the History of Uyghur Education) 1986. Urumchi, Shinjang xelq neshiriyati. P.49.
14. Mettursun Beydull. Access to Education in Xinjiang, China. Istanbul. 2014.
15. Sh. Qo'ldoshev. Uzbek Jadids in Eastern Turkestan. O'zbekiston Tarixi (History of Uzbekistan) journal, Issue No. 3, 2022, p. 93.
16. Ond Ej Klime. (2015). "Struggle by the Pen: The Uyghur Discourse of Nation and National Interest, c. 1900-1949". Brill Academic Pub., P. 107.
17. Shirip Hushtar, Shinjang Yeqinqi Zaman Tarixidiki Meshhur Shexslar (Famous People in Modern History of Xinjiang), Urumchi: Shnjang Xelq Neshiriyati, 2000, pp. 293-294.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. جەمىل ھەسەنلى - سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭ سىياسىتى 460 - بېت . 2025.
2. شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى ژۇرنىلى 2000 - يىل 2 - سان 20 - بېت . .
3. ئۇيغۇر مائارىپ تارىخىدىكى ئۈچمەس يۇلدۇزلار 1989 - يىل 183 - بېت
4. ئابدۇقادىر داموللام. تارىخىي ئۆچىرىك - 160 بېت .
5. А. Тохти. История современного и новейшего образования Кашгара. Кашгарское народное издательство, 1986, стр. 23.
6. Y.S. Li, eds., Xinjiang Tuzhi (Xinjiang Gazetter), Taipei: Wenhai, 1965, pp. 1392-1470.
7. ئۆزبېكلەرنىڭ قىسقىچە تارىخى. شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1988. 99 - بېت
8. ئۇيغۇر مائارىپىغا نەزم. تور نەشرى. 62 - بېت
9. ئۇيغۇر مائارىپى تارىخى. 2008. 46 - بېت
10. Fazliddin Jalolov, Qodir Akbar. From the History of Uzbeks in Xinjiang. Andijan, 2011.
11. قەيسەر كارخانچى - ئاكا- ئۇكا مۇساباپۇلار. 2003. 108- بېت
12. ھۆرمەتجان فەرەت، قادىر ئىكبەر. ئۆزبېك ئەدەبىياتى تارىخى. شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2005. 364 - بېت
13. Абдулла Талип. Очерки по истории уйгурского образования. Урумчи, Синьцзянское народное издательство, 1986, стр. 49.
14. Меттурсун Бейдулла. Доступ к образованию в Синьцзяне, Китай. Стамбул, 2014.
15. Ш. Кулдашев. Узбекские джадиды в Восточном Туркестане. Журнал «История Узбекистана», № 3, 2022, стр. 93.
16. Онд Эйдж Клайм. Борьба пером: уйгурский дискурс нации и национального интереса, ок. 1900–1949 гг. Brill Academic Publishing, 2015, стр. 107.
17. Ширип Хуштар. Известные личности новейшей истории Синьцзяна. Урумчи: Синьцзянское народное издательство, 2000, стр. 293–294.

МАЗМҰНЫ

ҚҰБЫЛАЙДЫҢ ЖАПОНИЯҒА ЖОРЫҚТАРЫНЫҢ САЛДАРЫ

Агайдарова А.

Балабек Р.5-13

ҒАШЫҚ ЖҮСІП АТА ҚОЛЖАЗБАСЫ: ЯСАУИ СОПЫЛЫҚ МЕКТЕБІНІҢ КӨРІНІСІ

К. А. Асетова14-21

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ КУРГАННОГО МОГИЛЬНИКА КАЙНАРБУЛАК

Байтанаев Б. А.

Байтанаева О. А.

Ергешбаев А. А.22-35

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ КАРАУЛТОБЕ ШЫМКЕНТА

Байтанаев Б. А.

Байтанаева О. А.

Ергешбаев А. А.36-47

THE HISTORY OF THE LEGAL FOUNDATIONS OF COOPERATION BETWEEN THE ARAB STATES OF THE PERSIAN GULF AND THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Kamoliddinov F.48-53

CRITERIA FOR THE DISMISSAL OF OFFICIALS IN THE TĪMŪRID EMPIRE

Karimov Sh.54-60

THE LIFE AND WORK OF BIBLIOGRAPHER ABDULLA NOSIROV (1899-1987)

Nasirillaeva N.61-68

THE ENLIGHTENMENT MOVEMENT AND THE FORMATION OF THE LOCAL INTELLIGENTSIA IN EASTERN TURKESTAN IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

Yuldashev Sh.69-74

